

BIBLIOTHECA
TEUBNERIANA

GRILLIUS
COMMENTVM IN CICERONIS
RHETORICA

EDIDIT
R. JAKOBI

MONACHII ET LIPSIAE
IN AEDIBVS K. G. SAUR

B I B L I O T H E C A
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
T E V B N E R I A N A

GRILLIUS
COMMENTVM IN CICERONIS
RHETORICA

EDIDIT
RAINER JAKOBI

MONACHII ET LIPSIAE
IN AEDIBVS K. G. SAUR MMII

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek
Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the
Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available
in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

© 2002 by K. G. Saur Verlag GmbH, München und Leipzig
Printed in Germany

Alle Rechte vorbehalten. All Rights Strictly Reserved.
Jede Art der Vervielfältigung ohne Erlaubnis des Verlages ist unzulässig.
Gesamtherstellung: Druckhaus „Thomas Müntzer“ GmbH, Bad Langensalza
ISBN 3-598-71230-8

PRAEFATIO

Grilli enarratio quod a me editur longe mutata ab ea, quam priores scriptam legerunt, id novis imprimis codicibus a viris doctis repertis effectum est. Quibus collatis atque recensis nunc clarissima archetypi indoles elucescit a vitiis foedis librariorum doctorumque interpolationibus purgata protervis, quae qui ante commentum in lucem proferre instituerant, in errorum ambages duxerunt: Carolum Halm, qua erat diligentia in singulis quos noverat recensendis codicibus, et Iosephum Martin virum rhetoricae artis peritissimum, sed in Grillio edendo crassioris Minervae.

Quibus codicibus quomodo inter se connexis editio nova sit fulta, qui quare libri descripti sint eliminandi, qui viri docti ab nono usque ad quintum decimum saeculum Grillio studuerint, ea in 'Prolegomenis ad Grillium', quae una cum 'Commentario' brevi prelis committere spero, plene et accuratius demonstrabo. Hic tibi, benevole lector, pauca praelibare et adumbrare libet.

Grilli vestigia antiquissimis temporibus non videntur exstare nisi in quarta epistula Ps.-Sulp. Sev. Unum tantum exemplar commenti usque ad inv. 1,22 servati in Italia septentrionali fons fuit nostrae traditionis (ω). Ex quo codice ut opinor nono saeculo scripto duo rivuli (α β) saeculo nono posteriore vel paulo post manant. Eisdem fere sub temporibus vir quidam doctus suo exemplari Boethi explanationis ad Ciceronis Topica institutae praemisit instar argumenti rhetoricae artis initium Grilli (p. 1,1-2, 28 = π).

Classis ergo α testes sunt libri B et P:

B **Bambergensis class. 24**, s. XI, in Germania scriptus, fortasse e codice ab Ottone III. monasterio St. Mi-

chaelis donato exaratus. Textus correctus est a secunda manu.

- P** **Parisinus latinus 15086**, s. XII², in Francogallia scriptus, tum in abbatia Sancti Victoris Parisiis adservatus. Manus altera librum additamentis et lectionibus instruxit ex aliquo familiae alterius codice petitis.

Duos codices ab Halm et Martin laudatos esse descriptos nunc constat:

- F** **Monacensis latinus 6406**, s. XI^{ex}, olim Frisingensis 206; in coenobio Frisingensi ex Bambergensis apographo, quod est descriptum ante id tempus quo manus secunda codicem B correxerat.
- M** **Monacensis latinus 3565**, s. XV², oriundus ex avo Parisino patre ignoto Parisino et nonnumquam ex Gemblacensi codice alterius familiae contaminato.

Classis autem β conficitur e codice Z et stirpe γ :

- Z** **Florentinus Bibl. Riccardianae 3912**, s. XI¹, secundus quaternio codicis in Italia scripti, qui commentum inde a p. 46,68 exhibet.
- Qui liber si integer existeret, tam magna opera in construendo hyparchetypo β perdenda non esset.

Stirps autem γ divisa est in codicem G et libros gentis δ :

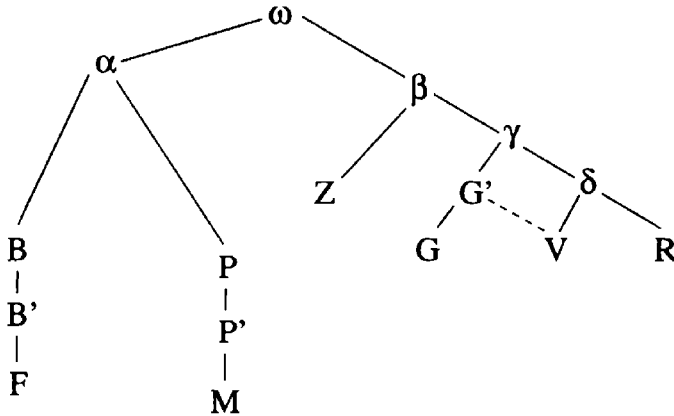
- G** **Bruxellensis Bibl. regiae 5348–5352**, s. XI¹, in monasterio Gemblacensi sub abbate Olberto scriptus et olim adservatus. Haeret autem ab γ per apographon deperditum, quod in Italia est scriptum ab aliquo viro doctissimo, qui auctor est multarum emendationum pluriumque interpolationum. Erant enim magistri rei rhetoricae et dialecticae, qui ut Ciceronem discipulis enarrarent, descripserunt Grillium.

Gens autem δ e duobus codicibus R et V efficitur:

- R** **Barcinonensis Arch. cor. Arag. Rivipullensis 42**, s. XI¹, fortasse ipsa in abbatia exaratus. Commentum complet marginem libri, qui Ciceronis 'De inventione' continet.

- V Vaticanus Chisianus H VI 179**, s. XI–XII, in Italia scriptus. Qui liber, quamvis gemellus Rivipullensis, interdum est contaminatus cum lectionibus codicis Gemblacensis, quas in Italia ex patre vel affini huius esse haustas libri mihi est persuasum.

Hanc igitur tabulam codicibus recensitis possumus depingere:

Raro laudantur excerpta vel scholia et enarrationes, quibus inde a saeculo decimo libri Ciceronis passim instruuntur: Grillium una cum Victorino semper in scholis auctorem artis rhetoricae esse lectum et expilatum in ‘Prolegomenis’ demonstrabo. Sed oleum et chartam perderem, si in apparatu critico construendo thesaurum ex testimoniis quamvis selectis collectum conderem; quae quidem omnia ex altera familia originem trahunt. Non laudantur ergo nisi ob emendationes illi libri vel potius illi viri docti, qui suos libros cum floribus e Grillio conflatis ornaverunt, ut sibi ipsi delectatiunculas compararent, nostrae autem traderent memoriae acumina ingenii Chrysippe. Nescio enim quo honore digni sunt viri vere docti, qui excerpta et ex aliis auctoribus et e Grillio hauserunt:

- y Vaticanus latinus 1694**, s. XI, in Italia exaratus, cuius altera manus argumentum Ciceronis e Grilli primis paginis instituit e codice stirpis *a* nondum vitiiis codicum B aut P depravatae.

O **Oxoniensis coll. D'Orville 152**, s. XV², qui Grillium suum e stirpe γ derivatum usque ad p. 7,179 *credit* ingeniose contraxit in eisagogen dialecticam.

Superest ut grates agam eis, qui mihi auxilium et consilium praestiterunt: primum Universitati Halensi, cuius opibus imagines codicum licuit emere, deinde Instituto illi Parisino, quod in historia manuscriptorum investiganda maximas virorum doctorum laudes meret, tum omnibus praefectis multarum bibliothecarum, quorum benevolentia et patientia mihi thesauros librorum perscrutari patuit, postremo P. Carrara qui me de quibusdam lectionibus codicis Z benignissime certiores fecit, et M. Beck, collegae meo, quocum Grilliana enucleare labor et gaudium fuit.

Haec editio nonnumquam premeretur in annum, nisi opera illa praestantissima virorum vere doctorum et omnibus editoribus et mihi pergrata in lucem essent prolata publica materies: B. Munk Olsen omnes codices Ciceronianos ante annum 1200 exaratos, J. O. Ward autem explanationes, scholia, extracta Ciceroniana descripserunt qua sunt diligentia et sagacitate.

SIGLA

ω α β

α B P

B Bamberg, Staatl. Bibl. class. 24 (s. XI)

P Paris, B. N. lat. 15086 (s. XII²)

β Z γ

Z Firenze, Bibl. Riccardiana 3912 (s. XI¹)

γ G δ

G Bruxelles, Bibl. Roy. 5348–5352 (s. XI¹)

δ R V

R Barcelona, Arch. cor. Aragon, Ripoll 42 (s. XI¹)

V Vat. Chigi H VI 179 (s. XI–XII)

π parens codicum Boethi, in quibus instar argumenti initium Grilli commento in Topica Ciceronis praemittitur (s. IX¹)

coniecturas adferunt

F München, Bayer. Staatsbibl. clm 6406 (s. XI^{ex}; deriv. e B)

M München, Bayer. Staatsbibl. clm 3565 (s. XV²; deriv. e P)

y Vat. lat. 1694 (s. XI)

O Oxford, B. L., D'Orville 152 (s. XV²)

OPERA IMPRESSA,
QVAE IN APPARATV LAVDANTVR

- Halm* Rhetores Latini Minores, Lipsiae 1868, 596–606
Martin Grillius. Ein Beitrag zur Geschichte der Rhetorik (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums 14,2–3), Paderborn 1927
Meerwaldt rec. editionis a Martin prolatae, Museum 1928, 255–258
Castiglioni rec. ed. a Mart. prol., RFIC 56, 1928, 573–576
Ammon Zu Grillius, PhW 49, 1929, 1102sq.

COMMENTVM IN CICERONIS RHETORICA

‘Incipientes quamcumque rem scribere, antequam scriba- **1,1–5**
mus, eam commendare debemus, ut Virgilius: *Admiranda ti-
bi levium spectacula rerum*’: Sed errant, qui hoc dicunt; non
enim laus in isto principio, sed defensio continetur. Orator
5 quippe ea, quae sibi gravia sunt, in principiis solvere aut
curare debet, ut in ‘domo sua’ caput illud primum videtur
esse commune, sed vide quemadmodum illud facit Tullius
speciale: *Cum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris
inventa <atque instituta> sunt*. Poterat hoc et Clodius dicere;
10 Clodius enim solo religionis iure certabat, Cicero iure publi-
co. Quia nec poterant pontifices contra religionem ferre sen-
tentiam – res enim consecrata fuerat – et Clodius religionis
iure pugnabat, videamus quomodo illud solvit. Bene inquit
‘*maiores nostri*, qui vos non solum de iure religionis, sed et
15 de iure publico iudices instituerunt, ut tam vobis ius publi-
cum quam ius religionis tuendum sit.’ Et cum eos dicit de
iure publico iudicare, illud aestimandum relinquit, sine cau-
sa Clodium consecrationis iure pugnare, quod ad pontifices
pertinet, cum illi etiam hoc iudicaturi sint, utrum deberet
20 consecrare, quod pertinet ad ius publicum.

1,2 georg. 4,3 **1,8 et 14** dom. 1

1 π αγ]

COMMENTVM GRILLII IN RHETHORICIS B GRILLII
SVPER RETHORICAM LIBER P

1,4 defensio O (cf. p. 9,5): definitio ω **1,5** ea πγ: om. a **1,5**
principiis πγ: -io a **1,6** debet πγ: debet a **1,7** facit illud π
1,9 add. Jak. ex Cic.; cf. p. 1,15

Modo ergo Tullius scripturus de arte rhetorica, quae sunt gravia, necesse habet in principiis purgare. Quae sunt igitur gravia? Sententia Platonis et Aristotelis.

Plato enim eloquentissimus fere omnium philosophorum dicebat artem rhetoricam non esse artem, sed esse civilis 25 scientiae partis umbram; hoc enim asserebat in illo dialogo, quem Gorgian vocavit. Quicquid, inquit, omnes faciunt, non est industria, sed natura; ars autem non de natura, sed de industria venit. Porro autem <si obicis> servo 'rapuisti mihi codicem', respondet 'non rapui'. Ecce quod vos dicitis con- 30 iecturam; quam coniecturam, inquit, dividitis in personam, in factum, in causam. Dicit tibi ergo servus tuus, quem furti arguis: 'Quot anni sunt a quo tibi servio? Scis me aliquando hoc fecisse?' Ecce argumentum a persona. Deinde: 'Quare furtum facturus eram? Num esuriebam? Num sitiebam?' 35 Ecce argumentum, quod dicitis a causa. Postremo: 'Non feci: Quis probat? Ubi feci?' Ecce argumentum a facto. Argumentabatur igitur Plato et dicebat: Hic nempe servus haec non dicit industria, sed natura; rhetorica autem ars non est, sed civilis scientiae partis umbra. 40

Aristoteles autem dicebat esse artem, sed malam, quia contra veritatem nititur et studio defensionis fidem veritatis impugnat. Et dabat Aristoteles argumenta et exempla verissima. Nam in ariopago, ubi erant severissimi iudices, stabant praecones et non permittebant prooemia dicere oratoribus 45 aut epilogos aut locos communes, ne per hoc obscuritatem veritas pateretur. Ceterum mala ars rhetorica in his tribus est.

2,25 Gorg. 463d **2,41** rhet. 1354a

2 π (usque ad p. 2,28 natura¹); αγ]

2,26 asserebat in illo dialogo πα: in illo dialogo asserebat γ **2,28** natura² ... industria P: industria ... natura ω **2,29** suppl. e. g. Jak.; <si dixeris> P **2,30** respondet PR (ut vid.) G: -it BV **2,33** ex quo γ **2,45** et om. α; fort. qui praemia PR **2,46** aut locos PO: alogos B: om. γ

Scripturus ergo Tullius de arte rhetorica, ne diceretur ei
 50 'quid vis scribere, quia secundum Platonem ars non est, secundum Aristotelem ars est quidem, sed mala?', ideoque necessarium putat in principio et artem probare contra Platonem et bonam contra Aristotelem.

Naturales quaestiones sunt tres: Utrum sit aliquid, quid
 55 sit, quale sit; utrum sit per coniecturam, quid sit per definitionem, quale sit per qualitatem, ut puta cum quaeritur de anima: 'Est anima an non est, quae venit et intrat corpus humanum et iterum egreditur?', alii dicunt esse animam, alii dicunt non esse. Epicurei dicunt non esse animam, sed spiritum
 60 quendam, ut *spiritus intus alit et vescitur aura / aetheria*. Non ergo dicunt specialem esse animam, sed unum spiritum, qui infunditur per totum mundum, ut *haustus / aethorios dixere*. Alii dicunt esse animam, ut Stoici vel ceteri. Deinde: Quid est anima? Utrum ignis, ut *calor ossa reliquit*
 65 et *illi solvuntur frigore membra*, an aer est, ut *aurae simplicis ignem*, an sanguis, ut *purpuream vomit ille animam*? Utrum aqua sit? Postremo quale sit, mortalis an immortalis. Et dicunt eam esse immortalem Stoici, qui eam dicunt manere post corpus. Dicunt eam esse mortalem Epicurei, qui
 70 eam dicunt cum corpore morituram, quia aiunt nihil esse post hominem.

Modo ergo secundum naturalem quaestionem quaeritur, utrum sit ars rhetorica, quid sit, quale sit. Est ergo ars rhetorica an non est? Nam homines, inquit, inter silvestria tecta
 75 ferarum more vagabantur. Quicquid ante non fuit, postea

3,60 Verg. Aen. 6,726 Aen. 1,546 sq. 3,62 Verg. georg.
 4,220 sq. 3,64 Verg. Aen. 3,308 (et 9,475) 3,65 Verg. Aen.
 12,951 Aen. 6,747 3,66 Verg. Aen. 9,349 3,74 Cic. inv. 1,2

3 ay]

3,51 ideo *F* (et glossa Cic. Paris. lat. 7696); fort. recte 3,70 quia
 B: qui ω 3,75 antea a

esse coepit, ex arte, non ex natura est; est enim naturae, quod cum homine nascitur, artis vero, quod postea sollertia invenit humana. Est ergo ars rhetorica. Deinde: Quid est ista ars? *Artificiosa eloquentia*, id est eloquentia, sed cum arte mixta. Postremo qualis sit, bona an mala. Bona est, 80 quae nos facit insidias declinare, quae amicitias, quae diviti- as comparat, quae nos facit munitos et cetera; ergo bona est.

Aliud est thesis, aliud hypothesis. Thesis dicitur controver- sia in dicendo posita sine tempore, sine persona, ut puta 85 'bonum est navigare', 'malum est navigare'. Hypothesis est controversia cum tempore et persona, ut puta '<an sit> na- vigandum Scipioni ad Africam'. Iam hic etiam tempus agno- scitur, quo [tempore] navigaturus est.

Thesis quattuor habet partes, propositionem, partem com- 90 modorum, partem incommodorum et conclusionem. Propo- sitio qualis est? *Saepe et multum hoc mecum cogitavi*, utrum bona esset navigatio an mala. Partem incommodorum: Quia cogito scopulos, quia vada. Partem commodorum: Conside- ro diversas caeli rationes et quaesitas toto orbe divitias, va- 95 rios cognitos provinciarum mores. Video bonam esse navi- gationem. Conclusio: Ac mea quidem sententia dico esse navigandum; nam etiamsi non navigemus, subiecti periculo esse poterimus. Ergo modo per thesin tractanda est ars rhe- torica et danda sitne ei opera. Plato negavit; esse contra alii 100 dicebant operam dandam. Modo ergo quia thesis est, neces-

4,79 Cic. inv. 1,6 4,92 Cic. inv. 1,1

4 ay]

4,78 est² a: sit γ 4,84 est om. a 4,87 suppl. Jak. 4,88 iam
hic B (def. P): hic iam γ 4,89 secl. Jak. etiam navigaturus sit γ
4,92 qualis a: quae γ 4,97 ac P²: hac ω sent. quid. γ 4,98 nam
B²RO: navem ω 4,100 sitne Meerwaldt (sit iam O): sunt ω nega-
vit O: navigavit ω 4,101 quia γ: quae a

se habet ista quattuor proponere. Propositio qualis est? *Saepe et multum hoc mecum cogitavi*. Partem incommodorum: *Nam et cum nostrae rei publicae detrimenta considero*. Partem commodorum: *Cum res ab nostra memoria propter vetustatem temporis esse remotas*. Conclusio: *Ac mea quidem sententia*.

Alia sunt aperte bona et alia sunt aperte mala et alia media. Quae bona sunt aperte, appetenda sunt, neque omnino vitanda sunt, sed quae mala aperte, vitanda; media neque semper declinanda neque semper sequenda. Ex temporibus et causis mala sunt aut bona, ut gladius, venenum. Gladio et latro homicidium fecit et vir fortis patriam defendit; venenum autem cum ubique malum sit, tamen hoc Hannibal cum bibisset, dedecus effugit et servitutem. Hoc modo etiam et Mithridates. Ecce illis venenum profuit. Haec quae media sunt, utrum sequamur, quia habent in se bona, an fugiamus, quia habent in se mala? Non, sed require, si videris plus esse boni quam mali, vita, si videris plus esse mali quam boni. Nam nec hoc fugiendus est gladius, quia eo latro frequenter occidit, cum eo patriam vir fortis saepe defendat. Nec venenum ideo appetendum est, quia potest prodesset nonnunquam, cum semper noceat. Modo ergo hic, quia rhetorica media est – dicit enim rhetoricam multis civitatibus nocuisse, profuisse multis –, modo in principiis agitur de quantitate: Non negat multa incommoda per rhetoricam ad rem publicam venisse, sed plus boni provenisse quam mali.

5,102 sqq. Cic. inv. 1,1 **5,124** inv. 1,1

5 ay]

5,102 qualis *a*: quae γ **5,103** partem *Jak.*: pars ω **5,106** renovatas *a* ac *P²O*: hac ω **5,108** ITEM alia *a* **5,113** facit *FO*
5,115 etiam modo γ **5,120** quam boni *om.* γ hoc *om.* γ **5,124** est *om.* *a* **5,125** modo *om.* γ

[[Vitia controversiarum sunt octo, quorum si aliquid inciderit, manifestum est controversiam stare non posse: 130

Μονομερές, id est unius partis, cum accusatori copia criminum est et reo nulla defensio, ut illud est: 'Leno decem iuvenes, cum eius domum frequentarent, facta fovea suscepit atque mactavit; arguitur homicidii'. Hic enim defendi non potest ac per hoc in dictione non est controversia, cum 135 unus dicit, alter tacet.

Ἀπερίστατον, hoc est sine circumstantia, cum accusator crimen tantum intendit, criminum non habet firmamenta, ut illud est: 'Pater filium abdicare vult sine causa'. Unde ne in hoc quidem genere aliqua controversia est in dicendo. 140

Πάνυ ἄδοξον: nimis inhonestum, ut illud: 'Quidam de coniugis pudore depectus facto adulterio, cum pretium ex eo non acceperit, pactione agit'. Id quidem in dicendo controversia est, quia spectantur, ut ambo dicant, sed is qui petit, quia primus dicturus est, turpitudinis dictione deici- 145 tur.

Ἀπίθανον: non verisimile, quod eius personae, quae arguitur, dignitas respuit, ut si quis lenonem aut proditorem Socraten dixerit. Quis igitur hanc in dictione controversiam dicat, ubi, cum dicit accusator, aut irridetur aut pellitur? 150

Ἀδύνατον: impossibile, quod nec rerum natura per<mittit nec credulitas hominum re>cipit, ut si dicas: 'Mulier inermis triginta tyrannos occidit eodemque die triginta praemia petit'. Sunt multa impossibilia, quorum forma dicta est, verum ***

6 αγ]

6,129 pp. 6,129–9,215 recensioem esse alteram explanationis ad inv. 1,10 editae apertum; cf. p. 55, 119 sqq. 6,137 aperistaton O: apero- α: aporo- γ 6,142 despectus BG 6,143 eo Beck: ea ω pactione RMO: -em ω 6,147 quod O: quia ω 6,148 proditorem O: per- ω 6,151 quod O: quia ω 6,151–152 suppl. Jak. 6,154 quorum PG: qua- Bδ 6,154–155 lac. stat. Jak.

155 *** in his quinque generibus vitiorum sive per accusato-
rem sive per defensorem ex una parte sunt nec in dictione
quidem controversia, cum alter dicit, alter quod dicat nihil
est; illa vero, tria quae sunt, in dictione videntur habere
controversiam, sed in disceptatione nullam; quae sunt huius-
160 modi:

Ἰσάζων: par, cum ambo eadem dicunt, ut est illud: 'Vicini
pauperes, quibus coniuges speciosae erant, comprehenderunt
se invicem ab uxoribus suis exeuntes. Arguunt se invicem
adulterii'. Hoc est, quod in dictione habet controversiam, in
165 disceptatione nullam; uterque enim quod dicat habent; iu-
dex quod disceptet non habet, cum ambo eadem dicant.

Ἀντιστρέφων: retortum, cum ambo † contradicunt, ut illud
est: 'Quidam petebat debitum cum usuris; a quo petebatur,
non debitum, sed depositum esse dicebat. Iussum est a po-
170 pulo, ne debitum solveretur. Repetit tamquam depositum is,
qui ante quasi debitum repetebat; ille quasi debitum retinere
contendit, qui ante depositum esse certabat'. Uterque suis
vincuntur verbis et ab adversario sublevatur. Quare ne id
quidem in disceptatione aliqua controversia est.

175 Ἀπορον: inops, <si>quis quid agat non invenit, sed etiam
contrarium facit quam cupit, ut illud est: 'Alexander somnio
monitus est, ne somniis crederet. Deliberat, quid agat'.
Quicquid enim persuaseris, in contrarium venit; si ut non
credat somniis, huic credit; si ut credat, huic ergo non cre-
180 dit.

7 ay]

7,155 vitiorum <vitia> Beck 7,159 nullam y: nulla sunt ω
7,161 irazon a: yr- γ; rest. Martin ambo Jak. (duo Martin): in a:
om. γ 7,163 se¹ post suis a 7,167 antistrophon γ retortum
y O: rectorum ω e. g. contradicunt <ubi uterque in se transfert id,
quod alter obiecerat> 7,169 fort. est <interea> 7,175 <si>quis
(vel <cum> quis y) quid Jak.: qui(c)quid codd. 7,177 monetur
γ

Si igitur omne controversiae vitium aut ex eo nascitur, quod non in dictione quidem controversia est, ut illa quinque superiora, aut quod in disceptatione non est, ut haec tria sunt, Cicero, cum vult statum controversiae designare *omnis res*, inquit, *in se positam in dictione aut in disceptatione aliquam controversiam habet, in dictione*, ut illa quinque removeat, *in disceptatione*, ut haec tria pariter auferantur. Male igitur qui<dam tacuisse> putant Tullium de non stantibus controversiis, cum e duobus verbis omnia demonstrat.

*** In relatione aliquotiens crimen in ipsum referimus, 190 qui accusat, aliquotiens in eum, propter quem accusatur. Relatio interdum iunctam habet necessitatem, interdum non. Sciamus autem ista quinque in asystatis necessitatis genera ad reum <vel> accusatorem pertinere. Illa autem tria asystata sunt, sed iudicii. Ars rhetorica constat ex rebus *** 195

Sunt item tria genera cacosynthetorum, quorum primum est, quod graece dicitur ἑτεροππεπές, id est proclivius in alteram partem, quod est μονομερές simile, ut est huiusmodi: ‘Lex erat in civitate, ut, si quis ad statuas confugisset, immunitatem mereretur. Quidam tyrannus immanis dum preme- 200 retur, confugit ad statuas et abstrahitur’. Quae lex pro tyranno facere non potest.

<Secundum> πρόληψις, id est praeventus, quod est simile ἄπορον, ut est exemplum huiusmodi: ‘Cum tyrannus ar-

8,185 inv. 1,10

8 αὐ]

8,182 controversiae γ 8,185 in¹ Jak. Cic.: contra ω positam Martin Cic.: -ae ω 8,186 habet γ Cic.: -ent ω 8,188 suppl. Jak. tullium γ: tulliu | num B: tulli unum P de non stantibus Jak.: demonstrantibus α 8,190–195 fragmentum longioris tractatus fort. non suo loco insertum 8,194 add. Jak. (<et>γ) 8,197 etepomesis ω, rest. Martin 8,198 μονομερές simile, ut est Jak.: monomeressime α: monomerēs ut est γ 8,199 vel impunitatem γ s. l. 8,203 add. γ aprolepsis ω, corr. Ammon praeventus γ: pro- ω

- 205 cem teneret, difficilem ascensum quaedam mulier cuidam ostendit, a quo tyrannus occisus est. Arguitur mulier adulterii a marito'. Hoc ergo thema stare non potest, quia iam praeventi sunt iudices utilitate tyrannicidii, quod per mulierem gestum est.
- 210 Tertium est, quod dicitur κακόπλαστον, id est παρ' ἱστορίαν, et tale est exemplum: 'Qui plus rei publicae praestiterit, praemium mereatur. Scipio Africanus et Pompeius contendunt, qui plus praestiterit civitati'. Et poterat quidem in personis stare controversia, si tempora personarum non impedirent; diversis enim fuere temporibus.]]
- 215

Saepe et multum Consuetudo est oratorum, ut in principio omnia, quae videntur gravia, purgent et mitigent, sicut Virgilius, qui laudaturus Aeneam, ne ignominia fugae obiceretur, ait *fato profugus*. Ergo, ut diximus, in hoc principio
 5 defensio est; sed ea aperte non utitur, ne, quia a tantis viris rhetorica fuerat accusata, favorem non mereretur, sed odium concitaret. Fit hoc in admirabili genere causarum, ut puta si iudices irati veniant: Dicimus et nobis ita videri, ut par voluntas favorem nobis conciliet, et paulatim dicimus
 10 discussis omnibus in eo solo, quem defendimus, nos innocentiam repperisse.

Oratorum genera duo dicuntur esse, unum malum, quod canibus comparatur, quia non considerat bonum aut malum negotium, sed omne, quod ad se delatum fuerit, suscipit ac
 15 defendit, alterum bonum, quod nisi probatam causam non recipit. Unde in Rosciana laborat orator dicens: 'Ideo boni oratores non receperunt causam Roscii, *quia periculum vi-*

9,4 Aen. 1,2 p. 1,4 9,16 Cic. S. Rosc. 1 sq.

9 ay]

9,205 ascensu γ 9,210 cacoplaston γ: -tan ω 9,9 concilietur γ 9,13 quia G: qui ω 9,15 ni γ

tant, non quia mala est'. Hinc est et illud in fine Siciliensis, quod Hortensius impudens iudicatur, qui malam causam receperit. Hanc opinionem tenens Tullius dixit, quia hoc *face-* 20 *rent omnes Crassi et Antonii* oratores adhuc numquam.

Oratores bonos dicit Aristoteles et philosophos esse debere. Discernere autem bonum non possumus, nisi scierimus, quid sit malum. Hoc autem philosophia assequi possumus. Ergo orator bonus et philosophus esse debet *** τὸν τῆς 25 ἀληθείας συνήγορον, id est veritatis assertor. Apud ariopagitas enim, sicut diximus, praetermissis principiis epilogis <locis communibus> sola veritas in iudicio deferebatur. Ergo utitur defensione per insinuationem, ne imprudenter laudet, quod duorum philosophorum sententiis depravatum 30 est.

[In principiis tria quaerenda sunt, attentos ut faciat iudices excitatione, benivolos deprecatione, dociles demonstratione, de qua re dicturus sit.]

Saepe et multum Dicendo *saepe* ostendit se non temere 35 aggressum. Item potest quis saepe aliquid facere, sed non diu. Addidit *multum*, ut et frequens in consilio fuerit et continuus, *hoc mecum*, ne cum aliis tractasse videatur aut ne putetur aliquid furatus ex Graecis, vel quia firmiora consilia sunt, quae nullo impediante tractantur, cum se ipsum consu- 40 lit animus. Ideo et philosophi ad investigandam veritatem secreta quaerebant. Unde Scipionis praedicatur illa sententia se numquam magis esse iunctum multis quam cum solus

10,20 Verr. II 2,191 sq. **10,27** p. 2,45 **10,42** cf. Cic. rep. 1,27 (Cato frg. 127 HRR²)

10 αγ]

10,25 lacunam ex p. 16, 178 *suppleas* **10,25–26** TONTES-ATAINASSINAGORAN α: AINAC γ; rest. Martin **10,27** et epilogis γ **10,28** *suppl. Jak.*; cf. p. 2,46 **10,29** imprudenter BP²: impu- P¹ γ **10,32–34** *secl. Jak.* **10,42** *specionis a* **10,43** iunctum *Jak.*: cum ω

esset, numquam magis solum quam cum multis iungeretur.
 45 Deinde hoc ipsum ne spargeretur in vulgus, artem rhetorica
 esse et bonam esse contra duorum philosophorum opi-
 niones asseri, et ne prius querela procederet quam ratio
 redderetur, ideo tutius fieri credidit secum tantummodo co-
 gitasse, ut est illud Horatii: *Delere licebit / quod non edide-*
 50 *ris; nescit vox missa reverti*. [Propter hoc dixit *mecum*, quia
 in plures consilia firma non cadunt. Nam et aegrotus uni
 medico committendus est. Ita ergo quicquid ab uno fiet, fir-
 mius est et salubrius.]

Hominibus et civitatibus privatim et publice.

55 **Copia dicendi** Ars rhetorica tribus rebus constat: Ingenio
 doctrina usu, quod ipse Cicero in divinatione dicit: *In quo si*
t<e multum natura adiuvalet>, quod ad ingenium pertinet, *si*
optimi<s a puerita disciplinis> atque artibus [bene dicendi]
<studuisses>, quod ad doctrinam pertinet, *<et in his ela-*
 60 *borasses, quod ad usum pertinet>*.

Nam cum et nostrae rei publicae Pars incommodorum.
 Sed quaeritur, quare, quemadmodum proposuit, non ita re-
 spondeat: 'Quia cogitationi nostrae illa prius occurrant,
 quae mala sunt, sicut Virgilius: *Et nimium meminisse neces-*
 65 *se est*'. Sunt vero qui ideo mala praemittunt, ut ea sequenti-
 um bonorum multitudo compescat. Scripturus ergo Tullius
 rhetoricam ipsa arte utitur; nam in omnibus orationibus ea,
 quae graviora sunt, ante purgat et sic leviora persequitur.
 Hoc fecit in Miloniana: Quia sibi obiciendum cognoverat 'si
 70 cum multis armatis erat Clodius, si locum superiorem tene-
 bat, si expeditus in equo, si insidiabatur, cur victus est?',

11,49 ars 389 sq.

11,56 div. in Caec. 39

11,64 Aen. 6,514

11 ay]

11,45 ne om. a 11,50–53 secl. Jak. 11,57–60 suppl. ex
 Cic. Jak. 11,58 del. sec. Cic. Jak. 11,61 cum et γ: et cum a
 11,66 bonarum a 11,71 fort. <si> in equo

ideo in ipso principio purgat dicens *pro fortissimo viro*, ut verisimile esset, quod se potuerit vel inermis a multitudine vindicare.

Nam cum et nostrae rei publicae Defensurus rhetoricam 75 minuit partes incommodorum; detrimentum enim leve damnum est.

Et maximarum civitatum id est non lego aut numero, sed colligo quasi fabulosa et rara. Et bene maximas civitates corruisse dicit, ut non tam oratorum nequitia quam suo 80 pondere concidisse videantur, ut Lucanus: *Summisque negatum / stare diu*.

Non minimam video Bene utitur remotione, per homines dum dicit invecta incommoda, non per artem, atque ita cum dicit, non mediam ostendit rhetoricam sed optimam. Non 85 ipsi applicanda est culpa hominum et ideo dixit *per disertissimos homines*, non sapientes, ut Sallustius: *Satis eloquentiae, sapientiae parum*.

Non minimam video id est perparvam vel nonnullam, aliquantulam. 90

Cum autem res ab nostra memoria Pars commodorum. Hic se dicit legere in historia, quae per artem rhetoricam bona facta sint; historia enim vera dicit ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, id est a videndo.

Multas urbes *Urbes* cum dicit, significat Athenienses et 95 Lacedaemonios, ubi fuerunt docti politici Pericles et Pistratus, quorum politia, id est administratione, crevit res publica.

12,72 1 12,81 1,70 sq. 12,87 Catil. 5,4

12 ay]

12,75 et γ: in a 12,78 et γ: et ex a 12,83 minima BR
12,84 invicta a 12,89 id est aliq. γ 12,93 ysteron a: ΙΣΤΕ-
PON G: ETEPON R: CTE- V; rest. Martin 12,93-94 id est om.
a 12,94 avidenda a 12,95 multas γ: nunc a 12,96 politici
Jak.: philosophi ω paricles γ

Plurima bella restincta Laudat rhetoricam, per quam et
 100 urbes condi possunt et bella restingui. Bene autem dixit *re-*
stincta, non inchoata, quia inchoare bellum ignavorum est,
 finire fortium, ut Virgilius: *Quae bella exhausta canebat!*

Firmissimas societates Societas nisi inter bonos fuerit, non
 obtinet firmitatem. Bonus esse non potest, nisi fuerit et sa-
 105 piens. Ergo bonum societatis ab oratore procedit, ut Virgi-
 lius: *Dum paci medium se offert* et ut ostenderet personam
 pacem suadentis, subiecit: *Iustissimus unus / qui fuit in Teu-*
cris. Auctor iustitia est, quae in oratore consistit.

Sanctissimas amicitias, quae similiter <tantum> inter per-
 110 fectos custodiri possunt. Nam sunt et simultates inter homi-
 nes, qui artem rhetoricam † non viderunt. Sallustius: *Aliud*
clausum in pectore.

Intellego cum animi ratione id est doctrina. Ratio autem
 rerum perbonarum est.

115 **Ac me quidem diu cogitantem** Sententia est et optima,
 quae principium respicit. Nam superius se dixit multum co-
 gitasse; ideo hic dixit *diu*.

Ratio ipsa Ne videatur contra duorum philosophorum ve-
 nire sententias, ipsam sibi dicit suadere rationem, et item
 120 bene *ratio ipsa*, quasi per se nihil invenerit, sed totum con-
 stet ex arte; hic enim laborat, ut suadeat esse artem.

Ut existimem sapientiam Sapientia enim naturalis est,
 quae posset quidem prodesse sine eloquentia, sed parum.

13,102 Aen. 4,14 13,106 sq. Aen. 7,536 sq. (2,426 sq.) 13,111
 Catil. 10,5

13 ay]

13,108 iustitia est *Jak.*: iustitiae *a*: -a γ 13,109 add. *Jak.*
 13,111 navaverunt *Jak.*: noverunt *Hübner* 13,112 fort. pectore
 <, aliud in lingua promptum habere> *suppl. ex Sall.* 13,115 ac
 me γ : haec mea *a* et] haec *G* 13,117 diu *Jak.*: hoc *a*: *om.* γ
 13,118 ratio ipsa *vice lemmatis rest. Jak.*

<Eloquentia *** sine sapientia> *prodesse numquam* potuit. Dicitur Tullio: 'Ergo non prodest nec casu'; sed contradicit: 125 Quae habet casum, non est naturalis utilitatis. Et quare dixit *plerumque*, quasi dubitans? Quia Tullius Academicus est; Academia enim nihil confirmat.

Quare si quis omissis Haec descriptio monstrat, orator qualis esse debeat, id est, qui rectissima sequatur studia et 130 honesta, quae prosint patriae, non quae laedant. In quo enim patria laeditur? Si criminosi impuniti sunt. Unde proscinditur Hortensius, quod Verrem receperit. Orator sic definitur: *Orator est vir bonus dicendi peritus*. Rhetorica enim rectissima et honestissima studia continet. Respondet 135 autem in hoc loco Platoni et Aristoteli; <Aristoteli:> Si recta et honesta est ars, non est mala. Respondet et Platoni dicens *studiis*. Quod enim studium est, non venit a natura, sed de industria ac per hoc ars est.

Rationis et officii Ratio ad divinas res pertinet, officium 140 ad humanas. Novimus autem sapientiam esse rerum humanarum scientiam et divinarum. Ratio ergo non potest esse mala. Artes enim omnes auctores bonas nominant. Virgilius: *Inventas aut qui vitam excoluere per artes*. Abusive dixit: *Periurique arte Sinonis*. 145

Consumit et bene *consumit*, quasi consumatur et pereat, quicquid extra rationem venit.

Exercitatione dicendi Ratio ipsa ars est, exercitatio usus, qui arte caret. Ergo orator ratione et exercitatione perfectus

14,134 Cato ad Marc. fil. frg. 14 J. 14,144 Aen. 6,663 14,145 Verg. Aen. 2,195

14 ay]

14,124 lacunam ind. *G* (quam supplevit ex Cic.), esse maiorem Jak.: e. g. <eloquentia vero, quae de industria venit, sine sapientia> 14,127 quasi dubitans γ: quia dubitantis α 14,129 si quis γ: sequentiis α 14,136 add. Jak. 14,146 consumet utroque loco α et¹] fort. secl. 14,149 et om. α

150 est. Sed potest quis habere artem, non habere exercitatio-
nem. Hic tangit Hermagoram, qui, cum artem scripsisset,
numquam dixit, cum posset exercitatione dicendi artis meli-
us scientiam publicare. E contrario potest quis habere exer-
citationem, non habere rationem, id est artem. Qualis fuit
155 Antonius, ut ipse Tullius dicit: *Ille sensim dicebat, quod cau-
sae prodesset, tu cursim dicis aliena*. Exercitatio ergo non est
ars, sicut habemus in invectivis de Lentulo: *Non solum illud
ingenium et exercitatio, qua superabat omnes*. Noluit enim
homini malo dare doctrinam, cum dedisset naturam et
160 usum.

Inutilis sibi Propterea quia crimina in re publica defen-
dendo noxios retinet. Bene ergo et Turnus vituperans Dran-
cem inutilem inducit, quia, cum haberet exercitationem et
non haberet artem, eo tempore loquebatur, quo pugnare
165 deberet. Hic tollit arti culpam et dat hominibus.

Qui vero ita se armat Bene *armat*, quia ratio dicendi qua-
si corpus est. Itaque ut [possumus] in pugna et corpore nos
tutamur, sed facilius armati vincimus, ita accedit sapientiae
ad facilitatem vincendi eloquentia, qua gubernatur sapien-
170 tia. Ergo quicquid armatur, ante sine armis fuit atque ideo
ars non venit ex natura. Et bene arma dicit eloquentiam, ut
ipsam mediam significet. Armis enim et bene uti possumus
et male.

Ut non oppugnare Bene permansit in metaphora: Superi-
175 us enim *armat* dixerat. Ideo hic *oppugnare* et *propugnare*
subiecit.

15,155 Phil. 2,42 15,157 Catil. 3,11 15,162 cf. Verg. Aen.
11,378

15 *ay*]

15,155–156 quod causae prodesset *Martin Cic.*: cum causam per-
didisset ω 15,158 qua *Martin Cic.*: quasi ω 15,159 homini
om. a 15,166 cum bene *B*: eum b. *P* 15,167 possimus *a*; *secl.*
Beck et *om. \gamma* 15,168 accedit *Martin*: accidit ω 15,170 ar-
mat *a* 15,174 ut *om. \gamma* 15,175 armat *G*: -ma ω

Is mihi vir et suis et publicis rationibus Hic est, de quo dicunt philosophi τὸν τῆς ἀληθείας συνήγορον, id est veritatis assertor.

1,2 Ac si volumus Hic [non] contra Aristotelem vel Platonem defendit rhetoricam et haec tria tenentur: ante rem, in re, post rem.

Huius rei quae vocatur eloquentia Non definit Tullius rhetoricam. Definitio enim in omni arte prima est, ut puta profiteris esse grammaticum, defini eam in exordio; profiteris medicum, defini in exordio, quid sit medicina. Sed Tullius definire modo non potest, quia hoc genus causae admirabile est, quo insinuat paulatim, et, quia Academicus est, nihil vult confirmare. Proficit praeterea hoc ad laudem rhetoricae, quia variae diversorum opiniones perfectam laudem rhetoricae faciunt. Et non vult unum confirmare, ut universa confirmet. 5 10

Huius rei Hoc secundum Platonem dicit. Plato enim rhetoricam rem esse, non esse artem dicebat. Omnis autem ars res est, non omnis res ars. 15

Artis initium Impugnat Platonem, qui eam artem esse negat.

Reperiemus ex honestissimis Hoc adversus Aristotelem. Nam si <quid> ex honestissimis <causis> et optimis rationibus natum est, malum esse non potest. Sic Virgilius: *Credo* 20

16,21 Aen. 4,12

16 ay]

16,177 publicis rationibus *Ammon*: populo Romano ω **16,178**
 TOTECATAINACCINIGEPON ω, rest. *Martin* **16,1** om. glossa
Cic. Paris. lat. 2335 **16,2** in re *Jak.*: in rem ω **16,4** quae vocatur eloquentia *Jak. Cic.*: causa ω **16,6** esse om. a **16,9** quo *Jak.*: quod ω **16,16–17** ars. *ARTIS Jak.*: artes a: ars γ **16,17** negat esse γ **16,19** adversum γ **16,20** add. *Jak.* et ex opt. γ rationibus *Martin Cic.*: rebus ω

equidem, nec vana fides, genus esse deorum et alibi, cum eum vellet malum ostendere, dixit: Non tibi diva parens.

Inter causam et rationem hoc interest: Causa est propter
 25 quam facimus <, ratio est, per quam facimus>. Ut puta fili-
 um vis facere divitem: Causa est, ut facias, quia filius est;
 ratio est quaesita facultas, per quam hoc facias. *** esse *mei*
consilii causam rationemque: Causa erat, quia exspoliati
 erant Siculi, ratio est, quia provinciae defensio est, et non
 30 videbatur a consuetudine recedere.

Nam fuit quoddam tempus Narrationum multa sunt gene-
 ra; nam et digressio narratio est et fabula narratio est et
 argumentum et historia narrationes sunt. Et hoc ergo caput
 narrationis est ***. Orator enim aut vera debet dicere aut
 35 veri similia. Sed non inconsulte hoc agit, quoniam Sallustius
 posuit scribens historiam, quod antea passim homines ferino
 more vixissent.

Hic sane incipit artis rhetoricae defensio ex his, quae per
 eam facta sunt. Homines ad humanitatem deductos per rhe-
 40 toricam dicit. Iam magnum principium et laudis et defensionis!
 Deinde honestior processus est, cum dicit per eam cogni-
 tum, quicquid divinum est et humanum; deinde honestissi-
 mus exitus, quia ars rhetorica nos facit scire, quid sit utile,
 quid honestum, quid iustum. Defendit ergo rhetoricam, ut
 45 diximus, tripertita narratione: Ante rem, in re, post rem:
 Quod inconditi mores et ferini fuerint ante rhetoricam, in-
 venta arte quae commoditates accesserint, quantum postea

17,23 Aen. 4,365 17,27 Cic. div. in. Caec. 1 17,35 Catil.
 1,1 17,45 p. 16,2

17 ay]

17,25 add. Jak. 17,26 est ut γ: ut B: aut P 17,27 lac. stat.
 Jak. 17,29 provinciae Jak.: poenae ω 17,30 recedere Casti-
 glioni: recidere ω 17,31 quidem a 17,34 lac. ind. Jak. 17,35
 consulte a 17,44 ergo a: igitur γ 17,45 ratione γ in re Jak.:
 in rem ω

res hominum profecerint. Et nunc ante rem instituit dicere quid fuerit.

Vitam propagabant Quod vere ferarum est solam pro- 50
pagare vitam, non memoriam.

Nec ratione quicquam animi hoc est sapientia. Hic rationem artem dicit. Ergo ante rationem non habuerunt, sed postea didicerunt. Non erat ergo naturae. Nam sicut visus auditus odoratus cum homine nascitur, sic et rhetorica cum 55
homine fuisset nata, non instituta per alios, sed per rerum naturam <***

Sed pleraque viribus corporis ***> quia in contrariis duobus haec necessitas est, cum non habeant medium, ut sublato uno maneat alterum, quod contrarium est, <sic necesse 60
est,> ut sublata visione caecitas sit in contrarium. Ubi est medium, non est eadem necessitas, ut in bono aut in malo, cum sit medium 'non bonum non malum'. Si sustuleris malum, non continuo bonum remanet; sic sublata ratione animi non sequebatur, ut corporis viribus omnia fierent, quia 65
inter vires corporis et virtutem animi est medium, quod nec virtus sit animi nec corporis vires, ut sunt naturales appetitus, qui nec ratione animi fiunt nec corporis viribus.

Nondum humani officii Cecidit quaestio; sane enim dixit ad res divinas rationem pertinere, ad humanas officium. 70
<Non est tamen contrarium> *non officii ratio*: Nisi enim ratio fuerit, non procedit officium. Ideo hic ratio pro officio collocatur; ponitur enim continentia pro eo, quod continetur.

18,69 inv. 1,1

18 ay]

18,50 propagabant γ: propugnabant a propagare γ: propugnare
a 18,52 ratione γ: ratio nec a 18,56 fuisset Jak.: fuit ω
18,57–58 lac. sign. Jak. 18,60–61 add. Jak. 18,66 virtutem
a: vires γ 18,69 nondum] fort. non cum Cic. 18,71 suppl.
Jak. e. g.

75 **Nemo nuptias** Ideo nemo *certos aspexerat liberos*, quia *nemo legitimas viderat nuptias*.

Non, ius aequabile Inter aequale et aequabile hoc interest: Aequale est, quicquid in melius corrigi non potest, id est, quod per se aequum est. Aequabile est, quod alia re
80 exaequari potest. Aequale est, si des omnibus militibus centena sestertia, aequabile, si pro merito uniuscuiusque des. Ergo hic magister iustitiae ius aequabile secundum philosophos dixit. Dicunt enim philosophi, qui veritatem exprimunt, malum medium, unde Virgilius: *In medium quaere-*
85 *bant* et item, ubi culpam exprimit ita dicens: *Nec partem posuere suis* et Lucanus: *Omnia dat qui iusta negat*.

Quid utilitatis haberet, acceperat Bene *acceperat*, ut ostenderet illis defuisse doctrinam.

Ita propter errorem atque inscientiam Ubi error et in-
90 scientia, ars nulla est; haec duo per artem remota sunt. Vides ergo esse artem. Inter errorem atque inscientiam hoc interest: Inscentia est, si dicas te nescire quod vere nescias. Error est, si putes te scire quod nescis, veluti si ducas aliquem per malam viam, dum credis te scire, quod bona sit;
95 unde Virgilius: *Seque novo veterum deceptum errore locorum*, quia putaverat scire, quod nesciebat.

Caeca ac temeraria Caecitatem ad inscientiam, temeritatem retulit ad errorem.

Dominatrix Bene *dominatrix*, quoniam, quaecumque
100 sunt, quae ex animi descendunt sententia, ad cupiditatem veniunt; cupiditas autem amorem facit, iram de praecordiis excitat, ad avaritiam mentem stimulat.

19,84 georg. 1,127 19,85 Aen. 6,611 19,86 1,349 19,95 Aen. 3,181

19 ay]

19,87 haberet acceperat PG Cic.: acceperat haberet Bδ 19,89 per
a 19,91 inter – inscientiam bis a 19,96 se scire γ

Perniciosissimis satellitibus Bona metaphora: Ut tyranni per satellites stupra sacrilegia crudelitates implent, ita per vires corporis inscientia cupiditates suas explet. 105

Abutebatur Male utebatur, ut: *Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*

Quo tempore magnus vir et sapiens Oratorem definit, sed cadit quaestio: Dicit enim Plato: 'Cicero, quid ponis, huius sapientis quae sunt, oratoris privilegia? Ego enim dico me- 110
dicum fecisse aut philosophum fama divinum aliquem, non tamen oratorem'. Videtur ergo difficillima quaestio, nisi vim verborum perspexerimus. Nam vide Tullium, quam argute ingressus est: *Abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit*: Ostendit oratorem, non philosophum; 115
congregatio enim contionem significat et non contionatur nisi orator. Nam Caesar et Pompeius imperatores fuerunt, sed tamen cum contionantur, non dicuntur imperatores, sed oratores. Item dicens *et eos unam quamque in rem inducens utilem atque honestam* ostendit oratorem, non philosophum. 120
Nam philosophus tantum tendit ad indaginem veritatis, oratoris autem est, ut diximus, contionari vel de honesto utili- que tractare. Deinde dicens *propter rationem atque orationem* ostendit oratorem ipsa verborum proprietate. Proprie enim <o>ratio est oratoris, disputatio philosophi, ut ipse ali- 125
bi: *Hic ego dubitem in hanc disputationem ingredi*.

Hunc autem virum alii dicunt Mercurium, alii Orpheum, alii Tisian, alii Coracen, alii Saturnum, quando latuit, ut Vir-

20,106 Cic. Catil. 1,1 20,122 p. 20,116; p. 17,43 20,126 inc.
orat. frg. 21 Sch. = 16 P.

20 ay]

20,103 bona metaphora FG: -am -am ω 20,105 expleret γ
20,109–110 dist. Meerwaldt 20,116 congregationem a 20,118 cum
om. a 20,122 dicimus a 20,125 add. Martin 20,126 ego
P²: ergo ω 20,128 t(h)esian ω coraten B: -em cett.

gilius: *Is genus indocile ac dispersum montibus altis / compo-*
 130 *suit*; alii Diphyen, regem Atheniensium, qui primus nuptias
 invenit, alii <Empedoclen> physicum dicunt, qui primo tem-
 pore multum vixit. Hic enim cursu temporis sapientior vide-
 batur omnibus.

Cognovit In eo ipso, quod *cognovit* et ante non habuit,
 135 per artem habere coepit. Non est ergo in natura, quod post-
 ea cognoscitur.

Quae materies Materies est res ea, ex qua multa possunt
 effici, ut aurum argentum ebur lignum; et animus materies
 est; nam ex illo multa fiunt. Fit enim orator, fit philosophus
 140 poeta pictor artifex cuiuslibet rei, sed ex his materiis solus
 artifex quiddam efficit. Ita ergo et hic vir, qui animos ad
 aliquid inflexit, artifex fuit et ars est.

Ad maximas res Ut separet animum a ceteris, addidit *ma-*
ximas. Nam quamvis ex auri materia fiant res pulchrae, ma-
 145 iores tamen ex animi; nam conduntur urbes, feruntur leges,
 ineuntur societates, humana ac divina iura nascuntur.

Opportunitas qua facile fecit.

Si quis eam possit elicere quasi oppressam et supercre-
 scentibus vitiis dissimulatam et non eam, quae luce possit
 150 erumpere, ut ostendat etiam doctrinam.

Et praecipiendo meliorem reddere Expressit oratoris di-
 gnitatem. Quid est enim orator? Melior bono. Ut puta 'ego
 et tu ingeniosi sumus. Sed ego volui audire oratorem, tu
 noluisti; ego qui parueram, melior effectus sum praeceptis
 155 eius. Ferrum vel cetera materia incude vel malleo excuditur,
 ingenium vero praecipiendo'. Natura ergo omnia fecit, sed

21,129 Aen. 8,321 sq.

21 ay]

21,129 is *Jak. Verg.*: sic *a*: hic γ 21,130 Diphyen *Martin*: dipen ω
 21,131 *suppl. Jak.* (Sisyphum *vice* physicum *Martin*) 21,134 et
om. a 21,137 materies² *om. a* 21,147 qua *GB²M* (quę *V*:
def. R): quia *a*

ars pulchriora reddidit, ut ebur aurum; unde illud: *Quale manus addunt ebori decus.*

Qui dispersos homines Iam ostendere vult ante rhetoricam homines feras et pecora fuisse; nam disperse et errando vitam agere et abditos in silvis et cogi in unum locum vel bestiarum esse vel pecudum, ut poeta noster: *Mille meae Siculis errant in montibus agnae.* Item: *His ego saepe lupum fieri et se condere silvis.* <Et item>: *Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum.* 165

Ratione quadam hoc est eloquentia mixta sapientiae.

Et eos unam quamque Ergo non est naturae rhetorica, quam omnes non habent. Nam si fuisset naturae, omnes essent oratores.

Utilem atque honestam Hominibus enim feris prius monstranda fuit utilitas, ut sic honestatem discerent. 170

Primo propter insolentiam Hic cecidit quaestio: Persona Aristotelis: 'Ergo si reclamant, vides, quia mala est rhetorica'. Ideo addidit *propter insolentiam*. Hic etiam Platoni respondit; nam si fuisset in natura, reclamare minime potuissent. Ergo ut ostendatur non esse naturalis rhetorica, sed artificiosa, reclamasse eos primo dixit. Quodsi naturalis fuisset, nec fuisset studium nec mora discendi, sed statim rapti essent ad scientiam. Artem etiam esse in omni re non naturalem Virgilius probat, qui ait: *Unde nova ingressus hominum experientia cepit?* 175

Propter rationem atque ut ostendat rem utilem sapientiae ratione et eloquentiae viribus facilius esse persuasam.

22,157 Verg. Aen. 1,592 22,162 Verg. ecl. 2,21 22,163 ecl. 8,97 22,164 ecl. 7,2 22,180 georg. 4,316

22 ay]

22,157 reddit γ 22,162 est G 22,164 suppl. Jak. 22,167 unam in quamque δ: in unamquamque G naturae G: -a ω 22,170-171 fuit monstranda γ 22,183 ratione et Jak.: -ionem ω

Mites reddidit et mansuetos ‘Mitis’ est, qui animo mitis
 185 est. ‘Mansuetus’ est, qui ut mitis sit, man<u con>suetus fit.
 Prius ergo ut sit mansuetus, deinde ut sit mitis. Est enim
 ‘mansuetus’ in opere faciens, ‘mitis’ in animo patiens.

**<Ac mihi quidem hoc nec tacita videtur nec inops dicendi 1,3
 sapientia perficere potuisse>, quae homines a consuetudine
 subito converteret** Laudat eloquentiam oratoris, qui, quae
 per sapientiam invenit, per eloquentiam profert. Retulit et-
 5 iam ad illud: Orator quid est? *Vir bonus dicendi peritus*, qui
 benivolentia et arte totum mitigat, ut est illud Virgilii:

*Ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
 seditio saevitque animis ignobile vulgus
 iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat;
 10 tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
 conspexere, silent arrectisque auribus astant;
 ille regit dictis animos et pectora mulcet:
 Sic cunctus pelagi cecidit fragor.*

Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita Ergo, ut supra di-
 15 ximus, laborat orator, ut probet hoc a solo oratore potuisse
 fieri, non a philosopho vel ab aliquo sapiente. Nam sapien-
 tia philosophi tacita est et inops, oratoris autem <eloquen-
 tia> dicendi copiosa. Orator igitur fuit. Nihil enim prodest
 aliquid ingenio invenisse † si, unde fluxerint.

20 **Subito converteret** Superius dixit *primo reclamantes*, sed
 <hic> *subito*, quantum ad longitudinem feritatis pertinet. Et

23,5 Cato ad Marc. fil. frg. 14 J. 23,7 Aen. 1,148–154
 23,14 p. 20,108

23 ay]

23,185 add. Jak. 23,187 faciens Martin: -ntis ω patientis γ
 23,1–2 suppl. Jak. 23,3 convertunt a 23,17 add. Jak. 23,20
 subito converteret (-rit ω) vice lemm. rest. Jak. 23,21 add. Jak.
 quantum] quod Beck

voluit vim perfecti oratoris exprimere, ut videatur ars displi-
cuisse ante suasionem, accepta vero suasionem oratoris subito
eorum conversos animos.

Et ad diversas vitae rationes Hoc loco et adversatus est 25
philosophiae. Illi enim omnium rerum originem philosophi-
am dicunt, iste magis dicit rhetoricam. Nam dicendo *et ad*
diversas vitae rationes traduceret vult videri ex rhetorica geo-
metras, mathematicos diversarumque artium exisse profes-
sores. Si, ut diximus, animis hominum naturalis ars fuisset 30
impressa, non diceret *ad diversas rationes*, sed omnes esse-
mus oratores, quod nobiscum videbatur natura genuisse per-
fecta.

Iam artis rhetoricae defensio parabatur de praeterito tem-
pore, cum errabant; de praesenti quoque tempore, sapiens 35
<cum> colligit errantes. Modo de futuro agit dicens *ut fi-*
dem colere et iustitiam retinere discerent.

Age vero urbibus constitutis Quia supra dixit *multas ur-*
bes constitutas.

Ut fidem colere et iustitiam retinere discerent Urbs enim 40
constare non potest, nisi fuerit iustitia, ut Virgilius: *Partibus*
aequabat iustis aut sorte trahebat et alibi: *O regina, novam*
cui condere Iuppiter urbem / <iustitiaque dedit gentis frenare
superbas>. Et hoc est postremum, quod duobus philosophis
respondet: Nam quod discitur, natum non est. Ergo ars est, 45

24,38 inv. 1,1 24,41 Aen. 1,508 24,42 Aen. 1,522 sq.

24 ay]

24,26 originem om. γ 24,30 si ut Jak.: sed si ut G: sed ut δ: sicut
a dicimus γ 24,34 parabatur Jak.: paratur ω 24,36 suppl.
Jak. colligit a 24,37 colere ... retinere discerent Martin Cic.:
colerent ... retinerent dixit ω 24,38 urbibus constitutis Jak. Cic.:
urbes innumeras ω 24,40 ut ... discerent om. γ colerent a
24,43–44 suppl. Jak. 24,44 duobus Martin: vobis ω 24,45 re-
spondet B¹: -deretur ω: -detur Beck

non natura. † Ubi autem fides et iustitia † aliter enim esse non potest. Et bona est rhetorica.

Fidem colere Quod ait *plurima bella restincta*, ut post bellum fidem pacis compositae custodirent.

50 **Iustitiam retinere** secum scilicet et cum aliis civitatibus.

Et aliis parere sua voluntate Ad plenam iam informatam humanitatem adiecit *sua voluntate parere* non iam praesumentes virium tyrannidem.

Ac non modo labores excipiendos communis commodi
55 **causa, sed etiam vitam amittendam existimarent** Intellegerent iam gloriosum esse pro patria, pro re publica mori. Et vide, quantum crescant bona rhetoricae! Antea enim qui nihil habebant aequabile, modo pro se etiam mori coacti sunt. Et quare ita praefert Tullius rhetoricam? Quia cupit ei
60 subicere civilem scientiam, dum sit rhetorica subiecta civili scientiae; civilis autem scientia est, sicut dicemus, quae parit commoda, res ut videatur bona, quod est Aristoteli contrarium.

Qui tandem fieri potuit Sensus quidem plenus est, sed
65 quia velut interrogatio est *qui fieri potuit*, conclusio necessaria fuerit et est haec: *Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione* et cetera.

Nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent Id enim per solum oratorem factum est,
70 cuius est inventa apte eloqui.

Gravi ac suavi commotus oratione *gravi* ad sapientiam, *suavi* ad eloquentiam, id est *gravi* ad probandam sententi-

25,48 inv. 1,1 25,61 p. 37,81

25 ay]

25,46 enim om. γ 25,50 iustitiam retinere Jak.: fidem colerent
(-ere Martin) ω 25,51 plenam Martin: -um ω 25,55 etiam
Martin Cic.: et ω fort. <id est> intel. 25,59 profert Martin
25,61 dicemus Jak.: dicimus ω parit Martin: pariter ω 25,62 Ari-
stoteli FG: -is ω 25,70 loqui a

am, *suavi* ad verborum delectationem. Rhetor enim ad aliquantum maturus est, ad aliquantum suavis. Orator ergo fuit, qui eloquentia divulgavit, quod sapientia invenit, et so- 75
lius est oratoris, non philosophi, qui solam sequitur veritatem. Et factum Platonis probat, qui etiam eloquentissimus fuit, in quo a nonnullis reprehensus est: Cuius cum auditor Demosthenes verborum eius tantum elegantiam laudaret, non illa, quae gravius severiusque diceret, ab eo est ex scho- 80
lis eiectus. Cui ait: 'Tu esse philosophus non potes, quia tantum ornamenta verborum, non fidei rationem sequeris.'

Ad ius voluisset sine vi descendere Voluntatis enim fuerat, quod parebant, qui poterant viribus repugnare; et *ad ius* bene dicit, quasi omne ius bonae vitae sit in rhetorica 85
positum.

Ab iucundissima consuetudine recedere<t, quae praesertim iam naturae vim obtineret> propter vetustatem *Ab iucundissima consuetudine* ideo, quia consuetudo secunda natura est. Probat enim, quemadmodum feritas potuerit esse 90
iucunda: 'Quia erat', inquit, 'naturalis'. Quicquid autem ab natura venit, iucundum est; longitudine enim temporis, sicut diximus, naturam implet <consuetudo>.

**Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et 95
belli cum summis hominum utilitatibus esse** *Nata* dixit ad eloquentiam, *progressa* ad sapientiam, et bene implet modo tres narrationes: Ante rem, in re, post rem. Nam quod dicitur *nata*, ante rem est. Omnis enim res primum nascitur, deinde progreditur vel usu vel doctrina, quod est in re. Rhe- 100

26 ay]

26,77 fort. <hoc> et 26,80 gravius γ: superius a 26,87–88
suppl. Jak. 26,91 inquit erat γ 26,93 add. Jak. 26,95 et
item γ: etiam a 26,98 in re Jak.: in rem ω 26,99 est om. a
26,100 vel¹ Martin: ut a: om. γ vel² a: atque γ in re Jak.: post rem
ω

- torica enim, ut supra diximus, constat ingenio, ut inveniatur, usu, ut proficiat, doctrina, ut praesumat; sed quia hae res et in malis rebus esse possunt, ideo illum tertium modum, qui est postremus, cautius posuit dicendo *cum summis hominum utilitatibus esse versata*. Summae enim utilitates ad civilia pertinent; nam sunt et perditae utilitates. Deinde dixit *hominum utilitatibus* communem tantum, non rerum; rhetoricam non esse rebus malis communem, sed humanis et summis utilitatibus esse communem.
- 110 Et vide, quam bene dixit *nata et progressa* et *cum summis hominum utilitatibus esse versata*, ut videatur ita profecisse, ut nata est. Multa enim bene nata immutantur, ut est illud: *Bonis initiis malos eventus habuit*.

- Maximis in rebus** Sunt maximae res pacis iusta sententia in iudicando, provisio circa cives fame laborantes, aedificia publica vel templorum etc. Quae sunt belli? Bene ducere milites, receptui opportune canere, loca munita occupare etc. Vide, quomodo totum rhetoricae dat, sicut diximus, ut subiciat ei civilem scientiam.
- 120 **Postquam vero commoditas** Superius dictum est, quae commoda in rem publicam per oratores venerint, nunc de incommodis dicit nec dicit ea per oratores illata, sed per imperitos; imperiti enim oratores appellari non possunt. Et utitur statu remotivo, ut incommoda rhetoricae in homines imperitos convertat.

Commoditas a quibusdam 'lucrum' exponitur, sed non ita <est>. Nam commoditatem modo bonum dixit ingenii; quod cum illi haberent, artem requirere noluerunt, sed freti sola stultitia professi sunt ea, quae non didicerant. Quae res per-

27,101 p. 11,55

27,113 Sall. Catil. 11,4

27,118 p. 25,59

27 ay]

27,105 versatam γ enim om. γ 27,107 communem tantum
 Jak.: communiter ω 27,111 versatam γ 27,117 cavere γ
 27,120 est om. a 27,125 imperitos om. γ 27,127 suppl. G

niciosa extitit, quae virtutem, id est doctrinam, imitaretur; 130
 virtus autem doctrina dicitur, quia virtus in homine non na-
 scitur, sed discendo acquiritur. Nam natura materiem quan-
 dam informem creat, quam postea ad virtutem doctrina per-
 ducit. Hoc ita esse ex Polemone et Xenocrate docebimus.
 Nam cum Polemo luxuriosus cum choro suo unguentis obli- 135
 tus sertisque coronatus scholas Xenocratis, ut illi illuderet,
 fuisset ingressus, constantissimus philosophorum patienter
 ferens instituit disputationem de bono continentiae maloque
 luxuriae tantaque virtutis eius vis fuit, ut paulatim Polemo
 luxuriosus cum choro suo coronas de capite traheret abs- 140
 condens <unguenta>que detergeret, atque alio die mutato
 habitu scholas auditor, non illusor intraret. Ergo videtur
 non nasci, sed disci. Habemus etiam divini poetae exem-
 plum; qui cum Saloninum diceret de caelo demissum, virtu-
 tes tamen ei esse discendas, ait: *Iam nova progenies caelo* 145
demittitur alto et postea

*At simul heroum laudes et facta parentis
 iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus.*

Commoditas quaedam prava Secundum Platonem, qui
 duo genera dicit esse oratorum, bonum et malum, modo 150
 tractat de malo. *Commoditas* est ingenium sine arte. Quinti-
 lianus hoc sic intellexit, ut diceret commoditatem dixisse Ci-
 ceronem <quaestum>, id est lucrum, ut videatur mala facta

28,145 Verg. ecl. 4,7 **28,147** ecl. 4,26 sq. **28,152** inst. 1 pr. 13

28 αγ]

28,131 quia *Martin*: quae ω **28,132** dicendo addiscitur γ
28,133 perducit a: peed· pueihit R: pced V: producit G *in ras.*
28,140–141 traheret abscondens <unguenta>que detergeret *Jak*:
 traherent (-et *iam* G) abscondentesque (-densque *iam* G) deterre-
 rent (-et G) ω **28,144** Saloninum GV: Solianum ω demissum
 G: di- ω **28,145** ait *Martin*: ut ω **28,149** quidem a **28,153**
suppl. Jak.

rhetorica, posteaquam eloquentia coepit esse venalis. Euse-
 155 bius commoditatem ex ipso Tullio probat non significare
 quaestum, sed ingenium; nam 'lucrum' non est idoneum,
 quod virtutem possit imitari. Commoditatem ergo benignioris
 ingenii venam intellegamus. Nam quia hoc potuit – licet
 prava et mala rhetorica, ut solo usu confidentes saepe in
 160 iudicio mentirentur – crimen illorum arti applicatum est.

Prava virtutis quae dum esset expers artis ipsa, ingenii
 commoditas imitabatur doctos. Omnia enim vitia quandam
 imaginem videntur habere virtutum: Sic latro vir fortis vide-
 tur, sic avarus frugi, sic luxuriosus liberalis, sic dissolutus
 165 clemens, sic crudelis severus, sic inbecillis moderatus. Hoc
 non fugit Sallustium, qui ait: *Nam honores bonus et malus
 aequae sibi exoptant, sed ille via vera nititur, huic quia artes
 bonae desunt, dolis atque fallaciis contendit.*

Sine ratione officii dicendi copiam consecuta est id est
 170 eloquentiam habuit sine sapientia.

Tum ingenio freta malitia id est imperitia, quae tantum
 praesumebat, ut sibi hoc, quod non erat, vindicaret. Imperi-
 tus omnis malus est, quia, quid sit iustum, ignorat, ut Teren-
 tius: *Homine imperito nihil quicquam iniustius.*

175 **Malitia pervertere urbes** id est quas custodierat artificiosa
 eloquentia.

<**Vitas hominum**> **labefactare** quos bene munierat perfec-
 ta rhetorica.

Exordium mali id est malae rhetoricae secundum Plato- 1,4
 nem.

29,166 Catil. 11,2 29,174 Ad. 98

29 αγ]

29,158 venam ingenii γ quia om. α patuit γ 29,159 ut om.
 α saepe Jak.: rem publicam ω 29,165 demens α 29,168
 sunt α 29,169 consecuta Martin Cic.: -us ω 29,175 maliciosus
 α: -ius γ; corr. Martin 29,177 suppl. Jak. munierat Jak.: non
 imbuerat ω

Quoniam principium boni bonae rhetoricae secundum ipsum, qui duas esse dixit.

Veri simillimum et non verum, quia haec coniectura colligit Tullius. Quicquid enim coniectura colligitur, veritatis habet imaginem, non continuo ipsam veritatem. Dubitat autem dicendo 'veri simile', quoniam Academicus est, qui semper dubitant.

Neque in rebus publicis infantes et insipientes solitos esse 10
In politia sua dicit Tullius 'rectorem rei publicae summum virum et doctissimum esse debere ita, ut sapiens sit et iustus et temperans et eloquens, ut possit facile currente oratione animi secreta ad regendam plebem exprimere. Scire etiam debet ius, Graecas nosse litteras, quod Catonis facto probatur, qui in summa senectute Graecis litteris operam dans indicavit, quantum utilitatis haberent'. Ergo summus quisque et talis, qualem diximus, rei publicae gubernaculis invigilans a privatorum negotiis removebatur. Hinc imperiti quidam et indocti, qui se cottidiano usu et calumnia exercitatos 20 tantum malitiae, non sapientiae reddiderunt, incipiebant summorum illorum clientes opprimere. Qui lacessiti improborum iniuriis cum ad patronorum auxilium confugerent, desertis gubernaculis ad defensionem supplicum descendebant. Et cum in iudicio improbitas exercitatur † terentius et 25 imperitus pro se queritur †. Illos enim ut sapientes imperita multitudo laudabat indoctos eosque, cum dignos magis puta-

30,4 cf. p. 28,149 30,11 rep. 5,2 (p. 117,10 Z.)

30 αγ]

30,6–7 imaginem habet *GV* (imag. om. *R*) 30,9 semper γ: rem
p. α 30,10 nanque α solitos esse γ: subvertuntur α 30,11 rec-
torem *P*: rethorem ω (rei p. reth. γ) 30,19 hic α 30,21 mali-
tiae ... sapientiae *Martin*: -a ... -a ω 30,24 fort. <illi> desertis de-
scendebant *GP*²: def(f)endebant ω 30,25 terentius om. γ, fort.
recte; vel *e. g.* (temerarius) et imperitus in re p(ublica) versatur

bat, rei publicae praeficiebat. Ad quam cum accessissent, quia erant imperiti, multam dabant perniciem et laborem
 30 civitati. Hinc in invidiam vocabatur rhetorica, quod per oratores magna in patriam commoverentur incommoda non habita ratione, utrum per doctos an per imperitos haec fierent. Quam invidiam vitans quisque optimus se ad aliud studium ferebat vel philosophiae vel poeticae vel matheseos. Et bene
 35 orator has dicit etiam artes a rhetorica sumpsisse principium.

Neque in rebus publicis infantes et insipientes Doctiores ideo rem publicam administrabant, quia in publicis rebus iustitia et prudentia est, in privatis autem calliditas et versutia.
 40 Quaeris enim, quemadmodum res alienas tollas et cetera similia. Ad has res ergo illi politici et doctores non accedebant, sed gubernabant res maximas, id est rem publicam, ut illud Virgilii est: *Quo res summa loco, Panthu?* Sic et Cicero, ut se perfectum ostenderet oratorem, ait *in causis iudiciis*
 45 *ciisque publicis*. Vides ergo, quia illi neminem laedunt, qui publica negotia procurant.

Et hic ostenduntur duo genera esse oratorum, sicut Plato dicebat; nam illius haec sententia erat rhetoricas duas esse et duos oratores et subiungebat: Ars non est, natura est.
 50 Innascitur malitia, facit malum oratorem; innascitur bonitas, facit bonum. Ergo duae rhetoricae et oratores duo. E contra Aristoteles dicebat unam artem esse, sed oratores duos. Quando iniuste utitur rhetor arte, et ipse malus est et ars; quando bene, et ipse bonus est et ars, sicut gladius, si ho-

31,43 Aen. 2,322

31,44 div. in Caec. 1

31 ay]

31,28 praeficiebat G: -bant ω 31,30 hic a 31,32 an per imperitos om. γ 31,32 hoc γ 31,33 aliud B²: alium ω 31,34 mathess(a)e a 31,35 orator has Jak.: ratos ω artes Martin tac.: -is ω a om. γ 31,37 namque a 31,51 duo oratores γ 31,54 est om. a

stem percusserit, bonus est, si parentem, malus. Hoc Aristo- 55
telis dictum hoc syllogismo expugnabat Plato dicens bonam
rem et malam ex uno fonte emanare non posse ambas, id
est unum principium habere non posse, ut ignis, quia natura
calet, frigidus esse non potest; nec verum esse malum aut
<bonum> gladius potest, si illo male homo utitur, sed ipse 60
homo malus est. Nam illum natura ad utilitatem procreavit,
quae mali nihil genuit. Quem secutus Cicero in illo loco de
genere rhetoricae significavit dicens *atque huius quoque ex-*
ordium mali. Vides ergo, utrumque separavit.

In hoc autem loco expugnat et Platonis et Aristotelis sen- 65
tentiam Tullius. Dicebat Plato esse rhetoricam, sed natura-
lem esse, non tamen artificiosam. Ecce excludit illum dicen-
do 'quoniam illi, qui in commoditate, id est natura et
ingenio, praesumpserunt, perdiderunt rem publicam'; exclu-
dit et Aristotelem, qui dicebat esse artem, sed malam, con- 70
vertendo in homines imperitos, quod gestum est, non in ar-
tem. Nam poterat modo dicere Aristoteles: 'Probo multa
mala rei publicae per rhetoricam facta'. Ideo Tullius homini-
bus id quod male factum est dat, ut sit ars bona.

Infantes et insipientes Quomodo *infantes*, qui supra dixe- 75
rat *copia dicendi*? Sed hic dixit *infantes* 'male fantes', id est
sine arte dicentes. 'Male fari' enim non '<non> fari' est, sed
sine arte declamare; 'fari' enim 'dicere' est.

Ad parvas controversias id est pro causidicis. Nam ***

Cum saepe a mendacio contra verum stare homines con- 80
suescerent Hoc dicendo ostendit imperitos; mentiri enim im-

32,63 inv. 1,4 32,76 inv. 1,3

32 ay]

32,60 suppl. Jak. homo male utitur δ: m. u. h. G 32,64 fort.
<quia> utr. 32,65 autem α: quoque γ 32,70 convertendum a
32,73 adeo α 32,77 add. Jak. sed γ: sicut α 32,79 pravus
α lac. sign. Jak. 32,80 hom. cons. Martin Cic.: hoc cum sunt α:
consuescerent γ

periti est; ergo vides iam, quoniam ars est; quam qui nescierit, non potest esse nec hoc facere, quod artifex orator.

Ut et multitudinis et suo iudicio Utrumvis improbum; 85 nam neque suo neque multitudinis imperitae iudicio fidentum est.

Temerarii atque audaces homines accesserant Inter temerarium et audacem hoc interest, quod temerarius semper in malo ponitur, audax τῶν μέσων est, ut est illud: *Audentes* 90 *fortuna iuvat* et item illud: *Audacia pro muro habetur*, licet hoc dixerit Catilina. Bene itaque Tullius, posteaquam dixit 'temerarios', subiunxit *audaces*, ut ex praecedenti verbo qualitas audaciae nasceretur.

Maxima ac miserrima naufragia fiebant Perseveravit in 95 metaphora: Supra enim dixit *gubernacula rei publicae*, subiecit *naufragia*. *Miserrima* ideo dixit, quoniam dicebant veteres, quicquid male in cives vertebatur, miserrimum, unde alibi Tullius: *Et quia mihi videbatur haec misera atque miseranda*, et Virgilius: *Oriturque miserrima caedes* et iterum: 100 *Quid miserum, Aenea, laceras?*

Tantum odii atque invidiae suscepit Quam bene purgavit illud, quod dicitur ab Aristotele malam esse rhetoricam, dicendo malam factam per malos homines!

Ut homines ingeniosissimi id est politici et magni rhetores. 105 res.

Sic ex seditiosa ac tumultuosa vita id est ex rhetorica, quae inquieta est seditionibus, contentionibus, odio, iudicio

33,89 Verg. Aen. 10,284 33,90 Sall. Catil. 58,17 33,98 Catil. 4,12 33,99 Aen. 11,885 33,100 Aen. 3,41

33 ay]

33,82 ars est BG: est ars Pδ 33,84 suo et multitudinis γ
33,87 homines γ Cic.: huc a 33,89 tonmeson ω, rest. Ammon
33,98 atque a Cic.: et γ 33,99 et¹ Jak.: ut ω iterum γ: ibidem a
33,100 eneam γ 33,101 qua a

<improbo> et reliquis talibus. Unde adhuc bonam in tantum probat artem, ut eam magis malum fugisse contendat.

<Se in studium aliquod traderent *>** sed se in studium 110 quoddam converterent: Ad philosophiam, ad artem grammaticam, ad medicinam. Et vide, quomodo, sicut saepe diximus, has artes diversas ab oratoribus dicit inventas.

Hoc vero id est rhetorica.

A plerisque eorum <desertum> obsolevisse ab his videli- 115 cet, qui erant optimi.

**Quo multo vehementius erat retinendum et studiosius ad-
augendum** Oritur hic quaestio: Magni et sapientes cur dese-
ruerunt, quod magis gubernare debuerant? Sed bene excu-
santur, ut videantur doctiores eo tempore, quo magis 120
prodesse rei publicae poterant, non odio artis rhetoricae fe-
cisse, sed odio imperitorum. Sed non hoc prudentis est com-
missum sibi gubernaculum rei publicae odio cuiusque dese-
rere. Sic ergo intellegimus, ut dicamus studium habere
Ciceronem vituperare Graecos et reprehendere. Nam dicit 125
hoc Romanos non fugisse, id est intellexisse non esse dese-
renda gubernacula civitatis: Catonem, Laelium, Africanum
et Gracchos.

1,5 **Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam
violabat stultorum et improborum temeritas et audacia sum-
mo cum rei publicae detrimento** Demonstrat illos non recte

34,112 p. 24,25; p. 31,35

34 ay]

34,108 *add. Jak.* 34,110 *suppl. Jak.* sed *om. γ* 34,111 quod-
dam *γ*: quidem *a* 34,114 haec *a* 34,115 *suppl. Jak.* obso-
levisse *G* (absolv- *V*): absolv- *ω* 34,117 agendum *a* 34,118
cur *Jak.* (quare *G*): qui *ω* 34,119 excusant *a* 34,120 doctores
BR 34,121 poterant] debuerant *G*, fort. recte 34,125–128
nam – Gracchos *post p. 35,16* potuissent *ω*; *transp. Jak.* 34,1
quo indignius *γ* *Cic.*: cum indignus *a* 34,2 violabat stultorum
om. a

deseruisse. Itaque cum dicit *nam quo indignius rem honestis-*
 5 *simam violabat stultorum temeritas*, dat causam, quare de-
 buerint ad resistendum excitari sapientes. *Rem* autem dicit
honestissimam actum sapientiae. Deinde cum dicit *stultorum*
et improborum temeritas et audacia, ostendit facile illos op-
 primi potuisse. Postremo quod ait *summo cum rei publicae*
 10 *detrimento*, assignat necessitatem, qua debuerint in regenda
 re publica permanere. Itaque dat causam et facultatem, qui-
 bus docet primum non debuisse sapientes rem publicam de-
 relinquare, deinde ut vel relictæ illos oportuerit subvenire.
 Est autem prima causa, quod videbatur violari sapientia,
 15 altera quod magna <cum> eversione rei publicae, facultas
 vero, quod ab his, quos facile superare potuissent.

Sed quaeritur, cur hic <inter> optimos rhetores Gracchos
 enumeret, cum eos constet conturbasse rem publicam. Hoc
 igitur respondemus in hoc loco Ciceronem verum loqui;
 20 nam si consideremus, iustum erat, quod moliebantur sena-
 tus consultis, ut populo agrum suum redderent, quem nobili-
 tas occupaverat. Ob hoc ergo perturbasse rem publicam iu-
 dicati, quia commutatus civitatis status vel in melius nocet.
 Cicero ergo quod in quibusdam orationibus illos reprehен-
 25 dit, non verum iudicat, sed blanditur nobilitati. Et Scipio,
 tantus vir, qui productus a tribuno plebis eos dixit iure cae-
 sos videri, favore nobilitatis hoc fecit, quia et ipse ex opti-
 matibus erat; nam, sicut in Cornelianis Tullius, *hic mos iam*

35,28 Corn. II frg. 4 Sch. et P.

35 aγ]

35,4 quo indignius γ: indignus a 35,5 temeritas γ: more a
 35,6 exercitari a 35,6–7 hon. dic. γ 35,8 et audacia om. γ
 35,9 ait a: dicit γ 35,15 suppl. Jak. 35,17 optimos hic γ; add.
 Jak. 35,18 conturbasse Halm (turbasse γ): -bare ω 35,20–
 21 moliebantur ... consultis Halm: moliebatur ... consultus ω
 35,26 cecos γ 35,28 nam γ: non a

apud illos antiquos et barbato fuit, ut persequerentur populares homines. Laudat ergo oratores Romanos † ut diximus, 30 et hoc dicitur a iudicato †

Quod nostrum illum non fugit Catonem *Nostrum* id est Romanum; et ideo tot virorum proferuntur nomina, ut maior fides sit exempli.

Neque horum discipulum Africanum Quemadmodum discipulum dicit, cum in aliis condiscipulum legerimus? Sed intellegere debemus illos natu fuisse maiores. In studiis enim maior minori paene loco magistri est.

Neque eius Gracchos nepotes Dictum est Sempronio inimico Scipionis a quodam in convivio, qui amicos illos facere volebat: ‘Amas rem publicam?’ Dixit: ‘Amo’. Respondit ille: ‘Ergo amas Scipionem?’ Dixit: ‘Amo ex eo, ex quo rei publicae profuit’. Dixit iterum ad Scipionem: ‘Amas rem publicam?’ Dixit: ‘Amo, siquidem conservavi’. Dixit illi: ‘Ergo amas Sempronium?’ ‘Amo’ dixit. ‘Si amas Sempronium, da ei filiam tuam’. Quod et fecit. Inde nati sunt Gracchi, oratores quos modo dicit. 45

Quare meo quidem iudicio nihilo minus studendum est In superioribus responsum est duobus philosophis et esse artem et bonam esse artem; nunc profertur ab oratore sententia. Sane ex hoc capite iam intratur ad laudationem; purgavit enim primum illata crimina, deinde laudavit et hoc ad rem publicam. Nec magna commoda sunt nec usque adeo bona, quae ad unius utilitatem se tantum porrigunt. Nam interdum et res malae singulis prosunt, ut si quis alterius interitu magnam adquirat pecuniam. Illa vero res digna laude est, quae omnibus pariter prodest, ut rhetorica, per quam rem publicam regimus et nobis dignitatem compara-

36,30 p. 34,125

36 ay]

36,29 persequerentur *Halm*: -quantur ω 36,47 dixit γ 36,52 illata α: illa γ

mus et clientes tuemur. Sane bono ordine usus est, ut primum rem publicam dicat, postea ipsum, postea amicos.

Ac mihi quidem videntur Bestias hominibus multis rebus esse meliores certum est. Nam et cursu vincimur et viribus sumus impares et labore et magnitudine, sed eas sola sermonis humanitate superamus, quod habemus gloriosum. **Quanto ergo maior gloria est, si eo vincamus alios, in quo ipsi bestiis antecellunt, et tanto his praestemus, quanto illi feris, ut ipsi apud nos ferae sint.**

Hoc si forte non natura modo Conclusio contraria Platoni, qui dicit non esse artem, et illis, qui dicunt exercitationem. Adeo iste dedit rhetoricae partem tertiam dicendo: *Verum artificio quodam* et simul ostendit tres <res>, quibus rhetorica constet: ingenium usum doctrinam. Hic quoque eius rei artigraphos dicit Graecos, quos legit et de quibus excerpit omnia, unde instruxit hos libros.

Sed antequam de praeceptis Ut intellegatur in exordio non laudem fuisse, sed defensionem. Adhuc memor est Platonis, qui artem esse rhetoricam negat; ideo dicit *antequam de praeceptis*.

De genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus <***

civilis quaedam ratio> Genus est artis rhetoricae *civilis quaedam ratio*. Et bene a civili coepit, cuius vult esse rhetoricam disciplinam maximam partem, non partis umbram secundum definitionem Platonis. Civilis ergo scientia est, *quae multis et magnis ex rebus constat*, quae est in politicis, qui rem publicam vel condunt in bello vel muniunt in pace, ut fuit Romulus peritus artis rhetoricae, id est civilis scientiae,

37,3 Gorg. 463d

37 ay]

37,61 videntur *Martin Cic.*: -etur ω 37,66 illi γ: illis a 37,68 hoc
G *Cic.*: haec ω 37,71 *suppl. Jak.* (tria G) 37,72 constat γ
37,76 fuisse *om. a* 37,80–81 *lac. sign. Jak.*

quod instruxit urbem praecedentibus auguriis et in opportunissimo loco, sicut legimus in libris de re publica; deinde quod peritissime bella tractavit: Cuius miles cum fugeret, 10 dixit sibi Iovem dixisse, quod, si in eo loco constitisset, vinceret, quoniam sciebat imperitae multitudini imposita religione citius posse suaderi; atque ideo stetit ibi et vicit. Postea in eo loco Iovi Statori templa constituit. Illud etiam, quod praeclara consilio gessit: Sciebat unius aetatis fore urbem 15 suam, si coniugia non haberet; *** finitimorum nuptias in primo poscere, deinde instructis ludis circensibus arte adipisci.

Aeneam etiam poeta noster peritum civili scientia ostendit, id est politicum. Nam in prima eius laude hoc ponit, 20 quod urbem condiderit, quod religiones invenerit, quod consilia patrum quaesiverit, quod moenia alta fundaverit; quod hi versus probant:

*Multa quoque et bello passus dum conderet urbem
inferretque deos Latio; genus unde Latinum* 25
Albanique patres atque altae moenia Romae.

Et licet hoc ipse non fecerit, tamen a posteritate laudatur.

Et bene dixit *quae multis et magnis ex rebus constat*, ne forte diceret sutor aut fullo aut cuiuscumque vilissimae artis professor: 'Habeo civilem scientiam, civitati prodesse pos- 30 sum'.

38,9 2,5 38,24 Verg. Aen. 1,5-7

38 ay]

38,8 quod *Martin*: qui cum *a*: qui γ 38,13 suaderi *G*: -re ω
38,14 Statori *Martin*: -orio ω 38,15 praeclaro γ 38,16 lac.
sign. Martin, qui suppl. <ideo instituit> 38,17 instructis *R*: -i ω
38,22 quaesiverit δ (*def. G*): -ierit *a* 38,26 romae γ : troiē *a*
38,29 cuiuscumque *a V*: cuiusque *GR*

Artificiosa eloquentia more suo nuncupavit rhetoricam. Ita enim dicit: Quid est rhetorica? *Artificiosa eloquentia*.

Nam neque cum his sentimus Inter politicos et rhetores
 35 quondam est orta contentio. Dicebant politici calumniantes: 'Quid est rhetorica? Pars minima civilis scientiae, quae facillime contemnitur. Quid enim? Non possumus contionari sine eloquentia aut leges bonas ferre aut exercitum ducere?' Contra rhetores dicebant sine rhetorica politicam nihil esse.
 40 Nam et rhetoris est scire, quemadmodum leges dentur aut religiones administrentur, quibuscum gentibus debeat dimicari, quibuscum non. Nam et ad bellum exercitus oratoris oratione succenditur, ut Lucanus contionante Caesare: *Bel-*
 45 *lorum o socii*, et iterum ostendit orationem nimium profecisse: *Movit tantum vox illa furorem*. Vides ergo et in bello et in pace multum posse rhetoricam. Sed Cicero medius est nec cum politicis nec cum oratoribus praebet assensum.

Videtur sane civilis scientia non indigere rhetorica, quia genus est. Unde et oritur quaestio; genus enim parte non
 50 indiget, sed pars genere, ut puta fons genus est fluminis. Numquid siccato flumine fons perit? Quodsi fons siccetur, siccatur et fluviu, quoniam generis pars est. De hac re syllogismo Aristoteles tractavit, qui ita solvit hanc quaestionem: Quicquid perfectum natura procreavit, si aliqua parte
 55 minuatur, est minus ex ea parte quam perdidit, ut puta animal genus est, aquila equus pars generis. Si pereat aquila equus, magna ex parte genus est diminutum. Unde rhetorica civilis scientiae cum *magna et ampla pars* sit, quomodo non <putari> potest hac indigere aut sine hac stare posse?
 60 Unde Cicero medium tenuit, ut et arte rhetorica indigere

39,43 1,299 39,45 6,165

39 ay]

39,32 artificiosam eloquentiam *ω*, corr. Martin 39,45 furorem
 om. γ 39,46 est om. γ 39,52 syllogismo (vel per syllogismum)
 Jak.: solus *ω* 39,59 add. Jak.

videatur civilis scientia et civili scientia rhetorica, quoniam eius magna est et ampla pars.

Officium autem eius facultatis videtur esse dicere apposite ad persuasionem; finis persuadere dictione Quarum rerum magna coniunctio est, earum est difficilior separatio. 65

Inter officium et finem Hic magna similitudo est. Quid est officium oratoris? *Dicere apposite ad persuadendum*. Quid est finis oratoris? *Persuadere dictione*. Nonne hoc videtur unum atque idem esse? Quod orator intellegens dividit et datis exemplis facit illustrius. Quod facimus, officium dicitur, illud propter quod facimus, finis; et si quempiam defendamus, quod postulamus, officium est, illud autem, qua causa postulamus, id est ut absolvatur, finis est. Officium scholastici quid est? Studere. Finis, propter quod studet, ut causas agat; ut poeta noster ostendit dicens: *Vade age, nate, voca zephyros* et reliqua. Hoc est officium, finis autem hic est: *Naviget! haec summa est*. 70

Bene addidit *persuadere dictione*, ne si forte, cum hi, quibus persuadetur, non fuerint assensi, in eo iam orator officium suum non implesse videatur. Erit illorum, si velint sequi. 80 Tamen etsi non voluerint, nos persuasimus, quia omnia contulimus, quae causae proderant, ut ipse ostendit dicens: 'Vos si Verrem absolveritis, ego interim, *quod ad me adtinet, vici*, qui omnia, quibus damnari possit, adhibui', et adicit, ut ipsum officium monstret: 'Meum fuit cum causa accedere. Si 85 vicisti, praemium consecutus es'. Addidit: '*Non ego spolia, sed existimationem populi Romani* quaesivi. Omnis autem

40,75 Verg. Aen. 4,223 40,77 Verg. Aen. 4,237 40,82 sqq.
cf. Verr. II, 1,21

40 ay]

40,61 et civili (Jak.: -is a) scientia om. γ 40,62 eius Jak. Cic.:
et ω 40,63 dicere apposite om. a 40,64 persuadere dictione
Jak. Cic.: persuasio ω 40,74 quid γ: quod a 40,75 dicens om.
γ 40,78 hi G: his ω 40,83 absolveretis a

populus Romanus novit <me> meum implesse officium et bonam de me opinionem. Ergo habeo praemium senatus
 90 consultum et vici'. Et vide cautelam magnam! Si enim dixisset 'finis est persuadere, quod instituerit orator', non erat quo non persuasisset; quod ipse non potuit facere in Philippicis: Persuadere enim senatui non potuit, ut hostis pronuntiaretur Antonius. Ideo ergo addidit *finis persuadere*, quod
 95 instituerit, *dictione*. Oratoris igitur est impleto officio finem praesumere; sic ipse in Philippicis: *Quare ego Pisoni maximas <gratias> et ago et habeo*.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et facultas, 1,7 quae conficitur ex arte, versatur Materia dicitur, sine qua ars nullam potest habere substantiam vel usum et hoc generaliter definitum est de omni materia; ut puta fabri materia
 5 quid est? Lignum; quod si sustuleris, non habet ubi officium exerceat. Medici quid est? Morbus et vulnera. Tolle aegros et deficit ars. Quid est oratoris materia? Illa tripartita secundum Tullium et Aristotelem, id est deliberatio, demonstratio, iudicialis. Aut enim suades aut dissuades aut laudas aut
 10 vituperas aut accusas aut defendis aut petis aut recusas. Ut puta ille petit praemium, contradicit ille: Haec tolle et non habet quod agat orator. Vides ergo, quia caput artis materia est.

Adeo inde incipit oratoria praecepta ponere. Omnes res
 15 sane, quae definiuntur generaliter, ita debent definiri. Ideo dixit *artis materiam* et non dixit cuius, ut intellegamus totius. Si dicas laudem viri fortis, generalis definitio est; si dixeris laudem Achillis, iam specialis est. Recte ergo definit: *Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars*, quoniam omnis ars

41,96 1,15 **41,8** Arist. rhet. 1358a

41 αγ]

41,88 add. Jak. **41,97** suppl. Jak. auct. G **41,7** oratori a
41,14 ideo γ **41,17** dicas γ: -amus α dixeris γ: -ero α

in materia versatur *et facultas*, id est quod potest ex arte 20
effici, ut fiat ex ligno ostium, scamnum et cetera.

Materiam artis rhetoricae alii tripertitam dicunt, sicut Aristoteles et Tullius, alii infinitam ponunt:

Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor Hic Gorgias arrogantissimus fuit, cuius inter ceteras arrogantias 25
haec sententia notabilis videtur, qua ait nihil se a quoquam novi interrogatum et de omnibus rebus oratorem optime posse dicere. Ecce arrogantia! Nam oratorem vel poetam de omnibus rebus posse dicere notum est, sed non optime; nam philosophiam in nonnullis Cicero tractat, sed non opti- 30
me, et de medicina mentionem facit, sed non optime; et Virgilius quaedam de arte magica ponit dicendo *limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit*, sed non optime. Ergo vituperat, ut diximus, Gorgiae sententiam, qui haec omnia et infinita arti rhetoricae subiecit. 35

Aristoteles autem, qui huic Aristoteles primus genera syllogismorum promulgavit, ipse Topica scripsit, ipse schemata addidit et figuras.

Demonstrativo, deliberativo, iudiciali Demonstratio est, si in rostris imperatorem laudes aut tyrannum vituperes, deli- 40
beratio vero, si suadeas in curia mitti contra Mithridatem Pompeios, quod est utile honestum necessarium, aut dissuadeas debere vivere coniuratores, quod est inutile, inhonestum, non necessarium.

**Demonstrativum est, quod dicitur in alicuius certae perso- 45
nae laudem aut vituperationem** Unde et demonstrativa dici-

42,26 Art. script. B VII 12.15 R. 42,32 ecl. 8,80

42 ay]

42,21 ligno *Martin*: illo ω 42,24 georgias (*item* 25) leontius a rhetor *Jak.* Cic.: rhetoricorum ω 42,28 arrogantiam a 42,30 nam ... optime *om.* a 42,34 georgiae a 42,40–44 deliberatio – necessarium *post p.* 43,55 personam ω; *transp.* *Jak.* 42,45 fort. tribuitur *cum Cic.*

tur, quod ostendamus <certam> personam, ut, si laudemus Ciceronem, vituperemus Catilinam, personam demonstramus. Haec ergo demonstrativa est. Si vero dicamus laudem viri fortis, appellativum, non demonstrativum est. Appellamus enim quemcumque fortem et est locus communis, qui theticus vocatur. Item si dicamus vituperationem tyranni, appellativum est. 'Accepi enim locum communem, quo invehar in tyrannum'. Quaecumque enim demonstratio, sic-
55 ut diximus, certam debet habere personam.

In consultatione civili ut non incurreret, quod in alio reprehendit, id est malam definitionem. Nam *civili* dicendo ostendit eam, quae ad civitatem pertineat. Est enim et naturalis deliberatio, quae non pertinet ad oratores civitatis, ut
60 illud Virgilii: *Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant* et illud Lucani: *Flammiger an Titan, ut alentes hauriat undas*.

Habet in se sententiae dictionem In omnibus enim deliberativis sententia dicitur, ut facit in Philippicis; et Virgilius
65 hoc observans in suasionem Drancis ait: *Rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem / consulis, o bone rex*, deinde dat sententiam: *Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis*; et in omnibus Virgilianis deliberationibus idem invenies.

Iudiciale est, quod positum in iudicio habet in se accusati-
70 **onem et defensionem aut petitionem et recusationem** In omnibus autem iudiciis aut criminales incidunt causae aut civiles. Criminales causae sunt, ubi tu accusas, defendit al-

43,60 georg. 2,479 43,61 1,415 43,65 Aen. 11,343sq.
43,67 11,355

43 ay]

43,47 add. Jak. 43,48 vituperemus ... personam om. γ
43,55 dixi γ 43,63 habet Jak. Cic.: -ens ω sententiam et ω,
corr. ex Cic. Martin 43,64 et α: ut GV (om. R) 43,65 obser-
vans α: obscurans γ 43,67 quin natam Martin Verg.: quintam ω
43,70 et ... aut ... et α: aut ... aut ... aut γ

ter. Civiles causae sunt, in quibus petitio est et recusatio, ut puta ille illud petit praemii nomine, tu contradicis.

Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia triperita versari existimanda est 75
scilicet in demonstrativo deliberativo iudiciali.

1,8 **Nam Hermagoras quidem neque quid <dicat attendere neque quid> polliceatur** Superius vituperavit Gorgiam arrogantiae, nunc Hermagoram vehementissime scindit imperitumque arguit dicitque penitus, quid dicat, nescire, qui mala definitione alienae atque infinitae disciplinae quaestiones 5 assignavit rhetoricae. Qui definit, non plus debet dicere, non minus, non falsum. Ubi plus habet definitio? Ut si dicas 'seditiosus malus et improbus civis est'. Ubi est definitio falsa? Ut si dicas 'quid est sapientia? Pecuniae capiendae intellegentia'. Non est vera definitio, ubi minus habet definitio, ut puta definis, quid sit homo; si dixeris 'animal', minus definisti, quia animal est et mundus, animal est et sol. Si dixeris 'rationale', minus adhuc definisti. Nam et mundus rationale animal est. Perfecte definies, si addideris 'mortale'. Ergo Hermagoras cum vellet definire materiam rhetoricae, 15 dixit illam contineri in causa et quaestione. 'Causam' dixit 'controversiam in dicendo positam cum certarum personarum interpositione', in quo illi etiam Cicero praebebat assensum. 'Quaestionem' dixit 'controversiam in dicendo positam sine personarum interpositione'. Hoc arguit orator. Nam ad- 20 dere debuit 'in disceptatione civili positam', quo remoto

44,16 frg. 6a M.

44 ay]

44,75–76 ars et γ Cic.: est a 44,1 quidem neque Martin Cic.: quoniam ēque ω 44,1–2 quid – polliceatur Jak. Cic.: quid possit ω 44,4 -que¹ om. γ nescire γ: non esse a 44,7 non falsum om. γ 44,16 causa FG: -am ω quaestione Martin (-em P): rationem ω 44,21 disceptatione Martin: dispositione ω positam Martin: -a ω

facit rem infinitam et possumus arbitrari eum etiam has quaestiones assignare rhetoricae, quae ad philosophiam pertinent. Nam qualis forma sit mundi, quid sit honestum, 25 quaestio est, sed non civilis; nihil hoc ad civitatis statum pertinet. Nam quaestio duplex est, aut civilis aut naturalis, quae, ut dictum est, ad philosophos pertinet. Sed poterat Hermagoras dicere 'quia de rhetorica loquebar, superfluum putavi addere civilem quaestionem'. 'Interim', inquit Tullius, 30 'addere debuisti, quo commune non faceres. Ego aliud intellego'. Ergo *causam* solam probat.

Causa est controversia in dicendo posita cum certarum personarum interpositione et ei, sicut dicit Tullius, hae tres partes demonstrativa deliberativa iudicialis supponuntur. 35 Thesis etiam, id est quaestio, pars est causae. Nam incidit in quamlibet controversiam, ut si dicas testibus esse credendum et non esse credendum.

Neque quid Quia pollicetur rhetoricam et incidit in philosophiam.

40 **Etquid sit** Stoici enim dicunt summum bonum esse honestatem. In hac quaestione versatur, utrum hoc sit summum bonum, quod est sapientia. Nam dicunt sapientem, etiamsi servitutem serviat, esse tamen regem, si sit distortissimus, esse rectum, si sit mendicus, divitem, si subiectis ignibus tor- 45 reatur, dolorem minime sentire. Mortem etiam pro honestate persuadent; etiamsi fame emori dixeris, dicunt honestum esse, quoniam petere ab altero turpe est.

Contra aliud bonum Epicureis, aliud Peripateticis videtur. Nam illi summum bonum voluptatem dicunt, illi in his tri-

45,27 p. 43,58 45,42 SVF I 221 sq. (ap. Cic. Mur. 61)

45 ay]

45,25 statum civitatis γ 45,29 inquit *Martin*: quid ω 45,31 causam solam a: s. c. γ 45,38 neque quid *vice lemm. rest. Jak.*
45,42 est *om.* γ 45,43 servitutem serviat *Jak.*: -te serv. a: serv. -te γ tamen *om.* a

bus rebus beatitudinem ponunt, in bonis animi, bonis corpo- 50
ris, bonis fortunae.

Verine sint sensus Academiae tres sunt diverse sentientes. Prima academia dicit errare sensus, sed per intellegentiam deprehendi veritatem. Navigantibus nobis videntur urbes et terrae recedere, remus in aqua fractus videtur, sed intelle- 55
gimus nos potius abscedere et remum potius esse solidum. Ergo vides veritatem non perire.

Secunda dicit etiam nostram intellegentiam posse falli. Putamus aliquem virum bonum, castum, maturum, gravem et invenitur impurus, superbus, levis. Vides ergo falsam in- 60
tellegentiam et penitus veritatem submersam. Unde illud in Pisonem: *Putavi gravem: Video adulterum, video ganeonem*. In tantum autem intellegentia fallitur, ut et numinum intellegentiam poeta falli dicat, ut est: *Non illum nobis genetrix pulcherrima talem / promisit*, id est existimavi talem fore, 65
qualem dixerat Venus, verum deceptus sum.

Sensus autem hominis dividitur in quinque: In visum, in auditum, tactum, gustatum, odoratum. Visus ita fallit, ut supra diximus de remo; auditus, quia plerumque, cum alium audiamus loquentem, alium loqui credimus; tactus, quia ple- 70
rumque tangimus frigida et calida putamus, tangimus calida et frigida putamus non intellegentes, quoniam nostrae manus aut frigent aut calent; gustatus, quia aegrotanti plerumque videtur amarum, quod dulce est, dum est ipsius os amarum; odoratus, quia plerumque, <dum> aliquod genus pigmenti 75
odoramur, videtur nobis male olere, quod si coquatur, bene

46,62 frg. 18 Nisb.

46,64 Verg. Aen. 4,227 sq.

46,68 p. 46,55

46 *ay*; *ab* 46,68 gustatum *aβ*]

46,58 intellegentiam *om. a* 46,63 intellegentia – numinum
om. γ 46,67–68 visum ... auditum ... -tum ... -tum ... -tum *Fy*:
visu ... auditu ... -tu ... -tu ... -tu *ω* (gustatu *PZ*: gustu *B*: gustum
γ) 46,70 tactus *G*: -um *ω* 46,75 *suppl. B*²

olet. Nam et quae male olent, interdum possunt optime sapere.

Tertia vero academia dicit posse nos invenire veritatem
80 per contrariam disputationem hoc modo: 'Sunt apud inferos poenae' – 'non sunt apud inferos poenae'. Cum diversum a duobus dicitur, necesse est tantum ab hoc aut ab illo inveniri veritatem. Nam si interrogaveris academicum: 'Sunt apud inferos poenae?' dicit: 'Opinor'. Si dixeris 'non sunt', idem
85 dicit. Sic fit, ut ipsa dubitatio omnes disputationes obtineat.

Quae sit mundi forma? Hic physicam tangit. Mundum plerique sphaeroiden dicunt, quos Horatius secutus ait: *Animoque rotundum / percurrisse polum*; alii tetragonum, unde aiunt quattuor esse mundi cardines.

90 **Quae sit solis magnitudo?** Utrum quantum videmus? Multi enim dissentiunt. Alii enim dicunt tam magnum esse, quam magnae sunt terrae omnes, alii maiorem decem et octo partibus dicunt, sed longitudine fieri, ut ita parvus esse videatur, quemadmodum si ingentissimam arborem longe
95 adtendamus, videtur nobis esse parvus frutex et mons quaedam videtur esse planities.

Has ergo quaestiones rerum naturalium iungit arti rhetoricae non bene definiendo Hermagoras satis superflue.

Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum cum
100 **plurimo labore** Argumentum a minore ad maius, et ut destruat Hermagoram, augmenta facit per singula; dicit enim magnos philosophos multo tempore non assecutos, quod rhetorem vult Hermagoras implere.

Magna amentia est Non dixit 'error', sed *amentia*.

47,87 carm. 1,28,5 sq.

47 aβ]

47,81 non – poenae om. β 47,83 academicum β: -o α; fort. <ab>
academicum 47,90 quantum Martin: -tam β: -ta α 47,91 tam β:
eam α magnum Martin: -am ω

Quodsi magnam in his rebus Hermagoras habuisset facultatem 105
 Id est, si sic artem scisset, ut disciplina illius dictione
 cognosci *** videretur auctoritate quam ratione quemadmo-
 dum Pythagoras, qui tantae fuit auctoritatis, ut, si dixisset
 alicui, ut quinquennio taceret, ut fabam non comederet, non
 quaereret, quare. Ita quicquid dicebat, pro auctoritate habe- 110
 batur; sic eius dictum accipiebatur tamquam responsum
 Apollinis. Nam ideo et Pythagoras cognominatus est – nam
 ante illi nomen aliud fuit – quasi Pythius. Ergo hic cum
 aliquid praecepisset, propter nimiam auctoritatem nemo
 quaerebat rationem, tantum dicebatur αὐτὸς εἶπεν, id est 115
 ‘dixit ipse’. Ergo hoc modo temptat Tullius et dicit: Si tan-
 tum posset Hermagoras, quantum ille potuit auctoritate,
 persuadere hoc poterat. Ideo autem lacerat Hermagoram,
 quia ipsum sequitur in aliquantis et paene in omnibus –
 nam in aliis libris et philosophiam dat oratoribus –, ne vide- 120
 atur aliquid ex ipso tulisse. Non se vult ergo imitatore
 Hermagorae dici, sed iudicem.

Neque eo, quod ars eius, quam edidit, mihi mendosissime
 Cum dicit *non mendosissime*, ostendit esse mendosam.

Nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose Et in 125
 eo, quod videtur Hermagorae aliquantum concedere, magis
 ei detrahit, cum dicit ex alienis artibus eum multa collegisse,
 quasi nihil suum habeat, *et nonnihil ipse quoque novi protu-*
lisse. Hermagoras enim translationem invenit, quae habet in
 se commutationem et praescriptionem. Commutatio dicitur, 130
 quae partem concedit, partem non, ut puta: Pauper et dives
 inimici, pauper damnatus datur carnifici. Dedit ei pecuniam
 dives, ut ipse eum occideret: Et occidit. Reus est caedis. Di-

48 aβ]

48,107 *lac. stat. Jak.* 48,112 ideo β: idem a 48,115 OY-
 TOC(O)EITTE *vel sim. codd., rest. Martin* 48,123 quam edidit
 β *Cic.: quod dedit a mendosissime om. a* 48,128 nonnihil β *Cic.:*
nihil a 48,128–129 protulisset a 48,130 proscrip- a (*item*
135.138)

citur illi: Debit quidem occidi, sed non a te. Partem ergo
 135 concedit commutatio, partem non. Praescriptio totum tollit,
 ut puta: Equitem Romanum de corrupto iudicio reum fieri
 non liceat. † Debitor ergo Cluentius accusari non potest.
 Translatio in commutatione et praescriptione *** et ampu-
 tat omnis controversiae statum. Hanc igitur translationem
 140 maiores inter status non habebant, quia status dictus est ab
 eo, quod faciat stare controversiam, translatio vero contro-
 versiam tollit. Sed ait Hermagoras: 'Inter <status est>, quia,
 utrum possit quis accusare necne, quaeritur. Status est in eo
 ipso, dum praescribitur'.

145 **Verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit**
 Aliud est de arte loqui, aliud ex arte. Nam de arte dicere
 <est> artis docere praecepta, ut nunc facit Tullius, ex arte
 vero dicere est ipsam dictionem per artis praecepta implere,
 ut facit Tullius in orationibus. Hermagoras ergo de arte dixit
 150 et ipsum, quod ex aliis tulit. Ex arte vero numquam dixit ac
 per hoc semper tacuit, in quo paene imperitus et nullius
 auctoritatis ostenditur.

Quare materia quidem † Materiam quidem materiae † 1,9
 subministravit neque Hermagoram, qui male definit, sed se-
 quitur Aristotelem, qui optime de materia locutus est, de
 partibus vero eiusdem et ipsum et alios. *Partes autem* hae
 5 sunt: *Inventio dispositio elocutio memoria pronuntiatio.*

Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium,
quae causam probabilem reddunt Si vero inveneris, quod
 nec verum nec veri simile est, inventum dici non potest; non
 autem inventum est, sed est deliramentum.

49 aβ]

49,137 debitor – potest post 138 praescriptione ω; *transp. Martin;*
maiores corruptelam stat. Jak. 49,138 *lac. stat. Jak.; et secl.*
Martin 49,142 inter <status est> *Jak.:* interim ω 49,147 *add.*
M 49,148 dicere est γ: est dicere ω implere Pγ: com- BZ
 49,1–2 *exspectes materiam tripartitam rhetoricae sub.* 49,2 sed
 γ: et ω 49,7 inveneris G²: tenueris ω 49,9 autem] enim Beck

Dispositio est rerum inventarum in ordinem Ea enim, 10
quae inventa fuerint, non debent confuse dici, sed suo quo-
que componi ordine, unde ipse: *Meque meum dicendi ordi-*
nem servare patiamini.

Elocutio est non structura vel compositio, sed ut verba
secundum personas imiteris, ne facias ita loqui rusticum sic- 15
ut scholasticum aut mulierem sicut virum fortem aut infan-
tem sicut senem. Terentius noster ideo est magnus eloquens,
quia secundum personas loquitur.

Memoria est firma animi rerum aut verborum perceptio
Nihil enim prodest invenisse vel ordinasse vel aptasse ver- 20
ba, si memoria haec omnia perdiderit. Ideo autem *firma*
dixit, ut bene tradatur animo; nam quod leviter traditur,
perit cito [id est ut bene teneamus id, quod dicimus].

Pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio id est, ut ad qualitatem personarum te 25
moveas, modo gestu femineo, modo virili, modo vincentis,
modo timentis, modo supplicis more. In hac enim polluisse
moderatione fertur Hortensius, ut ait Cicero: *Ne motu cor-*
poris praestringat aciem ingenii tui.

Nunc his rebus breviter constitutis Bene *breviter*; de his 30
enim quinque partibus in libro 'de oratore' dictum est; de
genere, item de officio, de fine *aliud in tempus differemus* id
est in libris, qui sunt ad Herennium.

De materia artis ac partibus scribere oportere existima-
mus Relictis illis tribus, id est genere officio fine, vult dicere 35
de materia ac partibus et vult esse unum materiam et par-

50,12 Cluent. 6 50,28 div. in Caec. 46

50 aβ]

50,10 rer. inv. om. a 50,12 meque B: neque ω 50,23 secl.
Jak. id² om. a 50,24 ex – dignitate om. a 50,27 tumentis
R; fort. modo vincentis, <modo humilis>, modo tumentis, modo
supplicis more 50,29 praestringat Z Cic.: per- ω 50,30 rebus
om. a

tes; materia enim facit partes illas quinque, quas supra diximus: Inventionem dispositionem elocutionem memoriam pronuntiationem. Si non fuerit unde dicas, id est materia, 40 non est causa inveniendi † tantum partes has quinque et exsequendi. Ergo vides, quia recte coniunguntur partes et materia.

Quare inventio, quae princeps est omnium partium Sicut enim, nisi habueris materiam, propter quam rem invenias 45 non habes, ita nisi inveneris, non invenis quod disponas aut eloquaris aut teneas aut pronunties. Ergo ‘principem partium omnium’ recte dixit inventionem, de qua maxime in his libris tractat et quae est harum partium mater, quae sequuntur.

Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam Omnis dictio et disceptatio, 1,10 sq. quae habet controversiam, stare in iudicio potest, alias non potest. Controversia autem fit, si habuerit quod accusator 5 obiciat, quod defensor purget, quod iudex iudicet; unum istorum si defuerit, non stat controversia et erit thema asystaton.

Hoc propositis videamus thematibus et primum eam partem, quae in se omnia continet. Sepulchri violati sit actio. 10 Vir fortis in bello armis amissis de sepultura viri fortis arma abstulit et vicit eaque rursus reposuit. Arguitur sepulchri violati. Hic et accusator habet quod dicat; nam obicit ‘violasti sepulchrum’, et reus dicit ‘non violavi’, et iudex habet quod iudicet ‘si violavit necne sepulchrum’; habet enim in 15 voluntate, quam velit proferre sententiam. Hic ergo tria illa continentur.

Asystatae controversiae et primum ea, quae a parte accusatoris deficit: Arguitur Cato adulterii; signum nullum, nul-

51 aβ]

51,40 et om. BZ 51,17 asystatae controversiae Halm: in statu
controversia ω 51,18 deficiunt a

lus testis, nulla suspicio, ante actae vitae nulla crimina. Non
habet hic accusator, quod dicat, et ob id stare controversia 20
non potest. A parte rei: Belli tempore decem iuvenes viri
fortes pollices sibi inciderunt; rei fiunt laesae rei publicae.
Hic invenire defensor colorem nullum potest; non stat ergo
controversia. A parte iudicis: Tres sodales simul profecti
sunt peregre; duo tantum reversi sunt; accusant se invicem 25
homicidii. Dicunt sibi 'tu occidisti', 'non, sed tu', 'tecum
fuit', '<non,> sed tecum fuit'. Testis nullus est, suspicio
propria nulla: Iudex quod iudicet invenire non potest, et ob
id non stat controversia.

Summa autem brevitate complexus est stantes et asysta- 30
tas controversias. Nam brevius dixit quam Aristoteles. Ille
enim ait: 'Omnis res, quae habet in se <positam in> accusa-
tione et defensione et disceptatione aliquam controversiam'.
Unam partem subduxit; nam dicendo *in dictione* et accusati-
onem et defensionem complexus est. Simul ponendo con- 35
iunctivam particulam, id est *ac*, causativam iunxit disceptati-
onem, quae ideo dicta est disceptatio, quia, si non fuerit
<discenda causa>, disceptatio esse non possit. A discendo
enim disceptationem dictam poeta probat: *Vitasque et crimi-
na discit*. Ut et in accusatore et defensore est controversia, 40
ita et <in> ipsa disceptatione controversia est. Namque ita
definitur: Controversia est, quod contrarietatem recipiat, et
iudex dum cogitat, absolvat an condemnet, controversia est.
Nam obicit ille 'fecisti', respondet 'non feci'; ecce controver-
sia. Iudex autem secum quaerit 'fecit necne?' Ecce hic con- 45
troversias.

52,39 Verg. Aen. 6,433

52 aβ]

52,21 apertae rei a 52,27 add. Jak. sed F: sit B: sic P: si β
52,32 suppl. Jak. (in iam add. Martin) 52,36 ac causativam G:
accusativam ω 52,38 suppl. Martin 52,41 add. G ita om. a

Constitutiones hae sunt: Aut facti aut nominis aut generis aut actionis, quae omnes ex naturali illa tripartita ratione descendunt. Quaerendum enim est, utrum sit aliquid, quid
 50 sit, quale sit, quis fecerit; aliter enim ad nomen venire non potest, nisi de facto constiterit. Nemo enim ei rei, quam nescit, nomen imponet; et facti quaestio, id est coniectura, ex persona iudicis fit in eos, qui denegant. Conicit enim, utrum factum sit necne, quod obicitur. Ergo, ut diximus, dic-
 55 tionis et disceptationis controversia aut in facti contentione vertitur aut in nominis aut in generis aut in actionis. Quando in facti contentione vertitur? Quando, quod obicitur, negatur factum et a iudice quaeritur, factumne sit, quod est coniectura. Quando nominis? Quando obiecta non negan-
 60 tur, sed de nomine facti quaeritur, quod est finis. Quando generis? Quando et factum et nomen facti confiteris, sed iure factum esse defendis, quod est qualitas. Quando actionis? Quando omnia, quae diximus, confiteris, sed dicis 'non debeo hoc tempore reus fieri, non a te, non hoc loco'
 65 <, non hoc iudice, quod est translatio>.

'Status autem conflictio prima causarum est': Prima enim rei responsio statum facit.

Hoc modo: 'Fecisti' Adhuc status <non factus; fit,> 'non feci' si responderit ille, cui obicitur. In eventum enim re-
 70 sponsionis illius pendet status. Intendis reo crimen; si negaverit, coniectura est; si dixerit se fecisse, sed aliter fecisse, finis est; si dixerit se fecisse, sed non aliter fecisse quam iure, qualitas est; si dixerit se fecisse et non aliter fecisse, sed tamen aliam petierit poenam aut alium iudicem aut
 75 aliud tempus, translatio est. Has ergo breviter diximus, ut

53 aβ]

53,50 quis (a: quid β) fecerit *susp.*; *expectes* quomodo tecum agendum sit (cf. p. 54,89) 53,65 *suppl. Jak.* 53,68 adhuc status <non factus; fit> *Jak.*: ad hoc statum ω 53,69 obicitur *Jak.*: -cit ω 53,74 alium *RGM*²: -ud ω indicem a

tantum sciretur ex prima rei voce causarum fieri constitutionem, id est statum.

Proponamus nunc themata, quo id fiat clarius. ‘Sacrilegus capite puniatur, furtum quadruplo condemnetur’. Quidam de templo privatam pecuniam rapuit. Arguitur sacrilegii, ne- 80
gat. Ecce facti quaestio. Aut certe confitetur rapuisse se, sed hoc furtum esse, non sacrilegium. Ecce nominis. Aut certe fecisse, sed iure fecisse, ut siquis de templo pecuniam <tempore> tollat belli, quam dividat militibus, ut ipsa templa 85
serventur. Hoc confitetur et iure se fecisse demonstrat, et est qualitas. Aut certe si dicat ‘feci et sacrilegium est, quod feci, et male feci, sed non a te accusandus sum, non hoc tempore, non hoc loco, non hoc iudice’. Haec multa sunt. Ergo istud dicitur actio, quando, quomodo tecum 90
agendum sit, quaeritur, quae ab Hermagora translatio dicitur. Quicquid ergo extra has constitutiones fuerit, asystaton est. Istae autem sunt quattuor: Facti, nominis, generis, actionis. Quicquid igitur compensatio venialis relatio, et illae extra 95
quattuor, quas dicit Tullius, constitutiones non putandae sunt, sed omnes ex qualitate descendunt. Nominata enim qualitate etiam has dictas intellegimus, ex qua nasci eas novimus.

Atque harum aliquam in omne causae genus Praeter hos quattuor status quicquid inciderit, asystaton est. Et multi vituperant Tullium, quare de asystatis tacuerit; qui nesciunt 100
magno eum compendio usum. Nam quando tibi dicit ‘hoc et hoc licet’, ostendit inlicita esse cetera. Doctissime ergo orator his tantum dictis, quae in controversiam veniunt, omnes asystatas controversias complexus est dicens: ‘Nam si in haec non inciderit, in ea nihil esse controversiae poterit’. 105

54 aβ]

54,76 tantum] *susp.* causarum *Jak.*: tantum ω 54,84 *add. Jak.*
54,88 haec] *fort.* ac quae 54,92 istae *Jak.*: -i ω 54,93–94
extra quattuor *Jak.*: quattuordecim (*i. e.* XIV) ω

Nihil enim fuerat asystatarum genera ponere neque propter multitudinem omnes explicari potuissent. Sic ergo melius nullam dicendo omnes dixit, ne eas tantum esse putaremus, quae pro negotii qualitate fuissent positae.

- 110 Nos tamen exempli causa aliqua ponamus themata, quibus quid voluerit hoc loco intellegi doceamus. Asystatarum genera sunt multa: μονομερές<, id est unius partis>; ἀπερίστατον, hoc est inconstans; ἰσάζον, hoc est verisimile; ἀντιστρέφον, id est retortum; ἄπορον, id est inops; πάνυ ἄδοξον
115 valde inhonestum; ἀπίθανον incredibile; ἀδύνατον impossibile. Ex his bina iunguntur et fiunt iuncta quattuor: μονομερές et ἀπερίστατον, verisimile et retorquens, inops et valde inhonestum, incredibile et impossibile.

Μονομερές est unius tantum negotium partis, ut puta
120 no, ad cuius domum venire adulescentes consueverant, facta occulte fovea excepit et occidit incautos; accusatur caedis. Hic a parte accusatoris facilis obiectio est, a reo nulla defensio.

Ἀπερίστατον, hoc est inconstans et irrationabile et sine
125 circumstantia, in quo nihil habet, quod dicat, qui accusat, velut quidam abdicat filium, ex lege cum nihil habeat, filio quod obiciat, unde mereatur abdicari.

Ἰσάζον, cum ambo paria atque eadem intendunt et argumentantur, ut puta duo vicini speciosarum <coniugum> ma-
130 ritiprehenderunt se invicem egredientes ab uxoribus suis; accusant se invicem adulterii.

Ἀντιστρέφον, id est retorquens, ubi in se transfert uterque id, quod ante alter obiecerat, et neuter utitur sua priore sententia, quasi in utraque parte conversum, ut puta pecuni-

55 aβ]

55,108 nulla a 55,112 suppl. Jak. 55,114 πάνυ ἄδοξον
Martin: pansadoxon α: parad- Z: parasad- γ 55,119 leno G: -non
ω 55,124 irrationabile Martin: -is ω 55,125 circumstantia
Jak.: substantia ω 55,126 sq. dist. Jak. 55,129 suppl. Jak.
(<mulierum> G)

am quidam ab altero petebat cum usuris tamquam credi- 135
tam. Ille offerebat sine usuris tamquam depositam. Inter
moras iudicii lex lata est de novis tabulis, ut debitores debi-
ta lucrarentur. Petit ille tamquam depositam sine usuris, ne-
gat ille tamquam creditam.

Ἄπορον, id est inops, cum dissuasione favente laborat per- 140
suasio, ut puta Alexander somniavit, ne somniis crederet;
deliberat credere. Sive hoc: 'Viro forti detur praemium'.
Cum plerisque praemia postulantibus civitas vexaretur, qui-
dam fortiter facit, petit praemii nomine, ut iuret civitas nulli
se praemium dare. 145

Πάνυ ἄδοξον, valde inhonestum et ipsa prolatione confes-
sionis turpissimum, ut puta de pudicitia quidam depectus
uxoris re peracta petit pretium.

Ἀπίθανον, hoc est incredibile, quod cum reum possit ad-
mittere, tamen accusati dignitas respuit, ut puta si quis leno- 150
cinii reum Socraten facit aut Catilina coniuratione a Tullio
proditus Tullium sibi dicat fuisse participem.

Ἀδύνατον, hoc est impossibile, quod nec credulitas homi-
num recipit nec rerum natura permittit, ut puta infantem
quidam cum uxore deprehendit; arguit uxorem adulterii. 155
Aut hoc: Quaedam mulier debilis centum tyrannos occidit;
centum praemia petit.

Istae tamen partes fiunt causis duabus; nam asystaton
thema aut dictionem in se habet, sed disceptatione eget, aut
dictionem non habet. Dictionem non habent quinque: μονο- 160
μέρες, ἀπερίστατον, valde inhonestum, incredibile, impos-
sibile. Disceptationem non habent tres: Simile, retorquens,
inops.

56 aβ]

56,136 depositum α 56,137 lata Jak.: data ω 56,138 depo-
sitam V¹: -um ω 56,139 creditam G¹: -um ω 56,146 pania-
doxon B: pemad- P: parad- β 56,162 simile G: -is ω

Hermagoras tamen quattuor solum genera instituit asysta-
 165 tarum: < ἀπερίστατον, ἰσάζον, μονομερές,> ἄπορον [adyna-
 ton]; alii tamen pro ingenio plura <*** παρ' ἰστορίαν, ut si
 quis arguat Hortensium, quod cives Romanos indemnatos
 occiderit, quod constat fecisse Tullium.

Sunt praeterea alia, quae cacosyntheta vocantur, quae
 170 stant quidem, sed male, ut si pater luxuriosus abdicet frugi
 filium. Potest autem dicere huiusmodi aliquid: 'Licet me
 ad hanc infelicitatem fortuna deduxerit, tamen nolo isdem
 vitiis filium inficere in meis penatibus commorantem, ut vel
 ille rei publicae prosit, quatinus ego prodesse non possum'.
 175 His igitur coloribus potest quidem stare thema, sed male,
 ideoque cacosyntheton dicitur.

Huic generi partes Hermagoras quattuor supposuit Con- 1,12
 tentio magna Ciceronis de hoc loco contra Hermagoram ex-
 primenda est paulo longiore tractatu. Civilis scientia rhetori-
 cae genus est sicut fons fluminis. Item rhetorica parit ex se
 5 genera causarum ea, quae Aristoteli placent: deliberativum
 demonstrativum iudiciale. Haec genera procreant ex se in-
 numerabiles causas, quae dicimus themata: Aut suademus
 aut dissuademus, quod est deliberativi generis; aut lauda-
 mus aut vituperamus, quod est demonstrativi generis; aut
 10 aequum aut iniquum iudicium ferimus, quod est generis
 iudicialis. In his omne rhetoricae artis versatur officium. Ex
 causis iterum nascuntur omnes constitutiones, id est status.
 Modo si tenemus, quod diximus, quia omnium statuum ma-

57,164 frg. 19 c M. 57,5 rhet. 1358 a 57,13 p. 54,95

57 aβ]

57,165 suppl. Martin secl. Jak. 57,166 lac. stat. et suppl. Mar-
 tin (storiae ω) 57,172 isdem Z: his- ω 57,1 generis a Herm.
 quat. PZ: q. H. BGV: q. supp. H. R 57,8-9 deliberativi ... de-
 monstrativi Jak.: -vum ... -vum ω 57,12 constitutiones Martin:
 inst- ω

ter est qualitas, facile intellegimus et Hermagorae peccatum et Ciceronis victoriam. 15

Definit Hermagoras facti controversiam et quot modis sit ostensa; detecta et in fine translatione venit ad generalem constitutionem, id est qualitatem, et ait ei deliberativum et demonstrativum esse subiecta. Hoc autem quare fecerit, consideremus. Sciens ex qualitate nasci omnes status, negotialem, iuridicalem et ceteros, qui ex his sunt, sciens iterum partes generi suo esse consimiles – sicut probamus in negotiali et iuridicali: In negotiali quaeritur de futuro iusto vel utili, in iuridicali de praeterito; similiter quaeritur et in omnibus, quae ex his nascuntur, et quamvis varie, tamen similiter –, voluit ergo deliberativum et demonstrativum, causarum scilicet genera, partes qualitatis esse una cum iuridicali et negotiali. Si qualitas omnium statuum mater est et in qualitate non quaeritur nisi quid honestum, quid utile, quid necessarium, quod et in deliberativa quaeritur et demonstrativa, cur ob hanc similitudinem non sint qualitatis partes? Et sane, si respicias Hermagorae calliditatem, invenies rem verisimillimam, ita ut in statu negotiali videas velut subiectum genus deliberativum. 20 25 30

Ecce in divinatione ubi est qualitas negotialis? Agitur enim de futuro iusto, qui melius accuset. Nonne videtur tibi Tullius ab honesto suadere, dum dicit: ‘Caecili, non es rogatus ab Siculis. Turpe est accusari a quaestore praetorem?’ Item suadet ab utili et necessario, ubi dicit: ‘Non debuisti admittere praetorem ad pecuniam frumentariam, quamobrem etiam tibi periculosum est ut accuses’. Agit etiam a possibili, ut dicat infirmos oratores accusare non posse. 35 40

58,16 frg. 13 M. 58,37 cf. div. in Caec. 20 sq.; 29 sqq. 58,42
cf. div. in Caec. 29

58 aß]

58,14 peccatum *Jak.* ex *Cic.*: tractatum ω 58,20–26 *dist. Jak.*
58,27 scilicet *Martin*: senatus consultus ω *dist. post genera Jak.*

Vides ergo, qua calliditate subiecit Hermagoras deliberativum et demonstrativum genus qualitati una cum iuridicali
 45 et negotiali. In qualitate enim, id est in generali constitutione, sicut diximus, utile honestum iustum quaeritur; similiter et in deliberativa et demonstrativa, quae ex honesto constat et utili. Ergo ad hanc disputationem Hermagoras cum venisset, deliberativum et demonstrativum genus qualitati hac
 50 ratione subiecit.

Contra Tullius, ne videatur consensisse, si taceat, aut si diu litiget, tarde perventurus ad praecepta rhetoricae, promisit contentionis brevitatem, qua superet Hermagoram. Dicit enim: Si omnis rhetorica partes non habet, nec deliberativum nec demonstrativum <nec hab>et iudiciale, ex quibus
 55 omnes nascuntur causae, ex causis omn<es iter>um status. Tu vero quomodo vis iudicali detracto qualitati, id est constitutionibus – qualitas enim, ut diximus, in constitutionibus est, id est in statibus –, subicere causarum genera, ut sint
 60 partes statuum, quae fuerunt genera causarum? Item si velis, Hermagora, deliberativam et demonstrativam partem esse alicuius generis causae, id est iudicialis sororis suae, non tibi concederem. Si item deliberativam et demonstrativam partes esse diceres causarum, id est filiarum suarum, minus
 65 concederem. Cum vero dicas constitutionum, quae sunt filiae causarum, id est neptium suarum, esse filias, quomodo potest fieri, ut permittam?

Et hoc, quo sit apertius, colligamus exemplis: Genus est, quod plures in se habet partes specie differentes, ut est animal: Multas in se habet partes specie diversas, hominem,
 70 equum, bovem et cetera. Item quod genus est alicuius rei,

59,46 p. 58,29 59,58 p. 58,17

59 aß]

59,55 *suppl. Jak.* 59,56 *omn<es iter>um Jak. coll. p. 57,12: omnium ω* 59,57 *vis Jak. (cf. 60): scis ω* 59,66 *dist. Jak.*

<eiusdem rei> pars esse non potest. Item cuius rei interitus etiam alterius rei interitus est, genus est, cuius vero interitus non etiam alterius rei interitus est, species est, ut puta animal; hoc si interierit, omnes partes simul intereant necesse 75 est, quia in genere continentur. Si vero interierit homo, non interit genus, quia remanet equus bos avis et multa alia, quae sub genere sunt. Item una res alteri potest pars, alteri genus, eidem vero rei et genus esse et pars non potest, <ut puta avis:> Nam pars est animalis, ex quo descendit, genus 80 vero est aquilae, quia in avi multa continentur; est enim vulturius, est aquila, est corvus, milvus et mille alia.

Repetamus nunc summatim omnia, quo clariora possint fieri! Diximus eandem rem alterius esse genus, alterius vero partem, eidem et genus esse et partem non posse. Quomo- 85 do? Animal genus est, eius partes sunt avis iumentum, quae tamen genera sunt aliarum partium. Nam avis in se habet aquilam passerem corvum et reliqua. Iumenta vero habent equum bovem asinum et reliqua. Numquid igitur potest fieri, ut avis pars sit iumentum? Certe non potest. Quanto minus 90 potest pars esse aquilae, quae ex se nascitur, cum ei non possit, quae pars sibi est. Eodem ergo modo deliberatio et demonstratio partes esse qualitatis, quae ex iudiciali quarto iam loco nascitur, non possunt, siquidem, sicut diximus, nec ipsius iudicialis, cui aequales sunt, partes esse possunt. 95

Igitur orator noster, ut intentionem Hermagorae destruat, utitur syllogismis. Syllogismos hoc loco non exponit; sed his utitur interim tamquam litigator.

60,84 p. 59,71 60,94 p. 59,60

60 aβ]

60,72 add. Jak. 60,79–80 suppl. Jak. (<avis> G) 60,88–89 iumenta – reliqua om. β 60,92 par γ: pars ω

*** Syllogismorum genera plurima sunt: Alii enim men-
 100 daces, qui dicuntur graeco vocabulo ψευδόμενοι, alii soritici,
 et multi praeterea sunt. Interim de his dicamus.

Ψευδόμενοι sunt, qui artificioso mendacio necessitatem
 confessionis eliciunt ad hunc modum: Quicquid loqueris, per
 os exit. Hic utrum responderis, adversum te est; nam si di-
 105 cas ‘per os exit’, statim concludit: Camillum igitur quia locu-
 tus es, per os tibi Camillus exivit. Si vero dicas ‘non exit’,
 concludit iterum: Ergo non per os, sed per nares.

Soritici vero tales, qui ex modio cumulum faciunt usque
 ad ultimam confessionem ita: Si de modio pleno granum
 110 tulero, num minuitur? Respondet scilicet non minui; quan-
 tum etenim est? Ergo si et duo tulero, num minuitur? Ergo
 si et aliud unum? Ita usque ad immensum itur.

Sunt igitur syllogismi aut categorici aut hypothetici, id est
 necessarii et probabiles † et voluti, per quos Cicero nunc
 115 Hermagorae imperitiam deprehendit. Categorici sunt, quo-
 rum et propositiones et assumptiones manifestae sunt. Hy-
 pothetici sunt, quorum aut propositiones aut assumptiones
 dubiae sunt aut utrumque. Et categoricus triperditus est se-
 cundum Tullium, hypotheticus vero aut quadriperditus est
 120 aut quinqueperditus. Categoricus est triperditus, ubi non
 propositio dubia est, non assumptio eget approbatione † sed
 ipsa verborum similitudo est. Solvit usque ad conclusionem
 ac servat. Ergo, ut diximus, syllogismus dicitur categoricus
 et hypotheticus.

125 Propositio est, quod proponis, ut puta: ‘Si peperit, cum
 viro concubuit; peperit autem’; conclusio: ‘Igitur cum viro

61,119 inv. 1,57 sqq. 61,123 p. 61,113 (et in lac. p. 61,99)

61 aβ]

61,99 lac. stat. Jak. 61,100 pseudomene ω fortici a (item 108)
 61,102 pseudomene β: -es a 61,108 modio cumulum Martin: mo-
 dico cumulo ω 61,110 num β: non a respondit β 61,111 num
 GV: non ω

concubuit'. Hic ergo et propositio et assumptio manifesta est. Sed hic categoricus aliter in confirmatione, aliter in infirmatione. Nam huius propositio dividitur in duas partes, quarum in confirmatione primam das assumptioni, secundam conclusioni hoc modo: 'Si sol est, dies est; sol autem est': Ecce prima pars propositionis. 'Dies igitur est': Ecce secunda pars propositionis. In infirmatione contra est; nam quemadmodum hic primam partem das assumptioni, secundam conclusioni, ita ibi secundam partem das assumptioni, primam conclusioni. Nam si aliter fuerit, vitiosum est et non infirmas hoc modo: 'Si sol est, dies est; non autem est dies': Ecce secunda pars propositionis; 'sol igitur non est': Ecce prima pars propositionis, et invictus syllogismus. Quod si ita dicis 'si sol est, dies est; non autem est sol, dies igitur non est' vitiosum est, quia potest dies esse sine sole vel antequam oriatur vel nubibus subtextus. Item illud: 'Si peperit, cum viro concubuit'. Si <quis> confirmare vult, primam partem propositionis dat assumptioni: 'Peperit autem'; secundam conclusioni: 'Cum viro igitur concubuit'. Si quis autem hoc infirmare vult, convertit thema, secundam partem propositionis dabit assumptioni, primam conclusioni; nam si dixerit 'non peperit' et subiecerit 'igitur nec cum viro concubuit', vitiose infirmavit. Potest enim cum viro concumbere et non parere.

Hypothetici sunt, ut supra diximus, aut quadripertiti aut quinquepertiti. Quadripertiti fiunt, quotiens vel propositio vel assumptio dubia est et necesse est approbationem adhibere, quinquepertitus vero, ubi utrumque dubium est et utrumque approbari necesse est.

62,151 p. 61,119

62 aβ]

62,132–133 dies – propositionis *om.* β 62,142 subtextus *Jak.*:
-iectus ω item *Martin*: ut est ω 62,143 *suppl.* *Jak.* 62,149
enim *G*: autem ω 62,152 fiunt β: sunt *a*

Quadripertitus fit hoc modo: 'Cicero orator est; si orator est, mentitur': Hoc dubium est; danda est probatio, quae tamen multis fit capitibus. Dicis: 'Oratoris est studium veritatem decipere fraudibus et quibusdam nebulis crimina te-
 160 gere et semper vincendi studio caligines quasdam, quibus obscuretur veritas, excitare'. Et cum probaveris oratorum esse mentiendi studium, assumis: 'Cicero autem orator est'. Deinde concludis: 'Mentitur igitur'. Item propositio manifesta et assumptio dubia, ut puta: 'Quod spiritualiter <com-
 165 movetur>, animal est'. Hoc dubium non est; venis nunc ad assumptionem et dicis: 'Mundus autem animal est': Hoc dubium est, utrum animal sit mundus. Ergo probandum est et dicis: 'Quicquid movetur, spiritualiter commovetur; aliter enim moveri non potest; mundus autem movetur'; conclu-
 170 dis: 'Animal <igitur> est'.

Quinquepertitus est, in quo et propositio et assumptio dubia est, quae utraque probanda sunt et sic quinta parte concludenda ad hunc modum: 'Quodcumque consilio agitur, melius administratur quam illa, quae sine consilio aguntur'.
 175 Statim tibi obviat alter et dicit: 'Ego doceo multa melius evenisse casu, ut est illud Virgilianum: *Attulit ipse viris optatum casus honorem*. Decipitur consiliis suis homo et saepe, unde sperat auxilium, nascitur inde discrimen. Sic alibi Virgilius: *Turne, quod optanti divum promittere nemo / auderet,*
 180 *volvenda dies en attulit ultro*, et alibi: *Multa dies variusque labor mutabilis aevi / rettulit in melius*.' Igitur propositio est. Potest e contrario dici melius administrari ea, quae consilio aguntur. Exercitus enim melius dimicat, qui habet optimum

63,176 Aen. 5,201 63,179 Aen. 9,6 sq. 63,180 Aen. 11,425 sq.

63 aß]

63,159 *tergere a* 63,164 *suppl. Jak. (<movetur> γ)* 63,165
 nunc *Jak.: enim ω* 63,168 *commovetur Jak. (movetur iam G):*
-eatur ω 63,170 *add. Jak. (est <ig.> G)*

imperatorem, quam is, qui temere et inconsulte procedit ad bellum. Navis certior agitur, quae habet gubernatorem, 185 quam quae suo cursu creditur. Virgilius: *Cedit, quoniam spoliata magistro est* et alibi: *Cum pater amisso fluitantem errare magistro / sensit*. Nihil igitur tam incertum quam casus nec in hoc spem debemus ponere, quod raro accidere potest bonum. Sequitur assumptio, quae pars est propositionis, 190 quae et ipsa indiget approbatione: ‘Mundus autem ipse consilio regitur’; ecce assumptio. Sequitur approbatio: ‘Quoniam hoc ipsum dubium est, qui fieri potest, ut mundus non consilio gubernetur? Unde enim dierum statuta sollemnitas, unde fulgentium certus cursus astrorum, unde solis aut lu- 195 nae et temporum certa mensura, unde diei et noctis vicissitudo perpetua?’ et reliqua talia per enumerationem accedentia. Multa enim admittit argumenta probatio syllogismi per exaggerationem. Ergo ubi probaveris, concludis: ‘Omnia igitur melius consilio reguntur’. 200

Illud etiam scire debemus, quod propositio generalis est, assumptio specialis est, quoniam ad personam semper respicit.

Interim pro intellectu praesentis lectionis diximus syllogismos per ordinem, quibus nunc utitur, et primo quidem quin- 205 quepertito syllogismo errorem Hermagorae reprehendit: *Si deliberatio et demonstratio genera causarum sunt, non possunt recte partes alicuius generis causae putari*. Ecce propositio dubia. *Eadem enim res alii genus esse, alii pars poterit, eidem et genus esse et pars non potest*. Ecce approbatio pro- 210 positionis, cur non possint partes esse causarum. *Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum*. Ecce assump-

64,186 Aen. 5,224

64,187 Aen. 5,867 sq.

64 aß]

64,186 cursui *G*, fort. recte 64,197 accedentia *Jak.*: accid- ω
64,199 exaggerationem *Martin.*: execra- ω 64,200 melius *Jak.*:
rectius ω

tio dubia. *Nam aut nullum genus est causae aut iudiciale solum aut iudiciale et deliberativum et demonstrativum*: Ecce
 215 approbatio assumptionis. *Deliberatio igitur et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari*: Ecce conclusio. Ergo deliberatio et demonstratio partes sunt rhetoricae, sed tamen causarum genera. Quodsi sunt causarum partes status, quo modo devenire possunt, ut sint partes statuum? Non enim negat Tullius, quia partes sunt, sed tamen
 220 superioris, id est rhetoricae, sicut ipsa rhetorica civilis scientiae pars est, at tamen meritum suum non debet perdere. Nam vis scire genera esse causarum, propone deliberativam: Causa procreata est, id est thema. In qua causa hoc ipsum,
 225 quod suades, ab utili et necessario intra genus suum redit, id est deliberativum. Item propone laudem aut vituperationem: Iam causa est. Hoc ipsum, quod laudas et vituperas, intra genus suum redit, id est demonstrativum. Item si iudices, aequa et iniqua iudicabis. Hoc ipsum redit ad iudiciale.

230 **Nam aut nullum causae genus est aut iudiciale solum aut iudiciale et demonstrativum et deliberativum** Exaggeratio syllogismi per enumerationem multorum argumentorum; ait enim: Si haec detrahit, iudiciale solum remanere non potest, quoniam varietas causarum ex uno genere pendere non potest; † aut si et hoc genus detrahare, ut nullum remaneat,
 235 aut omnia sint.

Nullum dicere causarum genus esse Repetitio probationis.

Unum autem iudiciale solum esse qui potest? Nam ut sunt varia genera, ita ex his varia procreantur. Sicuti de corvo equus nasci non potest, ita ex iudiciali solo non potest et
 240 utile nasci et honestum, quod est deliberativi et demonstrativi generis. Sic et aequum et iniquum.

65 aβ]

65,216 recte partes om. a 65,221 superioris G: -ibus ω
 65,223 vultis a 65,224 themata β 65,227 causa Martin: -ae ω
 65,238 iudiciale om. β

‘Omnia genera fines suos habent’: Finis enim quis est deliberativi? Utile et necessarium. Qui finis demonstrativi? Honestum et utile. Qui finis iudicialis? Aequum et iniquum. 245
Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

1,13 **Quodsi generis causae partes non possunt recte putari** Incipit quadripertitus syllogismus, qui et ipse dicitur hypotheticus. Cuius propositio dubia non est, quia et superius comprobata est, et fit iam a maiore ad minus veluti cum repetitione superiorum. Dicit enim: Non tibi concedo, ut 5 partes sint alicuius generis causae deliberatio et demonstratio, quoniam similiter causas procreant. Ingenuus enim servus esse non potest. Multo minus tibi consentio, ut partium causarum sint partes, id est statuum.

Pars autem causae est constitutio omnis Incipit assumptio, 10 quae indiget approbatione. Assumptionem sequitur probatio: *Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur.*

‘Pars autem est constitutio omnis causae’: Causa dicitur controversia, constitutio vero status; ergo pars causae, id est 15 controversiae, status est. Nisi enim thema proposueris, status non procedit. Constitutio autem ideo dicitur, quod causam constituat et firmet. Status robur est controversiae.

Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur Id est non parte genus indiget, sed 20 pars genere. Siccato enim fluvio non omnino fons perit, siccato autem fonte perit omni modo fluvius. Est autem approbatio hoc loco, sicut diximus, assumptionis.

Et demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quoniam ipsa sunt genera Exaggeratio 25 syllogismi per repetitionem.

66,23 p. 66,11

66 aβ]

66,244–245 quis ... quis γ; fort. recte 66,246 generalis constitutionis γ Cic.: -es ... es ω dixerunt α 66,4 est om. α fit β: ut α

Multo igitur minus recte partis eius, quam hic dicit, partes putabuntur Conclusio, id est multo minus rectum putatur fieri posse, ut genera causarum partes sint partium causarum. Deinde concatenatus:

Si constitutio et ipsa pars eius quaelibet intentionis depulsio est Hic syllogismus catenatus dicitur, qui non habet in se partes ceterorum syllogismorum; constat autem per repetitionem. Omnis constitutio, id est status, sive coniectura sit sive
 35 finis sive qualitas sive translatio, intentionem habet et depulsionem, deliberativa autem et demonstrativa non habent. Aut enim suades aut dissuades aut laudas aut vituperas. Potest autem stare deliberativa, si non habeat intentionem, ut puta deliberat quispiam causas agere. Suadetur ab
 40 amicis, nullus dissuadet. Num idcirco iam suasoria impleta non est? Laudatur verbi gratia caelum. Nullus contra vituperat. Numquid laus stare non potest, quia e diverso nemo dicit? Ita non omni modo habent depulsionem. Constitutio autem esse sine depulsione nullo modo potest. Quomodo
 45 ergo res tam diversas inter se iunxit et statui subiecit deliberativam et demonstrativam, quae etiam sine statu esse possunt, cum dixerimus ex intentione et depulsione iudicium nasci? Quomodo dixit: Deliberativum vel demonstrativum habet statum, in quo nemo accuset, nullus defendat? Sed
 50 intentio et depulsio controversiam faciunt, status vero ubique versatur. Denique et privati actus nostri status recipiunt.

Sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit sive defensoris primam deprecationem Modo
 55 tractat de opinionibus <variis>. Alii enim dicunt: Constitutio unde nascitur? Ex prima causae confirmatione, id est ex

67 aβ]

67,27 partis *G Cic.*: -es ω 67,28 multo *V*: -um ω 67,38 habet *a* 67,53 primam causae accusatoris *β Cic.*: sive primam causae partem *a* 67,55 *add. Jak.*

intentione accusatoris. Alii dicunt, ut supra diximus: Ex <prima> voce rei, id est ex depulsione defensoris. Sane recte fecit Tullius dubitare, quoniam alii aliud dicunt.

1,14 Deinde coniecturalis causa <non potest simul ex ead>em parte Cui alterius partis accessio augmentum facit, genus est; cui vero augmentum non facit, pars est, ut puta animal habet sub se aquilam hominem equum. His si accesserit corvus, crescit genus, id est animal; non aliqua de illis partibus 5 maior fit, sed unaquaque suis nititur viribus. Ergo quicquid augmenti beneficium sentit, genus est, quod vero non sentit, pars est.

Videamus haec quo pertineant. Coniectura vel finis partes sunt. His si accedat relatio, numquid augeri possunt? 10 Minime, quia relatio suo iure nititur, coniectura suo, nec eo fit violentior, quia in eadem causa relatio est, nec, si alii status accedant, augeri pars potest.

Contra deliberatio in una causa atque in ipso genere et coniecturam habere potest et finem, et si alii status incidere- 15 rint, augeri videtur deliberativa et violentior fit et ei proficiunt, ob quam rem genus est, non pars. Scimus autem plures in deliberativa incidere status, ut est illa Virgiliana suasio, qua deliberat Latinus an filiam suam Aeneae collocet. Primum enim negotialis est, an honestum sit dare filiam 20 peregrino exuli, ut est: *Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?* Deinde venialis: *Nec te miseret nataeque tuique?* Deinde coniectura, utrum eam sit relicturus annon. Et hoc gentis probat exemplo dicens: *At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor / Ledaeamque Helenam Troianas vexit* 25

68,57 p. 53,66 **68,21** Aen. 7,359 **68,22** Aen. 7,360 **68,24**
Aen. 7,363 sq.

68 aβ]

68,58 add. Jak. **68,1** suppl. ex Cic. Jak.: causae partes ω **68,2**
accessio Martin: accusatio ω **68,21** <et> exuli G **68,23** eam
G: eum ω **68,24** at BRG: ac PZV

ad urbes. Deinde sequitur definitio, qua monebant fata exterum debere generum sociari, exterum esse, quicumque extra regnum suum sit: *Omnem equidem sceptris terram quae libera nostris / dissidet <externam reor>*. Deinde videtur incidere scriptum et voluntas. Nam interpretatur oraculum, cum dicit: *Et sic poscere divos*. Ergo multi et paene omnes in deliberativa status incidunt et eam augent, quibus rebus apparet eam genus esse, non partem.

Tractat autem per syllogismum quadripertitum.

35 **Idem in demonstratione solet usu evenire** id est raro venire. Et quare dixit *solet evenire*? Quia in genere demonstrativo difficile status incurrunt. Aut enim laudas aut vituperas; tamen evenit, ut sit in demonstratione coniectura. Nam Demosthenes laudem dicebat Osiris, quem colunt deum Aegyptii. In qua laude dixit ipsum primum invenisse astrologiam. Tunc ei dictum est: Doce eum primum invenisse. Ille cucurrit per tempora et docuit eum primum invenisse astrologiam. Ex eo ergo, quod ei obviatum est, videtur coniectura. Vides, quod in demonstrativo genere solet evenire
40
45 idem, quod in deliberativo.

Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus De generali constitutione nascitur iuridicialis et negotialis. Inter iuridicialem et negotialem hoc interest, quod in iuridiciali *aequi et recti natura, poenae et praemii ratio quaeritur*, sed
50 de praeterito tempore, in negotiali autem de futuro.

Aequi et recti natura Sunt multa quidem iusta, sed non sunt legitima, ut si amicum egentem video et ei donem. Est quidem iustum, quod feci, sed non legitimum. Item legitimum et non iustum, ut lex: 'Filius patri intra aetatem liceat

69,28 Aen. 7,369 sq.

69,31 Aen. 7,370

69 aβ]

69,26 facta a
est GV: idem ω

69,29 suppl. Jak. ex Verg.
69,49 poena a

69,35 venire β id

exheredare'. Pater intra illam aetatem filium, qua peccare 55 non posset, exheredat. Est quidem iniustum, sed legitimum.

Praemii et poenae ratio Hoc modo arguitur Verres, quod cives Romanos occiderit; dicitur recte fecisse, quia meruerunt. Senserunt enim cum Sertorio adversus patriam; quod ad relationem pertinet, quae ex assumptione nascitur, iuridicialis filia. Item de praemio: Obicitur ei, quod scribam suum aureo donaverit anulo, et dicitur ideo illum hoc fecisse, quod eius furtorum esset conscius. Respondet: Donavi illum anulo, quia meruit, quia rectum fuit probatae fidei insignia tribuere. Vides ergo hoc utrumque esse de praeterito. Ratio 65 autem de praeterito dicitur, ratiocinatio de futuro.

Negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur In negotiali de futuro hoc modo: Quaeritur, si liceat filios indemnatos occidere. Filius timidi profectus est ad bellum, fortiter fecit. Reversus ad patrem vocatur ad 70 poenam. Contradicit. Hic quaeritur, utrum debeat puniri, quod adhuc de futuro est. Quando generaliter lege cautum est, vocatur in speciem negotialem, ut puta 'vir fortis optet quodlibet praemium'. Hoc generale est. 'Vir fortis virginis vestalis optavit nuptias'. Hoc speciale est. Hic quaeritur iuris 75 periti prudentia, utrum hoc vel more vel aequitate possit fieri.

1,15 Et quod diximus esse in iuridiciali, hoc est in filiabus eius. Nam ipsa desinet esse status, cum vim suam filiabus tradiderit, id est absolutae et assumpt<iv>ae. Inter quas hoc interest, quod absoluta inter se habet *iuris et iniuriae quaestionem* et per se potest accusare, per se potest defendere. 5 Assumptiva autem haec eadem continet, sed non potest per

70,57 cf. Cic. Verr. II 5,72; 146 sqq. 70,61 cf. Verr. II 1,157; 3,185 sqq.

70 aβ]

70,63 respondit a 70,67 aequitatis a 70,1 iuridiciale a
70,3 corr. Martin

se defendi, sed per causam. Et ideo ita dicitur, quia per se nihil dat firmi ad defensionem, sed extrinsecus aliquid sumit. Neque enim Orestes dicit: 'Licuit mihi matrem occidere',
 10 sed dicit: 'Occidi quidem, sed meruit'. Nam tolle 'meruit' et per se defendi non potest, quod in absoluta potest fieri hoc modo: 'Desertorem occidere liceat'. Imperatoris filius in bello patrem deseruit et eum pater interemit. Arguitur. Dicit: 'Feci, quia licuit', et potest se hoc uno statu contemptis aliis,
 15 qui possunt incidere, defendere.

Absoluta autem tractatur quattuor partibus: Lege arte more natura. Lege, ut: Qui tres filios indemnatos occiderit, reus fit ab uxore malae tractationis. Arte: Naufragia pictor pinxerat; nemo navigabat. Reus fit laesae rei publicae. Mo-
 20 re: Erat apud Scythas mos, ut a filiis patres sexagenarii occiderentur. Scythia cum filio migravit Athenas. Hic impletis sexaginta annis a filio occisus est. Reus fit parricidii. Natura: 'Abdicare et recusare liceat'. Quidam dum innititur filio, cecidit. Filius risit. Vult illum pater abdicare. Contradicit. Dicit
 25 enim: 'Risi quidem, sed hoc natura est'. Verum haec qualitas absoluta non satis per se ipsam defenditur, nisi habuerit extrinsecus argumenta, ut dicat se risisse non tam casum patris quam humanae conditionis incerta. 'Simul', inquit, 'gressum ferebamus et uni casus nocuit'. Haec igitur absolu-
 30 ta dicitur per naturam.

Assumptiva autem dividitur in partes quattuor, in concessionem criminis, in remotionem, relationem, comparisonem, quae et compensatio dicitur.

Remotio est, quando crimen illatum personae in aliam
 35 personam retorquetur, ut puta legatus a quaestore pecunia accepta ad provinciam intra diem tricesimum proficiscatur. Non accepta pecunia intra diem praestitutum non est

71 aβ]

71,14 se Jak.: sed a: om. β 71,17 occiderit G: -rat ω 71,27-
 28 casu ... incerto β 71,35-36 pecunia accepta γ: pecuniam ω

profectus. Accusatur, quod non secundum legem profectus fuerit. Contradicit. Dicit enim: 'Non est mea culpa, sed quaestoris, qui pecuniam tarde dedit'. Ecce removet in aliam personam crimen; ideo dicitur remotio. Hoc autem dupliciter fit, cum *aut causa aut factum in alium transfertur*. Factum: Ut si dicatur alicui 'cur hominem occidisti?' ille respondeat 'non ego feci, sed hic, qui me vi et imperio suo coegit, ut facerem'. Causa autem secundum illud exemplum, quod dedimus de legato, qui dicit non suam causam fuisse, sed quaestoris, quod profectus intra diem praestitutum non est.

Relatio criminis est ut puta Milo accusatur, quod occiderit Clodium. Ille dicit 'iure feci, quia ipse mihi hoc voluit facere'. Dicit se retulisse illi vicem, et ideo relatio dicitur.

Compensatio, quae et comparatio dicitur, quando assumitur defensio ex eo, quod existimatione mali, quod praecessit, bonum videtur esse, quod factum est. Ideo dicitur compensatio. Et numquam comparatio vel compensatio, nisi quando plus boni habet, quod est factum, postea, quam mali habet illud, quod praecessit. Item nunquam fit compensatio, nisi quando malum fit, post bonum, non primo bonum et post malum. Bono priore postea fit malum, ut si dicat Tullius: 'Ideo contra legem Porciam gladio cives Romanos occidi, quia imminebat per illos patriae periculum'. Ecce plus boni habet quam mali, quod fecit. Vir fortis autem non potest dicere: 'Ideo fortiter feci, ut postea parricidia perpetrarem'. Unde quidam errantes in loco illo 'de suppliciis', ubi ab Hortensio Verris crimina defenduntur et pro eo, quod est bonus imperator, veniam postulat, cum dicit: *Sit*

72,66 Cic. Verr. II 5,4

72 aß (post 51 vicem def. R)

72,40 removet G: -it ω 72,46 dicit non Jak.: non dicit ω
72,52 quae GV: quod ω 72,58–59 dist. ante bono Jak.: primo ...
malum secl. Martin

fur, sit sacrilegus, ut est bonus imperator esse <putant compensationem> 'quod fur, quod sacrilegus fuit'; sed deprecatio est. Nam deprecationem esse et ipse Tullius manifestum fecit, cum dicit: Tum deprecabitur a vobis, tum etiam <pro> suo iure contendet. Ergo compensatio tum probatur, cum, ut diximus, ex ipso malo, quod factum est, meliora nascuntur.

Diximus, per quas partes assumptiva constet, sed de concessione tacuimus, quam proposueramus, ideo quia partes suas habet *purgationem et deprecationem*. Quae nunc explicitis omnibus accommodatius dicitur. Ideo autem concessio dicitur, quia conceditur culpa et admissum crimen in *<purgatione defenditur casu necessitate imprudentia>*. Imprudentia, ut puta 'exulem intra fines deprehensum liceat occidere'. Unus de geminis in exilium missus est, alterum quidam intra fines invenit et occidit. Reus est caedis. Confitetur factum, sed defenditur pro imprudentia, quia, cum occidit, propter similitudinem vultus putaverit fuisse damnatum. Casu, ut si quis, dum ad feram telum iacit, hominem occiderit. Defendit se pro casu. Necessitate: 'Navis rostrata portum Rhodiorum ne ingrediatur'. Quaedam pulsa tempestate illuc devenit. Tenetur a quaestore, ut fiat publica. Excusatur necessitate.

Ecce tres partes purgationis, quas diximus, in Ligariana Tullius servat. Accusatur enim Ligarius, cur cum Pompeio fuerit, et utitur primo imprudentia dicens nescientem se belli profectum, deinde casu, cum dicit bellum subito exarsisse, postremo necessitate, cum se retentum intra Africam dicit.

73,70 Verr. II 5,2 73,75 p. 71,31 73,90 sqq. Lig. 2-5

73 aβ]

73,67 *fur, sit Martin: forsitan ω* 73,67-68 *esse <putant compensationem> Jak.: est ω* 73,71 *suppl. Jak. ex Cic.* 73,77 *accomodatius Martin: -tio ω* 73,78-79 *add. Jak.* 73,85 *dum α: domi β* 73,90 *leg- α (item 91 et 101)*

Deprecatio est, quando et peccasse confitetur reus et con- 95
sulte peccasse id est non imprudentia, non casu, non neces-
 sitate, sed tamen deprecatur veniam. *Quod genus* causae in
 iudicio *perraro accidit*. Iudices etenim lege compelluntur
 sententiam dicere. Ergo hoc genus causae pertinet aut ad
 populum aut ad senatum aut ad imperatorem, quae potesta- 100
 tes dant veniam facile. Unde et Tullius pro Ligario veniam
 deprecatur apud Caesarem, quem scit posse omnia, et
 quamvis agat, sicut diximus, pro purgatione, tamen utitur
 etiam deprecatione, ut confiteatur factum, petat veniam.
 Ideo autem admiscuit purgationem, quia deprecari solum 105
 turpe est. Nam hoc est crimen confiteri. Unde in Miloniana
 ait: *Nec deprecaturi sumus, ut hoc crimen nobis propter mul-*
ta et praeclara in rem publicam merita condonetis.

1,16 In quarta constitutione, quam translativam nominamus
 Atque iam multos dixit status, sed illi omnes ex generali
 descendunt; ideo pro ipsa sola ponuntur. Ergo quantum ad
 naturam pertinet, haec constitutio quarta est. Inter translati-
 onem autem et remotionem hoc interest, quod remotio fit 5
 de praeterito facto, translatio de futuro faciendi. Ut si dica-
 tur Verri: ‘Tu posuisti pecuniam’, ille dicat: ‘Non ego, sed
 scriba meus’. Ecce de praeterito remotio, si aut causa aut
 factum in alium transferatur. <De futuro faciendi translatio,
 si ***>, ut in Pisoniana ait, cum agit Pisonem *** vituperet: 10
 ‘Non me debes lacerare, quia non ego te in exilium misi,
 sed Caesar et Pompeius’. De ratione autem status huius, id
 est translationis, superius iam diximus.

74,101 Lig. 30 sqq. **74,107** 6 **74,10** frg. 20 Nisb. **74,13**
 p. 53,73

74 aβ]

74,108 in re p. ω, corr. Martin **74,8–9** si – transferatur post
 p. 74,108 condonetis ω; transp. Jak. et lac. ind. **74,10** agit om.
 β lac. stat. Jak.

Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existima-
 15 **tur** Superius Hermagoram lacerabat; quod ut videatur invi-
 tus fecisse, nunc eum adversus alios defendit. In quo tamen
 plus ei detrahit. Nam dicit ab eo inventum, quod non sit
 magnum, quod ita expositum est omnibus, ut a quovis vide-
 ri potuerit. Nec plenam ei huius status inventionem dat;
 20 nam dicit superiores oratores hoc statu in controversia usos
 fuisse, hunc solum nomen dedisse.

Et constitutiones quidem et earum partes exposuimus,
exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri
videbimur, cum in unum quodque eorum argumentorum
 25 **copiam dabimus** In secundo enim libro dicturus est de divi-
 sionibus et propositis thematibus vel accusatori vel reo da-
 turus colores.

Constitutione causae reperta statim placet considerare, 1,17
utrum causa sit simplex an iuncta ex pluribus vel ex compa-
ratione. Videamus, ubi iuncta ex pluribus causa est: Infirmatis
 reliquis unum approbaturus es. Nam si omnia volueris,
 5 invicem se expugnabunt neque potes dicere videri tibi et
 diruendam Carthaginem et deducendam coloniam et eam
 Carthaginensibus reddendam. Sed cum dixeris non esse
 Afris reddendam neque eo deducendam coloniam, tum dicis
 eam debere dirui.
 10 In comparativo non infirmatis aliis sed approbatis unum
 quiddam magis faciendum esse dicis, quod magis est neces-
 sarium. Neque enim potes dicere non esse utile, ut contra
 Philippum mittantur auxilia Acarnaniis, quia Acarnana per-
 ire publica res non debet, nec dicis non debere liberari ab

75,15 inv. 1,8

75 aβ]

75,19 potuerit *Jak.*: poterit ω 75,26 thematibus *Jak.*: testi-
 bus ω 75,1 constitutiones. causa a 75,4 es Z: est ω 75,7
 dixeris *GV*: -it ω 75,11 quod *G*: quia ω 75,13 Acarnaniis ...
 Acarnana *Jak.*: Asianis ... Asia ω

hostibus Sardiniam; nam et ipsa liberanda est. Sed dicis de- 15
bere quidem et contra Philippum mitti et contra Sardos, sed
magis in Italia retinendas copias, quia hoc maius et periculo-
sum bellum est, quod Romam et ipsum caput petit imperii.

Proposito igitur themate primo quaerenda est controver-
sia, deinde simplex sit an ex pluribus; et si erit simplex, par- 20
titionem facere non debes. Nam non minus vitium incurri-
tur, si in simplici ponatur partitio quam si in coniuncto non
ponatur. Hortensius reprehenditur, quia et in simplicibus
causis partiatur, ut in Quinctiana: *Faciam, ut te semper ani-*
madverti facere, Hortensi: Totam causae meae dictionem in 25
partes dividam. Tum demum videndum est, utrum in ratione
sit controversia an in scripto.

Nam scripti controversia est ea, quae ex scriptionis gene-
re nascitur. Eius autem genera, quae separata sunt a consti-
tutionibus, quinque sunt Hermogenes, artis graecae scriptor, 30
dicit qualitatem esse divisam in rationem et in scriptum; ex
ratione nasci negotialem et iuridicialem vel quae ex his
fiunt, ex scripto vero quinque, id est scriptum et voluntatem,
leges contrarias, ambiguitatem, ratiocinationem, definitio-
nem. Haec autem, si lex nulla sit, esse penitus non possunt, 35
unde etiam a quibusdam legales vocantur; et sciendum,
quod Hermogenes quattuor tantum dixit, definitionem
autem Cicero repperit, quae quinta est.

Harum videamus themata! Lex: 'Peregrino murum ascen-
dere ne liceat'. Belli tempore peregrinus murum ascendit. 40
Fortiter fecit. Ad poenam petitur. Contradicit. Hic iam
quaeritur, utrum lex etiam de hoc posuerit, et pro ingenii
captu ostendendum est vel ab accusatore vel a reo, utrum

76,24 35 76,31 stat. p. 37,18 R.

76 aß]

76,17 Italia Martin Cic.: -am ω 76,19 quaerenda G: -dum ω
76,28 deinde considerandum est ante nam a 76,35 lex Jak.: sim-
plex ω (in eis lex Martin) 76,39 peregrinum a

id sequendum sit, quod in scripto continetur, an quod vo-
 45 luntas habet. Scriptum et voluntas est, quando scriptum
 contra voluntatem pugnat; aliud enim in scripto esse dicitur,
 aliud in voluntate. Videatur autem hic compensativus esse
 status, hic cum dicit: 'Feci, sed profui'; sed non ita est. Nam
 ibi dicit, se fecisse malum, ut bonum consequeretur, hic non
 50 confitetur se fecisse malum, ut melius eveniret, sed nititur
 voluntate legis. Dicit enim latorem non sensisse de eo per-
 egrino, qui fortiter fecisset, sed de eo, qui posset nocere
 civitati. Nam cum leges omnes pro rei publicae utilitate den-
 tur, hic non fecit contra leges, qui pro rei publicae utilitate
 55 pugnavit. Non potest ad poenam teneri, cum etiam ipsae
 leges se velint pro rei publicae utilitate contemni. Dicit ille,
 qui nititur scripto, quid iubeat lex, id est, ne peregrinus mu-
 rum ascendat. E contrario dicitur ei: Iste iam civis est, qui
 ita pro urbe nostra fortiter fecit. Deinde sciendum est, quod
 60 scriptum et voluntas a compensatione hac ratione dissen-
 tiunt. Tolle enim de scripto et voluntate legem, perimitur
 controversia.

Leges contrariae compensationis themate fiunt, non quia
 ipsae per se contrariae sunt, ut puta lex est, ut, filius parenti
 65 nisi opitulatus fuerit, puniatur, alia, si vir templum Cereris
 ingressus fuerit, ad poenam pertineat. Adhuc sibi hae leges
 non sunt contrariae, quia unaquaeque diversa resecavit, sed
 fiunt contrariae hoc modo: Cuiusdam mater in templo Cere-
 ris vapulabat. Ille irrupit et matri tulit auxilium. Petitur ad
 70 poenam. Nam contra leges ingressus est. Contradicit. Sed in
 hoc statu paene videtur genus esse asystati, quod ἐξιστάζον
 dicitur. Nam et reus et defensor legibus se niti dicunt. Sed
 ita liberatur asystaton, ut videatur, quae lex antiquior sit,

77 aβ]

77,48 hic *om.* β 77,53 dentur *Jak.*: dicentur ω 77,63 the-
 mate *B¹G*: -is ω, *fort.* cum peristasi thematis *pro comp.* th.
 77,64 sint a *Z²* parenti *Jak.*: patri ω 77,71 EKAIKAZON *vel*
sim. codd., rest. Martin

quae utilior, quae causam hominum contineat, quae deorum, quae imperet, quae permittat. Imperat enim illa lex: 75
 ‘Desertor capite puniatur’; permittit illa: ‘Vir fortis optet praemium, quod volet’.

Ambiguitas est, ubi id, quod scriptum est, duas aut plures res significat. In ambiguitate error est, qui fit modis quinque, id est per discretum et indiscretum, per homonymiam, 80
 per distinctionem, per abundantiam, per deficientiam.

Per discretum vel indiscretum ita fit: ‘Meretrices ancillae publicae sint’. Ecce ambiguum: Nescit<ur>, quid decrevit. Quid enim discrevit? Quaeritur enim, de ancillis an de ipsis meretricibus dixerit. 85

Per homonymiam, id est nominis dubietatem, fit ambiguitas, ut puta quidam adulescens audita Laidis Corinthiae fama redactis in pecuniam bonis suis Corinthum profectus est. Susceptus hospitio a quadam, quae et ipsa Lais dicebatur. Mortuus in testamento Laidem scripsit heredem. Conten- 90
 dunt ambae de hereditate et haec est nominis ambiguitas.

Per distinctionem fit, si male distinguat testator, ut puta quidam duos amicos habuit Lesium nomine et Milesium. In testamento scripsit: HERESESTOMILESI. Contendunt ambo distinctione. Lesius dicit: Ita scripsit ‘eres esto, mi Lesi’. 95
 Ille dicit: Non ita, sed ‘heres esto, Milesi’.

Per abundantiam ita: Si lator plus loquendo, quam competit, faciat ambiguitatem, ut puta: ‘Meretrix, si utitur veste aurea, publica sit’. Nescitur hic, quid sit publica, vestis aurea an ipsa publica sit. Et hic quaerendum est, quid magis 100
 fieri possit, quid prosit vel quid in aerarium mitti possit et prodesse populo. Meretrix vero omnibus servire non potest; velint enim omnes eadem nocte illam. Atqui hoc fieri nullo modo potest. Ex his argumentis asystaton dividitur.

78 aß]

78,83 add. Jak. decrevit a: discrevit ß 78,88 corinthum G: -o
 ω 78,89 Lais Martin: -ides ω 78,99 nascitur a

105 Per deficientiam fit ita: Si in postremo sermo deficiat et faciat ambiguitatem, ut puta: 'Tria vasa heres meus amico meo det, quae voluerit'. Ambiguum enim heres et legatarius. Heres dicit: 'Mihi iussit, ut eligam et dem tibi, quae volo'. Item ille dicit: 'Mihi iussit, ut eligam'. Et defunctus sermo
110 monis ambiguitatem facit. Nam debuit dicere: 'Tu aut tu'.

Ratiocinatio est, quae habet in se similiter modos <quinque> sicut ambiguitas, a simili, a consequenti, a contrario, a maiore ad minus, a minore ad maius.

A simili, ubi intellegitur per id, quod scriptum est, id,
115 quod scriptum non est, ut puta: 'Qui patrem pulsaverit, manus perdat'. Quidam matrem pulsavit. Intellegitur idem decrevisse etiam de matris pulsatione. Est enim similis pietas ideoque dicitur a simili.

A consequenti: 'Adulterum caecare liceat'. Quidam dives
120 deprehensus caecatus est. Denuo parasito duce ad adulteram dives accessit. Ipsum parasitum maritus caecavit. Dicit ille: 'Numquid me lex caecari iussit?' Dicit ei maritus: 'Simile est factum. Oculis enim tuis huc adulter advenit'. Ideoque dicitur a consequenti.

125 A contrario: 'Desertor capite puniatur' ex eo, quod poenam voluit lex decernere desertori. A contrario intellegis voluisse praemium viro forti eandem legem ideoque dicitur a contrario.

A maiore ad minus, ut puta: 'Exulem intra fines repertum
130 liceat occidere'. Quidam inventum intra fines exulem non occidit, sed verberavit. Accusat eum iniuriarum. Dicit ille: 'Si occidere me licuit, quanto magis verberare?' Ecce a maiore ad minus, id est ab homicidio ad verbera.

79 aβ]

79,105 sermo *Jak.*: verbo ω 79,107 legatarius *GV*: legarius
ω 79,111 *suppl. Jak.* 79,114 intellegitur per id *Jak.*: intelligentia aperit ω 79,127 eandem legem *Jak.*: eadem lege ω
79,132 te *Martin*

A minore ad maius fit hoc modo, ut puta: ‘Qui protexerit in bello commilitonem, coronetur’. Quidam miles imperato- 135 rem protexit. Petit coronam; dicit enim: ‘Si militi lex coronam dedit servato milite, quanto magis imperatore protecto? Amplius est enim imperatorem servare quam militem, siquidem ipse imperet non solum aliis, sed etiam in bello militis fungatur officio, ut Sallustius: *Vel imperatore vel mili-* 140 *te me utemini.*’ Ecce a minore ad maius.

His igitur modis ratiocinationis *** ratiocinatio autem dicta est, quod reddas rationem, quid oporteat a simili, quid a consequenti iure factum sit, quid a contraria parte verum videatur vel a minore ad maius vel a maiore ad minus. 145

Diximus igitur de scripto et voluntate, de legibus contrariis, de ambiguitate, de ratiocinatione; nunc de definitione dicamus. Inter hanc definitionem, quae ex lege nascitur, et illam, quae ad rationem pertinet, hoc interest, quia haec sine scripto esse controversia omnino non potest, illud vero 150 etiam sine lege stat. Talis est <lex>: ‘Qui navem in periculis non deseruerit, ipse sit dominus’. Quidam navigantes naufragum nautam in navem suam receperunt. Exorta magna tempestas est. Dominus navis in scapham descendit et religato fune remis navem coepit trahere. Naufragus ad guber- 155 nacula transit. Mercator, cuius erant onera, vulnus sibi, non tamen letale, impressit. Sedata tempestate ventum est in portum. Omnes litigant et dicunt suam debere esse navem; nam omnes se ostendunt non deseruisse. Hic ergo verbis monstrandum est, quid sit navem deserere. Hic si legem re- 160 moveas, penitus controversia esse non potest.

Videamus nunc aliud thema, in quo etiam lege sublata per finem stet controversia! ‘Vir fortis petat praemium,

80,140 Catil. 20,16

80 *aβ*]

80,139–140 imperat ... fungitur *β* 80,142 mod. ratiocinatio
<tractatur> *GV* 80,150 illa *G*; fort. recte 80,151 suppl. *Jak*.

quod volet'. 'Adulterum cum adultera liceat occidere'. Vir
 165 fortis praemii nomine alienam uxorem meruit. Quinque die-
 rum spatium legibus petit, impetravit; intra quod tempus
 maritus inventum cum uxore virum fortem quasi adulterum
 interemit. Arguitur laesae rei publicae. Contradicit. Defini-
 tur enim, utrum hoc sit rem publicam laedere. Hic etiamsi
 170 legem tollas, stat controversia hoc modo: Vir fortis quidam
 a populo praemii nomine sub aliquot dierum dilatione alie-
 nam uxorem meruit. Intra quod tempus a marito cum ea
 inventus est occisus. Arguitur interfector. Contradicit. Et
 definitur, utrum ille vir fortis fuerit, utrum id adulterium
 175 fuerit admittere.

Redeamus nunc ad propositum lectionis, quia iam expo-
 suimus omnia.

Verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere id
 est scriptum et voluntas, sicut supra diximus.

180 **Tum inter se duae leges aut plures discrepare** id est leges
 contrariae, sicut supra diximus.

**<Tum> id, quod scriptum est, duas aut plures res signifi-
 care** id est ambiguitas et <fit> per quinque modos, sicut supra
 diximus.

185 **Tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non
 est scriptum, inveniri** id est ratiocinatio idque habet similiter
 partes quinque, in qua intellegitur, sicut supra diximus, per
 id, quod scriptum est, id, quod scriptum non est.

**Tum vis verbi quasi in definitiva constitutione, in quo po-
 190 sita sit, quaeri** Hic definitionem dicit.

81,179 p. 76,39
 p. 79,111

81,181 p. 77,63

81,183 p. 78,78

81,187

81 *aβ*]

81,167 maritus *ante 165* quinque *ω*; *transp. Jak.* **81,178** sen-
 tentiis scripturis *a* **81,182** *add. Jak. ex Cic.* **81,183** *suppl. Jak.*
81,186 *est² om. a* ratiocinatio *Jak.:* -onem *a:* -one *β* **81,189** con-
 stitutione *om. a*

1,18 **Ac tum considerato genere causae † et simplex** Instituit oratorem his praeceptis et veluti fundamenta iaciens ostendit, quid primo quaeratur, quid posterius. Primo enim considerata constitutione, id est controversiae ubi videris qui sit status, an qualitas an coniectura an finis an translatio an 5 certe quaelibet pars qualitatis, deinde debes quaerere pro causae partitione, ut supra diximus, an simplex causae genus sit an iuncta. Si iuncta, quaerere debemus, ex pluribusne iuncta sit quaestionibus an ex comparatione aliqua. Sane debemus quaerere, utrum in scripto sit controversia an in 10 ratione. In ratione, quam supra diximus, id est, utrum sit qualitas an finis an coniectura an translatio. In scripto fit controversia, quando de verbo scripti quaeritur, id est legis, quod supra diximus exponentes illos legales status quinque, scriptum et voluntatem, leges contrarias, ambiguitatem, ra- 15 tiocinationem, definitionem. Ergo his perquisitis personam sibi orator proponat, cum qua conflictetur. Omnis autem conflictio in intentione est et depulsione, unde nascitur quaestio. Quaestio enim dicta est, quod contemplans iudex intendentem et depellentem quaerit, utrum fecerit an non. 20 Deinde ex hac quaestione procedit ratio et infirmatio rationis. Quaerit enim iudex reddere rationem reum, infirmat accusator rationem rei, sequitur iudicatio iudicis. Deinde firmamentum restat, id est concludendae controversiae robur. Nunc redeamus ad singula. 25

‘Fecisti’: ‘Non feci’. Nascitur quaestio. Iudex enim audita intentione et depulsione, id est antequam perveniat ad con-

82,7 p. 75,28

82,11 p. 76,30

82,14 p. 76,33

82 *aβ*]

82,1 et simplex *om. β; fort. recte* **82,4–5** *dist. Jak. (fort. const. <causae>)* **82,4** controversiae *Jak.: -a ω* **82,6–7** pro causae partitione *Jak.: per causam partitionis ω* **82,8** iuncta^{1]} *sc. causa* **82,13** legis *G¹: -es ω* **82,18** unde *om. a* **82,21** quaestio *a* **82,22** reum *V: -us ω*

troversiam, est [enim] adhuc in dubio. Quaeritur, utrum Orestes fecerit parricidium. Ex hac igitur quaestione ratio
 30 rei nascitur, quoniam, si rationem non reddat reus, non stat
 controversia. Nisi enim dicat Orestes 'feci, sed ratione feci;
 illa enim patrem meum occidit', non habet ullam defensio-
 nem; ideo ratio dicitur. Audita igitur hac ratione iudex ex-
 spectat et accusatoris infirmationem, id est qualiter infirmet
 35 accusator rationem rei. Infirmitas enim non iam firmatur
 nisi translatione; adeo rationi semper est inimica translatio.
 Non enim laborat accusator, ut defendat mortem Clyteme-
 strae, sed ut ita dicat: 'Est quidem, quia iure occisa est, sed
 a te filio occidi non oportuit'. Ex hac ergo ratione et infir-
 40 matione fit certa iudicatio, quae ante controversia. Pendet
 in quaestione rationis, post hoc iam iudicat iudex, rectumne
 fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa eius patrem occidis-
 set.

Sed ubi haec iudicatio processerit, firmamento causae **1,19**
 opus est per plurima argumenta a parte defensoris, ut dicas
eiusmodi animum fuisse Clytemestrae in patrem, in regnum,
in famam generis et familiae, in ipsum Orestem, ut iure fac-
 5 tum sit, et eandem ab alio iure non <oportuisse> occidi, sed
 a filio matrem necatam, quia huius fuerit animi. Sed sane ut
 his argumentis or<di>natus utamur, opus est partibus oratio-
 nis sex, quas in hoc libro praecipit, et sunt hae: Exordium
 narratio partitio confirmatio reprehensio conclusio.
 10 **In coniecturali autem constitutione** Cum aliquid nobis in-
 tenditur, necesse est, ut negemus. In hac constitutione, quia
 factum non extat, ratio non est. *Non potest ergo ex deductio-*

83 aβ]

83,28 *secl. Jak.* dubio V: -um ω 83,30 reddit β 83,31 nisi
 V: nunc ω: nunc enim <nisi> Beck 83,41 hoc *Jak. coll. p. 84,21:*
 hac ω: hanc GM 83,1 processerit *Jak.*: praecesserat (-it GV) ω
 83,4 familiae *Martin Cic.*: -am ω ipsum Orestem GV: -o ... -e
 ω ut α: et β 83,5 *suppl. Jak.* 83,7 *add. Jak.* 83,8 praeci-
 pit B: -cepit ω 83,9 partitio om. β

ne rationis iudicatio nasci, sed est quaestio, id est animi iudicium, feceritne.

Quare necesse est eandem esse quaestionem, quam et iudicationem Superius quae sumus complexi, si teneamus, haec facilius intellegemus. Diximus enim, quoniam primo iudex in quaestione pendet. Deinde ubi cognoverit reum fecisse rationem, infirmat accusator per translationem. Dicit enim: ‘Constat quia iure factum homicidium, sed non a te fieri oportuit’. Post hoc iudicatio est et firmamentum causae. Ergo ubi ratio fuerit, ibi infirmatio est et iudicatio, in coniecturali autem statu, id est ubi factum intenditur, sed omni modo negatur, in sola tantum quaestione iudicatio est. In eo enim iudicat iudex, ut quaerat, factumne sit, quod negat^{ur}. Illic enim ratio est, ubi dicitur iure factum, et illic infirmatio rationis est, ubi ratio processerit, quae contra se armat infirmationem. Hic autem, ubi coniectura est, id est, ubi negat^{ur} factum, scit omnem iudicationem in quaestione esse. Quid enim facere iudex potest, nisi ut requirat, factumne sit? Hic nec ratio est nec infirmatio. Quare non sunt nisi in concessione.

Quot autem in causa constitutiones <aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes>, iudicationes, firmamenta reperiri Contingit, ut in una causa multae sint quaestiones, et necesse est, ut ex multis quaestionibus iudicationes multae sint. Ita ex multis iudicationibus necesse

84,17 p. 82,26

84 aβ]

84,13 narrationis ω, corr. Martin 84,13–14 fort. sed ex quaestione est omne iudicium 84,17 intelligimus a 84,20 a te β: ante B: ad te P 84,21 oportuit β: non potuit a 84,26 et 29 negatur Martin: negat ω 84,33 constitutiones Martin Cic.: -is ω 84,33–34 suppl. G² in marg. 84,34 iudicationes G²: -is ω 84,37 sint G: sunt ω

est per se reum habere multas rationes et adversarium multas infirmationes. Deinde quot fuerint haec, tot erunt etiam
 40 firmamenta. Veluti in Miloniana nascitur quaestio: 'Cur occidisti Clodium?' Subicit reus rationem: 'Iure feci, quia ille me voluit occidere'. Ex his iudicatio iam nascitur. Venit e contra infirmatio per translationem, qua ratio destruat, ut dicat adversarius: 'Sed a te eum non oportuit occidi, sed a
 45 senatu'. Deinde firmamentum sequitur: 'Sed occidi eum, qui hunc animum circa omnes habuit, qui olim cogitavit de nece Pompei et reliqua'. Altera quaestio: 'Cur occisus est, si ipse praeparaverat, ut occideret?' Ratio rei: 'Quia contingit, ut viator securus occidat praeparatum latronem'. Infirmitas
 50 adversarii: 'Sed non potuit casu, quia locum tenebat editum et habebat virum a viro lectum'. Sequitur iudicatio ex his, an iure sit occisus Clodius; deinde firmamenta causae: Ideo etiam praeparatus occisus est, quia dissoluti fuit animi, qui etiam sororis concubitus non vitavit et reliqua talia. Vides
 55 ergo, quia, quot fuerint in causa quaestiones, tot necesse est esse iudicationes, tot rationes vel infirmationes, tot causae firmamenta.

His omnibus in causa repertis tum denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam <non> ut quicquid dicendum est primum, <ita primum> animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex his ducas oportet, quae post dicenda sunt Dedit praecepta posterius, ut requiras primo simplexne genus sit causae an

85,40 cf. Mil. 6 85,47 cf. Mil. 55

85 aβ]

85,48 occideret *PGV*: -retur *BZ* 85,52 iure *Martin*: vere ω
 85,53 dissoluti *G*: -tio ω 85,58 singulae *Martin* *Cic.*: -a et ω
 85,59 suppl. *Martin* 85,60 suppl. *Z* (*nisi lect. trad. in β; om. 59*
 nam – 63 sunt *GV*) 85,62 cohercere *a* 85,64 simplexne *G*:
 ne simplex ω

coniunctum, deinde utrum ambiguum sit an ratiocinativum 65
 et reliqua talia. Modo dicit, ut, ubi haec inveneris, diligenter
 consideres partes orationis sex. Non enim debes illa habere
 ante oculos, quae dicuntur primo, et non omnia. In princi-
 piis enim etiam de epilogis debes tractare, ne forte in argu-
 menta incurras et dicas aliquid, quod sit contrarium princi- 70
 piis. Illa enim, quae prima sunt, tractatu posteriorum melius
 informantur. Deinde quoniam talia debent esse principia, ut
 de posterioribus membris controversiae sumpta videantur.
 Ut in Miloniana: Quia sciebat sibi obici hoc in argumentis
 ‘et cur occisus est Clodius, si virum a viro lectum habuit?’, 75
 ideo in principiis fortissimum virum dixit Milonem. Ita est
 enim *ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem*.

1,20 **Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans
 ad reliquam dictionem** Exordium non propter causam poni-
 tur, sed propter animum cognitoris, ut eum aut docilem faci-
 at, si causa obscura sit, <aut benivolum, si causa admirabilis
 sit,> aut attentum, si causa sit humilis. Et vide oratorem ex- 5
 imium! *Exordium est*, inquit, *oratio*. Sed dici potest: Et reli-
 quae quinque orationes sunt; et quomodo tu id exordio ad-
 scribis, quod omnium erat? Adiecit *animum auditoris idonee
 comparans*. Sed et narratio idonee comparat; ergo ut effuge-
 ret generalitatem, adiecit *ad reliquam dictionem*. Ergo etiam 10
 narrationi per exordium ostendit animos iudicum comparari
 et videamus quomodo. Non poterat enim narrare occisum
 Clodium, nisi dixerit ante: *Quare Titi Anni tribunatu, rebus
 omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis de-*

86,77 Mil. 1 86,13 Mil. 6

86 aβ]

86,65 coniunctum GV: coniec- ω 86,73 sumpta Martin: -ae ω
 86,4-5 suppl. Martin 86,7 fort. <orationis partes> orationes
 86,10 ad β: et a 86,11 animus a 86,12 fort. <iure> occisum
 86,13 titiani ω tribunatum a 86,14 gentes ω, corr. Halm

15 *fensionem non abutimur, nisi dixerit: Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum. Vides ergo, quia principium ipsi etiam narrationi animos iudicum conciliat, et idcirco ait ad reliquam dictionem.*

Genera causarum quinque sunt: <Honestum,> admirabile,
 20 **humile, anceps, obscurum** Honestum genus causae est, quod bonitate sua animum iudicis sine adiumento orationis illicit ad favorem, ut puta, si pro re publica loquaris, si socios defendas. Ecce honestum genus causae est [at] in Verrinis, quam rem ipse etiam testatus erat in divinatione, dum dicit:
 25 *Quod si [in] hanc causam tam honestam, tam illustrem, tam gravem non haberem, uti ostenderet, quid esset honestae causae, secutus: Si autem a me hoc Siculi non petissent et hoc quod et cetera.*

Admirabile, a quo est animus alienatus eorum, qui audituri sunt In admirabili genere causae animi iudicum abalienati sunt, id est irascuntur, sicut in Rosciana. Quis enim non moveatur, ubi audierit occisum a filio patrem aut cum viderit ad defensionem causae tironem accedere defensorem? Ergo tum in hac causa aut principio aut insinuatione uti
 35 debes, sicut postea dicemus.

<Humile genus causae est ***>

Anceps genus causae est, ubi iudex dubitat, quid primum iudicet, sicut in Cluentiana: Quaerit enim iudex, de veneno iudicet an de corrupto iudicio. Item anceps genus causae
 40 est, ubi et honestas benivolos facit iudices et crimen infen-

87,15 Mil. 5 87,25 div. in Caec. 6 87,35 p. 90,2

87 aβ]

87,15 ea quidem cetera ω, corr. Halm 87,15–16 tempestate se proc. ω, corr. G 87,16 vides V: -e ω 87,17 animus a
 87,19–20 honestum (om. β; suppl. GV) – obscurum om. a
 87,23 secl. Jak. 87,25 om. G 87,26 ostenderet Halm: -em ω
 87,27 aut Halm Cic., fort. recte 87,32 occisum ... patrem GV: -o
 ... -e ω 87,36 lac. stat. Jak.; cf. p. 90,20

sos, sicut in Scauriana honestus et nobilis iuuenis Scaurus erat, sed moventur iudices, quia obiciuntur multa crimina. Anceps genus causae est, ut in illo loco Virgiliano: *Crudelis mater magis, an puer improbus ille? / Improbus ille puer, crudelis tu quoque, mater.* 45

Obscurum genus causae est, *in quo aut tardi auditores <sunt aut causa implicata est> ad cognoscendum*, quoniam multiplex circumplexione inretitur. Obscuritas autem tribus modis fit, a iudice, ab oratore aut ab ipsa causa. A iudice, si tarde colligat dictam rem; ab oratore, si aut minus dicat aut 50 multa dicendo se involvat, sicut ipse: *Nihil me fugere voluisse reticendo nec obscura dicendo*; ab ipsa causa, si obscurissima sint argumenta, quae vix intellegat iudex, sicut *** nunc Tullius dicit a iudice et causa fieri genus, ab oratore autem non, quia praecepta dat, ut orator debeat esse plenis- 55 simus.

Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem Non omne exordium principium est nec omne principium exordium; exordium enim genus est principii et insinuationis. Inter principium et insinuationem hoc est, 60 quod principia palam fiunt, insinuatio clam. Quod in quibus causarum generibus sumatur, ostendit ideoque prius necesse habuit demonstrare causae genus et sic iam, in qua causa quemadmodum ordineris, ostendere; prius causarum divisit genera, ut facilius principiorum ostenderet rationem. 65

Insinuatio est oratio cum quadam dissimulatione aut circuitione Insinuatio est enim, ubi, quia offensa persona est, aperte benivolentia non potest peti, quia, si aperte petieris, inflammas magis odium quam repellis. Insinuatio autem fit

88,43 ecl. 8,49 sq. 88,51 Cluent. 1

88 aβ]

88,47 suppl. Jak. ex Cic. (verbatim ex Cic. iam Z) 88,48 aut a
88,53 lac. stat. Jak.; exspectes e. g. <item in Cluentiana.> Nunc
88,64 ordineris Halm: ordineris ω

70 duobus modis, aut dissimulatione aut circuitione. Dissimula-
 tione, quando te benivolentiam fingis non petere et in ipso
 mereris, quia non potest. Ea autem fit duobus modis, aut
 cum te dicis meritum esse, quod pateris, et dum dissimulas,
 in hoc ipso petis, ut *equidem merui nec deprecor, inquit*, aut
 75 certe cum dicis tuam mortem profuturam illis esse, quos
 oderit ille qui iudicat, ut est illud: *Iam dudum sumite poenas: /
 Hoc Ithacus velit et magno mercabitur*. Circuitione autem fit
 insinuatione, cum benivolentiam per ambages, ut magis pro-
 prie dicamus, non petis, sed colligis ut est illud Virgilianum:
 80 *Cuncta equidem tibi, rex, fatebor quaecumque*, et quia con-
 fessio criminis, ut ipse ait, prima medicina est, [qui] secutus
 est: *Neque me Argolica de gente negabo*. Non ergo *hoc pri-*
imum, tota denique ista allocutio circuitionis est; nam <non>
 ad interrogationem tota iuniorum sequens allocutio respon-
 85 dit, licet et hic et illud explicet *quo sanguine cretus*, sed
 quia, quod apud hostes dicebat, credere ei nemo poterat,
 ideo prius per circuitionem benivolentiam, ut sequentia cre-
 derentur, effecit. Ut insinuationis exempla etiam de Cicero-
 ne ponamus, ecce insinuatione usus est per circuitionem in
 90 Corneliana: *Si umquam ulla fuit causa, iudices, in qua initio
 dicendi*. Finxit se a diis petere, quod a iudicibus postulabat.
 Et quomodo illud Virgilianum *neque me Argolica de gente
 negabo*, sic et hic: *Nam primum omnium tempore infestissi-*

89,74 Verg. Aen. 12,931 89,76 Verg. Aen. 2,103 sq. 89,80
 Aen. 2,77 89,81 epist. ad Oct. 7 89,82 Aen. 2,78; Aen. 2,79
 89,85 Aen. 2,74 89,90 I frg. 1 Sch. et P. 89,92 Aen. 2,78
 89,93 I Corn. frg. 1 Sch. et P.

89 aβ]

89,73 quod BGV: quid PZ pateris Martin: peteris ω 89,81 om.
 G 89,82 sqq. dist. Jak. 89,83 add. Jak. 89,84 respondet β
 89,85 explicat a 89,87 benivolentiam Jak. (benivolos V²): -iae ω
 89,93 primum Halm: -o ω

mo causam dicimus. Et per dissimulationem, ut est in Miloniana: *Cumque ipse Titus Annius* et cetera. 95

Subiens Velut gradus sibi auditionis dicendi subtilitate perficiens.

1,21 In admirabili genere causae, si non omnino infesti auditores erunt In admirabili genere causae, inquit, dupliciter inchoare conveniet: Si erunt nimium irati iudices, insinuatione, in qua aut iratorum tibi iudicum animos dissimulatione aut circuitione concilies; sin erunt non ita multum irati, principio utere. Et ut demus exempla ipsius Tullii, ecce, quia 5 nimium iratos iudices sensit, in Miloniana dissimulatione usus est, qua ait: *Cum Titus Annius ipse magis de re publica quam de sua salute perturbetur.* Rursum in Corneliana circuitione usus est, quia erat Cornelii persona vehementissime 10 offensa. Ubi autem in admirabili genere usus est principio? Ecce in Caeliana; nam aperte veniam deprecatur, hoc est conciliat. Et in tantum, cum admirabile genus causae sit, securus tamen de iudicibus ut praetermissa quodammodo benivolentia partibus attentionis utatur, dum dicit: *Etenim si 15 existimare de omni hac causa volueritis* et reliqua. Admirabile autem quomodo sit in Caeliana, in sequentibus exponetur.

In humili autem genere causae Humile autem genus causae est, ubi, sicut diximus, de parva re agitur, quomodo 20 <cum> controversia fingitur leporis vel luscinae, aut persona abiecta est, quae agit. Hic quemadmodum oportet ordi-

90,95 1 90,8 1 90,15 Cael. 2 90,17 in parte non tradita
90,20 cf. p. 87,36

90 aβ]

90,95 Titus Halm Cic.: petitus ω 90,1 genere P²G Cic.: tenore ω 90,1–2 si – causae om. β 90,8 annius PZ Cic.: animus BGV 90,12 ceciliana ω, corr. Halm 90,14 ut post 13 tantum β 90,17 ceciliana ω, corr. Halm 90,19 genere GV Cic.: -ris ω 90,21 add. Halm 90,22 ordiri Halm: ordinare ω

ri? Ut attentum facias auditorem, dicas rem illam humilem quibusdam videri, sed nihil inveniri maius et pretiosius ex
 25 eius persona, qui perdidit, si forsitan amore illam habuit, quam amisit, aut pariebatur res illa, quam perdidit. Ergo quam maxime exaggerare debes, ne iudex, cum viderit de parva re agi, aut diligentiam attentionis amittat aut certe accendatur ira, quasi iniuriam factam sibi iudicans, qui tanta
 30 ambitione venerit ad iudicium de re minima sententiam prolaturus. Ecce Virgilius noverat esse humile, quod dicebat de apibus. De re minima quomodo animos auditoris erexit? Promissione magnorum: *Hanc etiam, Maecenas, aspice partem.* Et in Bucolicis in contentione pastorum: *Tantum, vicine*
 35 *Palaemon, / sensibus haec imis – res est non parva – reponas.*

Contemptionis tollendae causa id est despectionis, dictum ab eo, quod est contemptus. Sensus ergo est: Attentum fac auditorem in humili genere causae, ut contemptum, quem
 40 causa merebatur, excludas.

Anceps genus causae, si dubiam In ancipiti genere causae, quod ex duabus causis nasci dicit, aut cum dubia iudicatio est aut cum causa turpitudinis et honestatis particeps, quemadmodum oportet ordiri? Si iudicatio est, inquit, du-
 45 bia, id est si nesciunt iudices, unde iudicaturi sint, oportet ab ipsis iudicationis rebus ordiri; quod facit in Cluentiana: *Animadverti, inquit, iudices, omnem <accusatoris orationem duas> divisam esse in partes*, id est in invidiam corrupti iudi-

91,33 georg. 4,2 91,34 3,53 sq. 91,47 1

91 a β usque ad p. 91,45 unde; inde a G (def. V post p. 91,44 ordiri, Z post p. 91,45 unde)]

91,32–33 dist. Jak. 91,32 auditoris G: actoris P: toris B: oratoris β 91,41 si dubiam (Halm Cic.: -a a) om. β 91,42 dicitur a 91,44 si β: sic a 91,45 sint G: sunt a 91,46 iudicationes a 91,47–48 suppl. Jak. ex Cic. (ac. or. iam Halm)

cii et in crimen veneni. Vides, quoniam multitudine iudicationum confusi iudices sedebant, ipsas iudicationis causas in 50 principiis posuit, quo fieri auditor possit instructor. Si vero partem honestatis, partem turpitudinis habebit, partibus benivolentiae defensor utitur et ab eo, quod honestum in causa putat, incipit; quod facit in Scauriana, quoniam partem honestatis habebat persona Scauri vel generis amplitudo, 55 partem turpitudinis raptae pecuniae crimen. Quid facit Tullius? A laude virtutis ipsius incipit vel commemoratione maiorum, ut, dum honestatem, quam causa praestabat personae, commemorat, turpitudinem, quam crimen afferebat, avertat. 60

Cum autem erit honestum genus causae In honesto genere causae quid debes facere? Si tibi commodum fuerit, praetermitte principia. Quaerit aliquis: Potest fieri, ut praetermittantur exordia? Potest et ratio est; nam cum principia aut dociles facere debeant iudices aut benivolos aut atten- 65 tos, dociles tibi facere non est necesse, quia hoc in ancipiti genere causae convenit et obscuro, ut dociles facias auditores. Attentos etiam illos necesse est facere, qui causam ipsius causae humilitate contemnunt. In honesto vero necesse non est uti his, quia sua sponte favet et attentus est; neque 70 enim potest favere, ut attentus non sit. Restat ergo, ut benivolos facias; sed hoc superfluum est: Et cum tibi illi benivolentiam sponte tribuant, tu id ab his velis deprecari, quod sponte tribuunt? Restat igitur, ut praetermittas exordium,

92 aG]

92,49 *fort.* vides <quia> multitudine iudicationum G: -em ... -em
a 92,54 putat a: iudicat G 92,54 partem a: persona G
92,58 ut *om.* G honestatem G: -te a 92,61 erit *om.* a genus
causae *om.* G 92,63 quaeret *Halm* 92,66 necesse non est G
92,67 facias *Halm*: -at a: -ant G 92,70 non *om.* G uti his *PB*²:
ut his *B*¹: ut is G quia a: qui G *fort.* est <iudex> 92,72 faciat
G et cum a: ut G 92,72-73 ille ... tribuat G 92,73 tu a: cum
G quod a: qui G 92,74 praemittas a

75 quod etiam Tullius in primo libro Philippicarum fecit; nam omisso principio cum praeparatione narrationis incipit: *Antequam de re publica dicam, p. c., ea quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis consilium profectionis et reversionis meae*. Dicendo *exponam* narrationem in verbi
80 significatione iam tetigit. Sed ne dicat aliquis ‘hoc principium’: Non est, quia *antequam de re publica, p. c.* non est principium, sed praeparatio narrationis.

At certe nec narratio esse debet, sed aut a lege aut ab aliquo firmissimo argumento inchoare debet orator, sicut in
85 Cornelianae: *Unde igitur ordiar? An ab ipsa lege?*

Sin uti principio placebit Ne dicatur Ciceroni ‘quid? si mihi placeat in honesto genere causae exordiri?’, etiam in hac re praecepta dat. ‘Si placuerit’, inquit, ‘ut exordiaris, partes benivolentiae augere <necesse est>; ut licet faveat
90 tibi sua sponte iudex, tu tamen in principio maiorem collige benivolentiam. Etenim licet possit videri superfluum postulare, quod praestat, non est tamen inutile augere, quod praestitit.

In obscuro genere causae In obscuro genere <causae>
95 quid facere debes? Ut docilem facias auditorem, quod facit in Tulliana: *De hac re*, inquit, *iudicabitis*. Dicendum est sane, quid intersit inter obscurum genus causae et anceps, quia difficilis hic differentia est. Anceps fit ex confusione negotii, ut puta in Ligariana: Accusas Ligarium, quia in Africa resti-

93,76 1,1 93,85 I frg. 7 Sch. (= 3 P.) 93,96 frg. 1 Cl.

93 a G usque ad 96 iudicabitis; inde a]

93,76 cum praeparatione narr. *Halm*: comparisonis narr. a: a narratione G 93,80 sq. dist. *Jak*. 93,81 quia a: qui G 93,83 at *Martin*: aut ω 93,84 sicut a: ut G 93,86 nec a quod a
93,87 causae om. a 93,87–88 in hanc rem *Halm*, fort. recte
93,89 augere *Halm*: agere ω suppl. *Jak*. 93,91 posset G 93,92 augere *Halm*: agere ω 93,94 add. *Jak*. 93,99 legariana et legarium a (*itemque* 103)

tit an quia Pompeianus fuit? Denique statim in principio 100
Tullius partem accusationis leviolem elegit, de qua diceret
esse iudicandum. *Novum*, inquit, *crimen ad te Q. Tubero de-*
tulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, quod et ad crimen trahi
poterat et ad necessitatem. Ergo anceps fit de confusione
negotii, obscurum de occultatione negotii, quod ex ipsis 105
praeceptis intellegere possumus, ubi iudicatio explananda
est. Hic ratio causae ***

1,22 Ab nostra, si de nostris factis et officiis *Ab nostra*, inquit,
persona colligitur benivolentia, si de nostris factis <et offi-
ciis> sine arrogantia dicemus: De factis, ut est in Flacciana:
Cum socio et adiutore consiliorum periculorumque meorum
Flacco caedem a vobis, coniugibus liberisque vestris et cete- 5
ra; officiis, ut in Miloniana: *Quia semper contra improbos*
pro bonis senserat. ‘Factum’ enim id posuit, quod virtute
effectum est, ‘officium’ quod benivolentia aut amore prae-
stitum, ut facta in re sint, officia in voluntate.

Sine arrogantia Arrogantia est, quae sibi aliquid, quod 10
non habet, usurpat; nam probata merita dicere non est arro-
gantiae. Nam si Aeneas inducitur *sum pius Aeneas* et, ut
ostenderet, ait *raptos qui ex hoste penates / classe veho me-*
cum: Ecce laus sine arrogantia, ex quo benivolentia colligi-
tur. Hoc modo et Cicero in Verrinis meritum suum sine ar- 15
rogantia praedicavit dicens: *Cum quaestor in Sicilia fuissem,*
iudices, itaque ex ea provincia.

94,102 1 94,4 1 94,6 5 94,12 sq. Verg. Aen. 1,378 sq.
94,16 div. in Caec. 2

94 a]

94,101 elegit *Halm*: -gerit *a* 94,103 et om. *B* 94,105 nego-
tii om. *P* quid et *P* 94,107 lac. stat. *Halm* 94,1 si *Halm*
Cic.: sicut *a* 94,2 suppl. *Halm* 94,3 dicemus *Jak.* *Cic.*: -imus
a 94,5 caedem *Halm* *Cic.*: -de *P*: -det *B* et om. *P* 94,8 amo-
re *B*: a maiore *P* 94,10 sine *Halm* *Cic.*: ne *B*: nec *P* 94,12 si
Halm: sic *a* 94,13 mecum *Halm* *Verg.*: metum *a* 94,17 iudi-
cem *P* itaque om. *P* ex ea provincia *Halm* *Cic.*: exemplis *a*

Si crimina illata ut est in Miloniana: *Negant intueri lucem fas esse ei, qui a se hominem occisum esse fateatur.* Ecce ubi
 20 nos docet etiam in principiis quaestiones ponere debere, ut his solutis facilius benivolentia comparetur.

Et aliquas minus honestas suspiciones Hoc facit ipse in 'domo sua': *Tune es ille, inquit, quo senatus carere non potuit?* Obiectum enim ei fuerat, quod in Capitolium concitan-
 25 dae seditionis causa venisset, et in principiis purgat. Quid enim minus honestum est quam Ciceronem reum seditionis? Colligitur ergo benivolentia, si statim in principiis suspiciosas res illatas defendimus, et recte; nam si illa nobis ideo obiecta sunt, ut in odium iudicum adduceremur, certe his
 30 purgatis benivolentia nobis iudicum comparatur.

Si quae acciderint incommoda ut est in Sullana: *Sed quoniam ita tulit casus infestus, <ut> et amplissimo honore cum communi ambitionis invidia tum singulari Autroni odio <e>verteretur* et cetera. Ergo commemoratione incom-
 35 modorum etiam in principiis debemus animos iudicum ad misericordiam commovere.

Aut quae instant difficultates proferamus ut est in Miloniana: *Quid enim duobus nobis, iudices, laboriosius, quid <magis sollicitum,> magis exercitum?* Item in Virgilio: *Cer-*
 40 *nis, ut insultent Rutuli.* Item: *Nunc etiam manes – haec in-temptata manebat / sors rerum.*

95,18 7 95,23 4 95,31 1 95,38 5 95,39 Aen. 10,20
 95,40 Aen. 10,39 sq.

95 a]

95,18 ut est B: id est P 95,19 quia se a 95,22 aliqua a,
 corr. P² 95,23 tune es Halm Cic.: tunc est a quod P 95,27
 si Halm: sed a 95,31 quae Jak. Cic.: qua a Sillana a, corr. Halm
 95,32 suppl. Halm ex Cic. 95,33 communi Halm Cic.: -e a
 95,34 add. Halm ex Cic. 95,39 suppl. Jak. ex Cic.

Si prece et obsecratione humili ac supplici utimur ut est illud Virgilianum: *Oro miserere laborum / tantorum, misere-re animi non digna ferentis.*

In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crude- 45 liter, malitiose factum proferetur Dixit, a nostra persona quibus modis benivolentia capiatur, dicit, <quo>modo ab adversariorum persona capiatur benivolentia, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducas; et modo, quibus rebus in odium adduci possunt, ostendit. 50

Si quod eorum spurce, superbe, <crudeliter> malitiose factum proferetur Quas causas totas uno sensu in divinatione conclusit dicens: *Qua<s> res luxuries in flagitiis*, quod est spurce, *crudelitas in suppliciis*, quod est <crudeliter>, *avaritia in rapinis*, quod est malitiose – nam quid est malitiosius, 55 quam quod ipse cupit alterum habere non sinere? – *superbia in contumeliis*, quod est superbe; et prorsus huius rei exempla per omnes orationes, qui quaerit, inveniet.

In invidiam, si eorum potentia, divitiae, cognatio proferatur Docuit, quibus rebus in adversarios possit odium concitari, ostendit modo, quibus rebus moveatur invidia: *Si eorum*, inquit, *potentia, divitiae, cognatio, pecunia proferatur.* 60

Potentia in Rosciana de Chrysogono: *Taceant autem idcirco quia periculum vitant*; nihil est enim tam invidiosum, quam non licere defendere quem innocentem probaveris, et 65 hoc † unde dictum est sine dubio de potentia Chrysogoni.

96,43 Aen. 2,143 sq. 96,53 sqq. 3 96,63 1

96 a; ab p. 96,46 malitiose P]

96,42 observatione B: obsuratione P; corr. B² hac B 96,44 animi Halm Verg.: -o a 96,45 dicentur P 96,46 proferetur Martin Cic.: -fertur P 96,47 add. Jak. 96,50 rebus Martin: remis P 96,51 quod Jak. Cic.: quid P suppl. Jak. 96,52 proferetur Jak.: -remus P 96,53 add. Martin ex Cic. 96,54 suppl. Martin 96,55 malitiosius Jak.: -sus P 96,63 tacent aut P, corr. Martin

- Divitiae, cognatio** in Quinctiana: *Publius*, inquit, *Quinctius*, cuius *tenues opes*, *exiguae amicorum copiae sunt*, cum *adversario gratiosissimo contendat*. Necesse est enim, ut in
 70 *gratiosissimo* et *divite* et *cognitionibus fulto accipiamus* <invidiam>, cum contra posuerit in persona Quinctii ‘*tenues opes*, *exiguas amicorum copias*’. Erat etiam in Verrinis invidiam de divitiis <in> Verre, omnem spem defensionis in pecuniis collocasse.
- 75 **Atque eorum usus arrogans** Movetur quaestio, cur his rebus adversarium in invidiam adduci posse dixerit, quibus debet ornari; nam potentia divitiae cognatio non invidiae debent esse, sed cognatio † in gloriae locus. Solvit hanc quaestionem, quod ait *atque eorum usus arrogans et intol-*
 80 *rabilis*. Non enim potentem esse invidiosum est ***

97,67 2

97 P]

97,67 inquitiana P, corr. Martin 97,68 *tenues* Martin Cic.: *tenemus* P 97,69 *gratissimo* contendebat P, corr. Martin ex Cic.
 97,71 *suppl. Jak.* (<inv.> ac. *Drerup ap. Mart.*) 97,72 *invidiam*
 Martin: -a P 97,73 <in> Verre *Jak.*: *verrem* P 97,76 *adversarium* Martin: -iorum P 97,80 *post est*] Sed iHRe P *sec. m. in litt. capit.*

INDEX NOMINVM ET LOCORVM

- Academia 14,128; 46,52; 46,53
 (prima); 46,58 (secunda);
 47,79 (tertia)
 Academicus 14,127; 16,9; 30,8
 Acarnana res publica 75,13
 Acarnanii 75,13
 Achilles 41,18
 Aeneas 9,3; 33,100; 68,19;
 94,12
 Afri 75,8
 Africa 73,94
 Alexander 7,176; 56,141
 (M.) Antonius [orator] 10,21
 Antonius [triumvir] 15,155;
 41,94
 Apollo 48,112
 Argolicus 89,82; 89,92
 Ariopagitae 10,26
 Ariopagus 2,44
 Aristoteles 2,23; 2,41; 2,43;
 3,51; 3,53; 10,22; 14,136; 16,1;
 16,19; 22,173; 25,62; 31,52,
 32,55; 32,65; 32,70; 32,72;
 33,102; 39,53; 41,8; 42,22;
 42,36; 49,3; 52,31; 57,5
 rhet.
 1354a 2,41
 1358a 41,8; 57,5
 Topica 42,37
 Athenae 71,21
 Athenienses 12,95; 21,130
 Autronius 95,33
 Q. Caecilius 58,37
 Caesar [dictator] 20,117; 39,43;
 74,102; 74,12
 Camillus 61,105; 61,106
 Capitolium 95,24
 Carthaginienses 75,7
 Carthago 75,6
 Catilina 20,107; 33,91; 43,48;
 56,151
 Cato 30,15; 34,127; 36,32;
 51,18;
 ad Marc. fil.
 frg. 14 J. 14,134; 23,5
 frg. 127 HRR² 10,42
 Ceres 77,65; 77,68
 Chrysogonus 96,63; 96,66
 Cicero
 Cael. 90,12; 90,17
 2 90,15
 Catil.
 1,1 20,106
 3,11 15,157
 4,12 33,98
 Cluent. 87,38
 1 88,51; 91,47
 6 50,12
 Corn. 90,9
 I *frg.* 1 Sch. et P. 89,90;
 89,93
 I *frg.* 7 Sch. (= 3 P.) 93,85
 II *frg.* 4 Sch. et P. 35,28
 div. in Caec.
 1 17,27; 31,44
 2 94,16
 3 96,53sqq.
 6 87,25
 20sq.; 58,37
 29 58,42

- 29sq. 58,37
 39 11,56
 46 50,28
dom.
 1 1,8; 1,14
 4 95,23
 [epist. ad Oct.]
 7 89,81
Flacc.
 1 94,4
inc. orat. frg.
 21 Sch. = 16 P. 20,126
inv.
 1,1 4,92; 5,102sq.; 5,124;
 18,69; 24,38; 25,48
 1,2 3,74
 1,3 32,76
 1,4 32,63
 1,6 4,79
 1,8 75,15
 1,10 8,185
 1,57sq. 61,119
Lig. 93,99
 1 94,102
 2-5 73,90sq.
 30sq. 74,101
Mil.
 1 12,72; 86,77; 90,8; 90,95
 5 87,15; 94,6; 95,38
 6 74,107; 85,40; 86,13
 7 95,18
 55 85,47
Phil.
 1,1 93,76
 1,15 41,96
 2,42 15,155
Pis.
 frg. 18 Nisb. 46,62
 frg. 20 Nisb. 74,10
Quinct.
 2 97,67
 35 76,24
rep.
 1,27 10,42
 2,5 38,9
 5,1,2 (p. 117,10 Z.) 30,11
 [Rhet. Her.] 50,33
S. Rosc. 87,31
 1 96,63
 1sq. 9,16
Scaur. 88,41; 92,54
Sull.
 1 95,31
Tull.
 frg. 1 Cl. 93,96
Verrinae 87,23;
Verr. II
 1,21 40,82sq.
 1,157 70,61
 2,191sq. 10,20
 3,185sq. 70,61
 5,2 73,70
 5,4 72,66
 5,72 70,57
 5,146sq. 70,57
Clodius 1,9; 1,10; 1,12; 1,18;
 72,50; 85,41; 85,52; 86,75; 86,13
Cluentius 49,137
Clytemestra 83,37; 83,3
Corax 20,128
Corinthius 78,87
Corinthus 78,88
Cornelius 90,10
Corydon 22,165
L. Crassus [orator] 10,21
Demosthenes 26,79; 69,39
Diphyes 21,130
Drances 15,162; 43,65
Empedocles 21,131
Epicurei 3,59; 3,69; 45,48
Eusebius 29,154
Flaccus 94,5
Gorgias Leontinus 42,24sq.;
 42,34; 44,2;

- Gracchi 34,128; 35,17; 36,39;
 36,46
 Graeci 10,39; 34,125
 Graecus,a,um 30,15sq.; 37,73
 (artigraphi)
 Hannibal 5,114
 Helena, Ledaëa 68,25
 Hermagoras 15,151; 44,1; 44,3;
 44,15; 45,28; 47,98; 47,101;
 47,103; 48,105; 48,117; 48,118;
 48,122; 48,126; 48,129; 49,142;
 49,149; 49,2; 54,90; 57,164;
 57,1; 57,2; 58,14; 58,16; 58,32;
 59,43; 59,48; 59,53; 59,61;
 60,96; 61,115; 64,206; 75,14;
 75,15
 frg.
 6a M. 44,16
 13 M. 58,16
 19c M. 57,164
 Hermogenes 76,37
 stat.
 p. 37,18 R. 76,31
 Horatius
 ars
 389sq. 11,49
 carm.
 1,28,5sq. 47,87
 Hortensius 10,19; 14,133; 50,28;
 57,167; 72,65; 76,23; 76,25
 Ithacus 89,77
 Italia 76,17
 Iuppiter 24,43; 38,11; 38,14
 (Iup. Stator)
 Lacedaemon 68,25
 Lacedaemonii 12,96
 Laelius 34,127
 Lais 78,87; 78,89; 78,90
 Latinus 68,19
 Latinus,a,um 38,25
 Latium 38,25
 Lavinia 68,21
 Lentulus [Catilinarius] 15,157
 Lesius 78,93; 78,94; 78,95
 lex Porcia 72,60
 Ligarius 73,91; 74,101; 93,99;
 94,103
 Lucanus
 1,70sq. 12,81
 1,299 39,43
 1,349 19,86
 1,415 43,61
 6,165 39,45
 Maecenas 91,33
 Mercurius 20,127
 Milesius 78,93; 78,94; 78,96
 Milo (Titus Annius) 72,49;
 86,76; 86,13; 90,95
 Mithridates [VI Eupator] 5,116;
 42,41
 Orpheus 20,127
 Osiris 69,39
 Orestes 71,9; 83,29; 83,31;
 83,42; 83,4
 Palaemon 91,35
 Panthus 31,43
 Pericles 12,96
 Peripatetici 45,48
 Philippus 75,13; 76,16
 Phrygius pastor (Pa-
 ris) 68,24sq.
 Piso [inimicus Ciceronis / socer
 Caesaris] 41,96; 74,10
 Pisistratus 12,96
 Plato 2,23; 2,38; 3,50; 3,52;
 4,100; 14,136; 14,137; 16,1;
 16,14; 16,17; 20,109; 22,174
 26,77; 28,149; 29,1; 31,47;
 32,56; 32,65; 32,66; 37,68;
 37,76; 37,4
 Gorg.
 463d 2,25; 37,3
 Polemon 28,134; 28,135; 28,139
 Pompeianus 94,100

- Pompeius 9,212; 20,117; 42,42;
 73,91; 74,12; 85,47
 Pythagoras 48,108; 48,112
 Pythius 48,113
 P. Quinctius 97,67; 97,71
 Quintilianus
 inst.
 1 pr. 13 28,152
 Rhodii 73,87
 Romulus 37,7
 Roma 38,26; 76,18
 Romani 34,126
 Romanus,a,um 36,30; 36,33;
 72,60
 populus Romanus 40,87;
 41,88
 Sex. Roscius 9,17
 Rutuli 95,40
 Sallustius
 Catil.
 1,1 17,35
 5,4 12,87
 10,5 13,111
 11,2 29,166
 11,4 27,113
 20,16 80,140
 58,17 33,90
 Saloninus 28,144
 Sardi 76,16
 Sardinia 76,15
 Saturnus 20,129
 Scaurus [quem defendit Cice-
 ro] 88,41; 92,55
 Scipio [Africanus maior/avus
 maternus Gracchorum] 4,88;
 9,212; 36,40; 36,42; 36,43
 Scipio [Africanus minor] 10,42;
 34,127; 35,25; 36,35
 Scythia 71,20sq.
 Sempronius [pater Graccho-
 rum] 36,39; 36,45
 Sertorius 70,59
 Sicilia 94,16
 Siculi 17,29; 22,163; 58,38;
 87,27
 Sinon 14,145
 Socrates 6,148; 56,151
 Stoici 3,63; 3,68; 45,40
 SVF
 I 221sq. (ap. Cic. Mur.
 61) 45,42
 Terentius 50,17
 Ad.
 98 29,174
 Teucris 13,107; 68,22
 Thyrsis 22,165
 Tisias 20,128
 Titan 43,61
 Troianus,a,um 68,25
 Q. Tiberus 94,102
 Turnus 15,162; 63,179
 Venus 46,66
 Verres 14,133, 40,83; 70,57;
 72,65; 74,7; 97,73
 Virgilianus 43,68; 63,176; 68,18
 Virgilius 91,31
 Aen.
 1,2 9,4
 1,5-7 38,24-26
 1,148-154 23,7-13
 1,378sq. 94,12sq.
 1,508 24,41
 1,522sq. 24,42
 1,546 sq. 3,60
 1,592 22,157
 2,74 89,85
 2,77 89,80
 2,78 89,82; 89,92
 2,79 89,82
 2,103sq. 89,76
 2,143sq. 96,43
 2,195 14,145
 2,322 31,43
 3,41 33,100

3,181 19,95	10,20 95,39
3,308 3,64	10,39sq. 95,40
4,12 16,21	10,284 33,89
4,14 13,102	11,343sq. 43,65
4,223 40,75	11,355 43,67
4,227sq. 46,64	11,378 15,162
4,237 40,77	11,425sq. 63,180
4,365 17,23	11,885 33,99
5,201 63,176	12,931 89,74
5,224 64,186	12,951 3,65
5,867sq. 64,187	<i>ecl.</i>
6,433 52,39	2,21 22,162
6,514 11,64	3,53sq. 91,34
6,611 19,85	4,7 28,145
6,663 14,144	4,26 sq. 28,147
6,726 3,60	7,2 22,164
6,747 3,65	8,49sq. 88,43
7,359 68,21	8,80 42,32
7,360 68,22	8,97 22,163
7,363sq. 68,24	<i>georg.</i>
7,369sq. 69,28	1,127 19,84
7,370 69,31	2,479 43,60
7,536sq. 13,106 sq.	4,2 91,33
8,321sq. 21,129	4,3 1,2
9,6sq. 63,179	4,220sq. 3,62
9,349 3,66	4,316 22,180
9,475 3,64	Xenocrates 28,134; 28,136